

پہتتار

تحقیقی مجلہ

شعبہ پنجابی،
لاہور کالج، اے خواتین
یونیورسٹی، لاہور۔* پاکستان
2018ء

”چھتنا“ (زنائیاں دا پہلا شاہ مکھی پنجابی جرنل)

سرپرست اعلیٰ: ڈاکٹر فرخندہ منظور، وائس چانسلر لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
 مدیر اعلیٰ: ڈاکٹر مجاہدہ بٹ
 نائب مدیر: سونیا اللہ رکھا
 ماہر تحقیق: پروفیسر ڈاکٹر شگفتہ ناز (ڈائریکٹر ریسرچ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور)
 زنائیاں دی ترجمان: پروفیسر ڈاکٹر سارہ شاہد

مجلس ادارت: ایڈیٹوریل بورڈ:
 پروفیسر فریہہ باسط ڈائریکٹر (لسان و ثقافت)، ڈاکٹر نسرین مختار، ڈاکٹر عابدہ حسن، ڈاکٹر
 شمینہ بتول، ڈاکٹر عائشہ رحمان، ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا، ڈاکٹر صائمہ بتول
 ڈاکٹر مریم سرفراز، الماس طاہرہ

مجلس مشاورت: ایڈوائزر بورڈ:
 پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ (ریٹائرڈ پروفیسر اپوا کالج لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن
 (چیئر پرسن پنجابی یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ (چیئر پرسن جی
 سی یو لاہور)، ڈاکٹر صغریٰ صدف (ڈائریکٹر پلاک)، ڈاکٹر نوید شہزاد (پروفیسر پنجابی
 پنجاب یونیورسٹی لاہور)، ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد (ایسوسی ایٹ پروفیسر دیال سنگھ کالج
 لاہور)، ڈاکٹر محمد منیر (چیئر پرسن سرگودھا یونیورسٹی)، پروین ملک (چیئر پرسن پنجابی ادبی
 بورڈ)، پروفیسر ڈاکٹر دھونت کور (پروفیسر پیالہ یونیورسٹی انڈیا)، عجائب سنگھ چٹھہ
 (چیئر مین انٹرنیشنل پنجابی کانفرنس کینیڈا)، ڈاکٹر مرغوب حسین طاہر (پروفیسر اوسا کا
 یونیورسٹی جاپان)، ڈاکٹر محمد ادریس (صدر شعبہ پنجابی پیالہ یونیورسٹی انڈیا)
 شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور۔

فون نمبر: 042-99203806-297, +92-334-4050347

chatnaar@gmail.com,

500/- روپے پاکستانی، بیرون ملک 25 امریکی ڈالر

پتہ:

شمارے داخل:

پختنار

شماره نمبر 2

جنوری-دسمبر 2018ء

جلد 2

مسلسل شماره نمبر 2

چیف پیٹرن

پروفیسر ڈاکٹر فرخندہ منظور

مدیر

ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

2018ء

مقالہ نگاراں لئی

- 1- تحقیقی مجلہ ”چھتناڑ“ وچ اجیہے تحقیقی مقالے چھاپے جانے نئیں جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دی ترقی دا سبب بن سکے۔ ایس لئی ضروری اے کہ مقالہ نگار حضرات ”چھتناڑ“ دے تحقیقی مزاج نوں سامنے رکھن۔
- 2- کسے وی مقالے وچ پیش کیستی جان والی رائے مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جائے گی۔ ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔
- 3- مقالہ نگار جیہڑی لکھت ”چھتناڑ“ وچ چھپن لئی بھجوان، اوہ کسے ہوور رسالے یا اخبار نوں نہ گھلن۔
- 4- مقالہ نگار لئی مقالے دے نال مقالے دا Abstract (تلیخص) جیہڑا 300 سولفظاں توں ودھ نہ ہووے تے انگریزی زبان وچ ہووے ضرور گھلن۔ Abstract نہ گھلن دی صورت وچ مقالہ چھپت وچ رلت نہیں کر سکے گا۔
- 5- ”چھتناڑ“ وچ چھاپن توں پہلے ہر مقالے بارے گھٹو گھٹ دو ماہراں دی لکھتی رائے (Blind Review) لئی جان دی اے تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے ”چھتناڑ“ وچ شامل کیستے جانے نئیں۔
- 6- مقالہ نگار حضرات مقالہ کمپوز کر کے پوری احتیاط نال پروف ریڈنگ کرن توں بعد سی ڈی سمیت بھجوان۔
- 7- مقالہ مناسب خط وچ کمپوز کیتا جاوے تے اصلاح/کانٹ چھانٹ لئی آسے پاسے تے فٹ نوٹ لئی مناسب تھاں چھڈی جائے۔
- 8- مقالہ تو اترا نال لکھیا جائے تے سارے حوالے APA یا MLA سٹائل نال دتے جان۔
- 9- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دتے جان۔ مثلاً:
لکھاری داناں، کتاب داناں، مقام اشاعت، سن اشاعت، صفحہ نمبر
- 10- ہر قسم دی خط کتابت تھلے دتے ہوئے پتے اُتے کیستی جاوے۔

مجلہ چھتناڑ۔ شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

E-mail: chatnaar@gmail.com, drmujaahida@gmail.com

Ph: +92-334-4050347

صَلَّى اللّٰهَ
عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

نہ رَجَّے جدوں تک سوالی نہ جاوے
 محمدؐ دے در توں کوئی خالی نہ جاوے
 اسیں بات اپنی سنائی ہے اوہنوں
 جھدی بات رب توں وی ٹالی نہ جاوے
 نہ ٹلدے نکیرین میت دے سر توں
 جے صورت ساڈی دکھالی نہ جاوے
 ترا نام لے کے وگاوے جو اتھرو
 کدے اوہدے چہرے توں لالی نہ جاوے

سید تنویر بخاری

فہرست

☆ اداریہ	مدیر	11
1	پنجابی نعت بارے تحقیق تے تنقید	13 ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد
2	کلام مقدس -- انجیل وچ نباتات	29 ڈاکٹر محمد ایوب
3	جدید نثر دا موڈھی -- شردھارام پھلوری	45 ڈاکٹر محمد سلیم
4	پنجابی لوک گیتاں وچ گہنے	53 ڈاکٹر کلثوم اختر
5	قلعہ روہتاس	71 ڈاکٹر فائقہ اسلام، سونیا اللہ رکھا
6	عارف عبدالمبین دی تنقید نگاری	79 ڈاکٹر مریم سرفراز
7	سوانی شاعراں دیاں پنجابی نظماں وچ نسوانیت	89 زیب النساء
8	غلام حسین ساجد تے پنجابی غزل	99 غلام مصطفیٰ
9	پنجابی صوفی ادب دی روشنی وچ دل دانفسیاتی ویروا	107 فوزیہ فیاض، ڈاکٹر محسنہ منیر
10	چھٹی لوک کہانیاں وچ سماج، لسان تے جغرافیہ	117 عائشہ شہزادی، ڈاکٹر شمینہ بتول
11	ماجد صدیقی دی شاعری وچ معاشرتی پکھ	127 ہادیہ اسلم، ڈاکٹر مجاہدہ بٹ
12	اُستاد دامن	137 ثویبہ مظفر، ڈاکٹر عابدہ حسن

قارئین کرام!

تحقیقی مجلہ ”چھتار“ دا دو جاسال وار شمارہ چھپت دے عمل توں لگھ چکا اے۔ زنانیاں دا پہلا پنجابی تحقیقی مجلہ جس وچ %70 مقالے زنانیاں دے شامل کیتے جاندے نیں۔ ایس واری ایہہ 12 مقالیاں دا مجموعہ اے۔ چھتار وچ شامل مقالیاں دی جانچ دو مقامی تے اک بدیسی پارکھ کولوں کروائی جاندی اے۔ پارکھاں دی منظوری توں بعد ای مقالیاں نوں مجلے دا حصہ بنایا جاند اے۔ تاکہ مجلہ HEC دے مجوزہ معیار دے عین مطابق رہوے۔ چھتار دی چھتر چھاویں پہلا مضمون ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد، ایسوسی ایٹ پروفیسر گورنمنٹ دیال سنگھ کالج لاہور دا اے۔ نوعیت دے اعتبار نال ایہہ ڈھیر اہمیت دا حامل تے نوبلکا مضمون ”پنجابی نعت بارے تحقیق تے تنقید“ اے۔ محقق نے نعت بارے کیتے گئے تحقیقی تے تجزیاتی کم دا ڈھیر عرق ریزی نال نہ صرف مطالعہ کیتا اے سگوں مواد وی اکٹھا کیتا اے تے ودھیری دیدہ ریزی نال اوہد اعمیق مطالعہ کر کے حوالیاں نال مستند مقالہ پیش کیتا اے، ایسے کم کدی کدائیں ای نظریں پیندے نیں۔ ”چھتار“ وچ شامل دو ج مضمون ڈھیر نوبلکا، معلوماتی تے اپنی نوعیت دا اچھوتا مقالہ اے۔ ”کلام مقدس-- انجیل وچ نباتات“ ڈاکٹر محمد ایوب ہوراں دی ڈھیر سوہنی کاوش اے۔ مقالے وچ ڈاکٹر صاحب نے بائبل وچ مذکور نباتات دی نہ صرف بھال کیتی اے سگوں حوالے دے طور تے بائبل وچوں ہر نبات نال مذکور تمام حوالیاں دی نشاندہی کردیاں ہونیاں نباتات دی افادیت بیان کیتی اے۔ تیجا مقالہ ڈاکٹر محمد سلیم صدر شعبہ پنجابی ٹاؤن شپ کالج دا ”جدید نثر دا موڈھی شردھارام پھلوری“ اے، ڈھیر مختصر، منفرد تے معلوماتی مقالہ اے۔ چوتھا مقالہ ڈاکٹر سیدہ کلثوم اختر اسٹنٹ پروفیسر شعبہ پنجابی زمیندار کالج گجرات ولوں ”پنجابی لوک گیتاں وچ گہنے“ دے سرناویں پٹھ مجلے دی زینت بنیا اے، جہدے راہیں زنانیاں دے اڈواڈ گہنیاں دی نشاندہی کردیاں اوہناں دی لوک گیتاں راہیں تصدیق کیتی گئی اے۔ پنجواں مقالہ ”قلعہ روہتاس“ ڈاکٹر فائقہ اسلام تے ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا دی اجتماعی کوشش دا ثمر اے۔ چھیویں مقالے وچ ڈاکٹر مریم سرفراز نے ”عارف عبدالمین دی تنقید نگاری نوں ٹہنیا“ اے۔ ستواں مقالہ محترمہ زیب النساء لیکچرار پنجابی، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی اسلام آباد دا منفرد عنوان ”سونی شاعراں دیاں پنجابی نظماں وچ نسوانیت“ ڈھیر معلوماتی مقالہ ہون دے نال نال مدلل عناصر دا مرقع اے۔ مجلے دا اٹھواں مقالہ شعبہ اسلامیات دی استاد پروفیسر ڈاکٹر محسنہ منیر تے پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر فوزیہ فیاض دی رلوں کاوش اے۔ دوہناں سکالراں نے ”پنجابی صوفیانہ ادب راہیں دل دانفسیاتی ویروا“ قرآن، حدیث تے صوتی شاعری

راہیں کہتا اے جیہڑا انفرادیت وچ اپنی مثال آپ اے۔ مجلے دا نواں مقالہ غلام مصطفیٰ ہوراں نے ”غلام حسین ساجد تے پنجابی غزل“ دے سرناویں پٹھ لکھیا اے۔ دسواں مقالہ پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر عائشہ شہزادی تے ڈاکٹر شمینہ بتول اسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور ”چینی لوک کہانیاں دا سماجی، لسانی تے جغرافیائی ویرا“ عنوان پٹھ لکھیا گیا اے۔ گیارہواں مقالہ ہادیہ اسلم پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر تے راقمہ دی اجتماعی کوشش ”ماجد صدیقی دی شاعری تے معاشرتی کچھ“ عنوان پٹھ لکھیا گیا اے، جدکہ ایس رسالے دا آخری مقالہ پنجابی سکالر ثوبیہ مظفر تے ڈاکٹر عابدہ حسن ریٹائرڈ اسٹنٹ پروفیسر لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور دی سائیکس کاوش اے۔ ایہہ مقالہ بہت بھرواں اے۔ لکھارن نے پنجابی زبان دے معروف شاعر دی حیاتی دے بہت سارے کچھ سامنے لیاون دے نال نال اوہناں دے شعری سہین تے شاعری دے عوامی پن نوں وی اُجاگر کیتا اے۔ اک درجن مقالیاں دی سنگھنی ویل ویلے دے نال نال ہور سنگھنی ہوندی جا رہی اے۔ امید اے کہ ایہہ ویل چھیتی ہی چھتار داروپ دھار لے گی تے رب دی مہر نال ایہہ HEC دے منظور کردہ مجلسیاں وچ رلت کر لے گی۔

مدیر اعلیٰ چھتار

ڈاکٹر مجاہدہ برٹ

صدر شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 13-28

☆ ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

پنجابی نعت بارے تحقیق تے تنقید

Abstract

It is a matter of honor for every poet to be a creator of Naat but some one can't create a naat without Allah's Blessing. That's how God choice specific person for creating Naat and doing research and over view of Naat. People to be chosen by Allah for research on Naat are very few. Some students of M.A. Punjabi and B.S. Punjabi also wrote thesis on different aspects of Punjabi Naat. A great number of research articles published as Special Naat issues in different magazines like monthly likhari, monthly Punjabi , Monthly Naat, Yearly Oaj, Quarterly Dilchasp and other many more magazines. In this articles researcher reviewed all these journals as well as thesis of Ph.D, M.S. M.A.

and B.S. Punjabi. Analysis of research
articals published in different magazines is
also presented in this article.

نعت کہنار بی عطا اے۔ جدوں اللہ پاک کسے بندے تے راضی ہوندے نیں تاں اوس نوں نعت لئی چن لیندے
نیں۔ چنیدہ لوک ای نعت بارے تقیدی تحقیقی کم کرن دا اعزاز حاصل کردے نیں۔

ہن تک دی تحقیق موجب پنجابی نعت بارے پہلا تحقیقی مضمون ”حب رسول (پنجابی ادب میں)“ عبد الغفور قریشی
ہوراء داسی جیہڑا مہینہ وار ماہ نو کراچی دے جولائی اگست 1963ء دے شمارے وچ چھپیا۔ ایس پرچے وچ نور کاشمیری
ہوراء دا مضمون ”علاقائی زبانوں میں نعت رسول“ وی شامل سی۔ پنجابی زبان وچ نعت بارے چھپن والا پہلا مضمون راجا
رسالو ہوراء دا ”پنجابی وچ نعت رسول“ سی جیہڑا روزنامہ امروز دے ۲۸ جون ۱۹۷۰ء دے شمارے وچ چھپیا۔ 1970ء
وچ پنجاب یونیورسٹی وچ شعبہ پنجابی قائم ہويا۔ ایس شعبے دے طالب علماں ڈگری دی لوڑ موجب ۱۹۷۲ء وچ مقالے لکھے۔
یونیورسٹی دی فہرست وچ سب توں پہلا مقالہ ”پیر مہر علی شاہ دی حیاتی تے پیغام“ اے جیہڑا وحید سلطان ہوراء پروفیسر قیوم
نظر دی نگرانی وچ مکمل کیتا۔ ایس مقالے راہیں پیر مہر علی شاہ دی عربی، فارسی تے پنجابی شاعری دا ویرا کیتا گیا اے۔ پیر مہر
علی شاہ تے مقالہ اوہناں دی نعتیہ شاعری دے ویرے بناں مکمل نہیں ہو سکدا سی پر وحید سلطان ہوراء پیر مہر علی شاہ دی
پنجابی نعت دا اپرا لا جائزہ لے کے گل مکا دتی۔

۱۹۷۰ء توں ۱۹۷۸ء تک جیلانی کامران، درویش لاہوری، محمد اسلم سجاد، مسعود حسن شہاب، محمد اسلام شاہ، پروین
شاہ دین، حفیظ تائب، ڈاکٹر محمد باقر، سلطان الطاف علی تے ڈاکٹر اختر جعفری دے پنجابی نعتیہ شاعری بارے پھٹکل مضمون
وکھ وکھ پرچیاں وچ چھپے ملدے نیں۔ ۱۹۷۸ء وچ چھپن والی حفیظ تائب ہوراء دی ”پُن چھان“ پہلی کتاب سی جس وچ
نعتیہ ادب ول خاص گوہ کیتا گیا۔ ایس کتاب وچ حفیظ تائب ہوراء دے دو مضمون پیر فضل گجراتی تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی
نعت گوئی شامل سن۔ حفیظ تائب پنجابی دے سب توں وڈے نعت گو تے ہے ای سن، ایہدے نال نال اوہناں پنجابی نعت
بارے بھرویں کم کیتے تے کردائے۔ اوہناں بہت ساریاں پنجابی نعتیہ کتاباں دے دیباچے وی لکھے۔ چھیما ہی ”کھوج“
جولائی دسمبر 1980ء دے شمارے وچ چھپن والا تائب ہوراء دا مضمون ”نعت تے پنجابی نعت“ پنجابی نعتیہ ادب تے
اک بھرویں تحقیقی تقیدی جہات اے۔ ایس مضمون راہیں حفیظ تائب پنجابی نعت دے بہت سارے گوشے سامنے لیائے
جیہڑے بعدوں نعت تے کم کرن والیاں لئی رہنمائی ثابت ہوئے تے ہون گے۔ 1981ء وچ تائب جی پنجابی نعت دی

پہلی چون سامنے لیائے جس وچ اوہناں حضرت سلطان باہوتوں اپنے عہد دے نوجوان شاعراں تیک دے کلام دا بھرواں
انتخاب کیتا اے۔ ڈاکٹر آفتاب نقوی موجب:

”حفیظ تائب ہوراں دی مرتبہ کتاب ”پنجابی نعت“ اک مکمل انتخاب تے نہیں
کیوں جے کوئی وی انتخاب مکمل تے نہیں ہوند پر ایہہ حقیقت اپنی جگہ تے تسلیم
شدہ اے پئی ایس کتاب راہیں پہلی وار پنجابی دے نعتیہ ادب دا بھرواں مطالعہ
ملد اے۔“ (1)

1981ء وچ ای شام و سحر نے پہلا نعت نمبر چھاپیا جس وچ حفیظ تائب، جعفر بلوچ، سلیم خاں گمی، یونس احقر، کلیم
شہزاد تے ڈاکٹر اسلم رانا دے پنجابی نعت بارے وکھ وکھ سرنوایاں بیٹھ مضمون شامل سن۔ 1982ء وچ شام و سحر دا دو جانت
نمبر چھپیا جس وچ آفتاب احمد نقوی، حفیظ تائب، سید مسعود ہاشمی، ڈاکٹر اسلم رانا، ڈاکٹر صابر آفاقی تے غلام حسین اظہر دے
پنجابی نعت بارے اردو تے پنجابی مضمون شامل سن۔ خالد شفیق دی ادارت وچ شام و سحر دے چھ نعت نمبر چھپے۔ سھناں وچ
اردو دے نال نال پنجابی دا بھرواں حصہ سی۔ بعد وچ آون والے نمبروں وچ پروفیسر حفیظ تائب، پروفیسر محمد اکرم رضا، ڈاکٹر
عصمت اللہ زاہد، ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی، ڈاکٹر صادق جنجوعہ، ڈاکٹر یونس احقر، ڈاکٹر اسلم رانا، کلیم شہزاد، سلیم خاں گمی تے جعفر
بلوچ دے پنجابی نعت بارے مضمون شامل سن۔ حفیظ تائب تے ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ایچھے محقق تے نقادیں جیہناں شام و سحر
دے ہر نمبر لئی اک توں ودھ مضمون لکھے۔ مثال دے طور تے شام و سحر دے چھویں نعت نمبر وچ آفتاب نقوی ہوراں دے
تن مقالے شامل سن۔ 1982ء وچ ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں نے ”راقب قصوری دیاں نعتاں“ مرتب کیتی۔ اوہناں راقب
قصوری دیاں نکلیاں موٹیاں کئی کتاباں سامنے رکھ کے ایہہ کتاب سوہی تے بھرواں دیباچہ وی لکھیا۔ 1983ء وچ اقبال زخمی
ہوراں کتاب لڑی سلسلہ ”لکھاری“ شروع کیتا۔ جس دا دو جانتا نعت نمبر وچوں چھپیا جس وچ نعتاں دے نال نال حفیظ
تائب، اقبال زخمی تے آفتاب احمد نقوی دے نعت گو شاعراں بارے تنقیدی مضمون وی شامل سن۔ نعتاں دی چون دے
حوالے نال حوالہ جوگ کم پروفیسر ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد دا ”جدید پنجابی نعت“ سی۔ 1985ء وچ چھپن والی ایس کتاب دے
مڈھ وچ ”پنجابی نعت دے جدید رجحانات“ دے سرنوایاں بیٹھ بھرواں دیباچہ وی شامل اے۔ ایس دیباچے بارے نامور
نعت گو شاعر راجا رشید محمود ہوراں لکھیا سی۔

”نعت دا انتخاب تے فیر پنجابی تنقید وچ ایس انداز نال نعت دا تنقیدی مطالعہ
یقیناً وکھراتے نو یکل اے جیہدا نعت دے آون والے لکھاریاں نوں نوایاں

راہوں بھائے گا۔“ (2)

ڈگری دیاں لوڑاں نوں مکھ رکھ کے سب توں پہلا بھرواں کم ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہوراں دا اے۔ ڈاکٹر آفتاب نقوی اردو پنجابی دے منے ہوئے نقاد تے محقق سن۔ اوہناں 1985ء وچ پنجابی نعت (تحقیقی تے تنقیدی جائزہ) دے سرناویں پیٹھ پروفیسر مرزا محمد منور دی نگرانی وچ پی ایچ ڈی لئی مقالہ لکھیا۔ ست سوتوں ودھ صفحیاں تے کھلرے ایس مقالے دے اک اک صفحے توں ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی دی محنت جھلکدی اے۔ اوہناں دا مقالہ دس باباں تے کھلر یا ہویا اے۔ پہلے تمہیدی باب وچ اوہناں لفظ نعت دے معنیاں توں گل شروع کیتی تے وکھ وکھ زبانوں وچوں ایہدے لفظی تے اصطلاحی مفہوم نوں متاریا۔ نعت دے فن، تقاضے، لوازمے، قسماں، انداز، مضموناں تے وکھ وکھ اسلوباں دا ویروا کیتا۔ دو جے باب وچ نعت کہن لئی محرک داکم دین والے عنصران دی دس پائی، تیجے باب وچ نعت دے سوسے تے تاریخ بیان کیتی اے۔ چوتھے باب وچ اوہناں وکھ وکھ صنفاں جہناں وچ نعت کہی جاندی اے، دا بھرواں ویروا کیتا اے۔ پنجواں باب پنجابی نعت دے مڈھلے دور بارے اے، جس وچ بابا فرید گنج شکر توں شاہ مراد تیک دی نعت دا جائزہ لیا گیا اے۔ وچکار لے دور دے سرناویں پیٹھ محمد صدیق لالی توں قادر یار تیک دی نعت گوئی دا بھرواں مطالعہ شامل اے۔ ستویں باب وچ انگریز عہد دی نعتیہ شاعری دا ویروا اے۔ ایہہ اوکھا کم سی کیوں جے ایس عہد وچ انتاں دیاں نعتاں کہیاں گئیاں۔ دور غلامی ہون پاروں نعت دے موضوعاں وچ وی کھلا آریا۔ نعت باقاعدہ صنف سخن وجوں سامنے آئی۔ نعت دیاں باقاعدہ کتاباں چھپیاں شروع ہوئیاں، ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ایس باب وچ سٹھاں شاعراں دے کلام دا ویروا کیتا۔ اگلے باب وچ پاکستانی دور دی نعت دا جائزہ لیا۔ ایس سگھنے باب وچ نعت بہت سارے شاعراں دی پچھان بنی۔ اوہناں نعت دے کئی پراگے پڑھن ہاراں دی سیوا وچ پیش کیتیے۔ ناویں باب وچ نعت دے نویں رجحاناں دا ویروا کیتا گیا۔ نعت چھوکر ڈی دس پاؤن دے نال نال نویں رجحاناں خاص طور تے سیرت دا بیان تے عصری آشوب دا ویروا وی ایس مقالے دا حصہ اے۔ ہنر دے تجربیاں دا مطالعہ تے فکری رجحاناں دا جائزہ وی لیا گیا اے۔

ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہوراں نے تحقیق دا حق ادا کر دیاں پنجابی نعت دے ہر پکھ تے چائن پایا اے۔ اوہ آپ وی نعت دے اُچ پائے دے شاعر سن۔ کلام دیاں فنی نزاکتاں سمجھدے سن۔ ایس لئی تنقیدی محاکمے لکھدیاں وی اوہناں دے کلام نوں مکھ رکھدیاں اوہدے بارے جانکاری دتی۔ چنگے تے نونیکلے انداز دے شاعراں بارے تفصیلی گل بات کیتی اے جدکہ روایتی محبت بھرے انداز وچ نعتاں کہن والیاں دا ذکر بہت کھلا رواں نہیں۔ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہوراں دا مقالہ محقق لئی مان تے ادب دی شان اکھواسکد اے۔ پروفیسر محمد یونس حسرت ہوراں لکھیا سی۔

”پنجابی نعت پر یہ مقالہ بظاہر نعتیہ شاعری پر تحقیق و تنقید ہے لیکن اس کے مطالعہ سے جہاں پنجابی ادب و تاریخ کو نئے موضوعات اور تحقیقی راستے ملتے ہیں وہاں یہ مقالہ ہمارے اسلامی ادب کے سلسلے میں ایک سنگِ میل کی حیثیت بھی رکھتا ہے کیونکہ اس مقالے سے ادب اور اسلام کے ان رستوں اور رابطوں کو اور بھی مضبوط ہونے میں مدد ملتی ہے۔ اس طرح یہ مقالہ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی کے علم و فضل کا شاہکار اور دین و ادب کے ساتھ اُن کے والہانہ رشتے کی گواہی بھی ہے۔“ (3)

1986ء وچ اقبال زخمی ہورائ ”لکھاری“ دا دو جانت نمبر چھاپیا۔ ایہ ہن تیک پنجابی وچ چھپن والا سبھ توں ضخیم نمبر اے۔ 352 صفحیاں تے کھلرے ایس نمبر دی ونڈ چوداں حصیاں وچ کیتی گئی اے۔ نعتیہ شاعری دے وکھ وکھ دوراں تے صفاں مطابق حصے بناون دے نال نال تحقیقی مضموناں دے حصے وی بنائے گئے نیں۔ پہلے حصے وچ قرآن کریم تے حدیث رسول وچ نعت دے رنگ اُگھیر دے گئے نیں۔ ایہہ مقالے لکھن دا اعزاز راجا رشید محمود تے ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی نوں حاصل اے۔ دو جے حصے وچ پنجابی زبان دے وکھ وکھ لہجیاں وچ لکھی جان والی نعت دا ویروا اے۔ محقق حضرات وچ ڈاکٹر سید اختر جعفری، ڈاکٹر رشید انور، حیدر زماں حیدر، دلشاد کلانچوی تے سجاد حیدر پرویز شامل نیں۔ ”مدح خوان تیرے“ دے سرنوویں پٹھہ حفیظ تائب ہورائ عارف عبدالمتین، ڈاکٹر بشیر گورایا ہورائ پروفیسر حفیظ تائب تے ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہورائ تنویر بخاری دی نعتیہ شاعری دا بھرواں مطالعہ کیتا اے۔ ”حضور دے شاخوان“ دے عنوان نال راجا رشید محمود، اعظم چشتی تے نادر جاجوی دی شاعری دا بھرواں جائزہ لیا گیا اے۔ نقاداں وچ ڈاکٹر اختر جعفری، پروفیسر محمد اکرم سعید تے اخلاق حیدر آبادی دے ناں شامل نیں۔ ”آقا دے نعت خوان“ دے عنوان نال صائم چشتی، دائم اقبال دائم تے حافظ محمد حسین حافظ دی شاعری بارے نادر جاجوی، ڈاکٹر جواز جعفری تے ڈاکٹر انضال احمد انور ہورائ بھرویں مضمون لکھے۔ ایس نمبر دا اک حصہ ”نعتیہ مطالعے“ وی اے۔ ایس حصے وچ سعادت علی ثاقب ہورائ فیصل آباد تے انیق عثمانی ہورائ ضلع اوکاڑا دے نعت گو شاعران دا تعارف کروایا اے۔ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہورائ دا مقالہ ایس حصے دی خاص سوغات اے۔ ”پنجابی نعت دے مطالعے“ سرنوویں پٹھہ اوہناں پنجابی نعتیہ ادب 1986ء تیک ہوئے تحقیقی تے تنقیدی کم دا جائزہ لیا اے۔ اوہناں کتاباں تے مقالیاں دا ویروا کرن دے نال نال اوہناں سبھے مضموناں تے مقالیاں دی فہرست وی بنائی اے جیہڑے وکھ وکھ ویلیاں وچ وکھ وکھ پرچیاں وچ چھپے۔ ایس تحقیق موجب ایہہ نمبر چھپن تیک پنجابی نعت بارے 91 مضمون وکھ وکھ اردو

پنجابی پرچیاں وچ شائع ہو چکے سن۔ لکھاری دے ایس نعت نمبر وچ اقبال زنجی ہوراں دے دیباچے سمیت (جیہڑا پنجابی نعت بارے بھرواں مضمون اے) کل 20 مقالے شامل سن۔ یعنی 1986ء تیک پنجابی نعت بارے دکھ دکھ پرچیاں وچ 111 تنقیدی تحقیقی مضمون چھپ چکے سن۔ ماہنامہ لکھاری دے تیجے نعت نمبر اکتوبر نومبر 1989ء وچ پنجابی نعت بارے مقصود ناصر چودھری، پروفیسر بہاؤ الحق، انور اداس تے عامر مقصود دے مضمون شامل سن۔ جدکہ چوتھے نعت نمبر (جون 2001ء) وچ اکو مضمون ”پنجابی صحافت وچ نعت نمبر اں دی روایت“ چھپیا سی جیہڑا اقبال زنجی ہوراں ای لکھیا سی۔ ماہنامہ لکھاری دے نعت نمبر 5 وچ ڈاکٹر محمد یونس احقر، خالد محمود توگروی، ڈاکٹر غلام شبیر رانا تے ارشد اقبال ارشد دے مضمون شامل سن تے سھناں دے موضوع پنجابی نعت دے فروغ وچ دکھ دکھ ادبی رسالیاں دا کرداری۔

1992ء وچ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہوراں نے گورنمنٹ ڈگری کالج شاہدرہ دے علمی ادبی مجلے ”اوج“ دا نعت نمبر دو جلد اں وچ چھاپیا۔ ایہدے پہلے حصے وچ ”پنجاب میں نعت“ ناں دے باب وچ ملتان، مظفر گڑھ، میانوالی، اوکاڑا، سرگودھا، گوجرانوالا، لاہور، سیالکوٹ، فیصل آباد، جرنوالا، شیخوپورہ تے امرتسر وچ نعتیہ شاعری دا ویروا کیتا گیا۔ مقالہ نگاراں عاصی کرناہلی، جعفر بلوچ، محمد فیروز شاہ، قمر حجازی، اخلاق عطف، رانا غلام شبیر، عادل صدیقی، عمران نقوی، شبیر قادری، محمد ریاض شاہد، میاں ظفر مقبول تے محمد سلیم چودھری ہوراں ایہناں شہراں وچ کھی جان والی اردو تے پنجابی دوواں زباناں دی شاعری دا ویروا کیتا۔ ”اوج“ دی دو جی جلد وچ پنجابی نعت بارے ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی دے تن تے راجا رسالو ہوراں دا اک مقالہ شامل اے۔ میاں ظفر مقبول ہوراں دا مقالہ ”پنجابی زبان میں کتب نعت“ حوالے جوگ لکھت اے۔ ایس مقالے راہیں پنجابی وچ چھپن والیاں 1289 کتاباں بارے ڈھلی جانکاری یعنی ہر کتاب دا ناں، شاعر دا ناں، پبلشر، صفحے تے چھپن ورھے بارے دسیا گیا اے۔

1993ء وچ غلام مصطفیٰ بک تے ڈاکٹر حفیظ احمد ہوراں پنجابی نعتاں دا اک ڈھیر ستھری چون ”چن حرا دا“ مرتب کیتی جس دا بھرواں دیباچہ پروفیسر محمد اکرم رضا ہوراں لکھیا جس وچ عربی، اردو تے پنجابی نعت دی ٹور بیانی گئی۔ حفیظ احمد ہوراں دے مضمون ”خوشبودا سفر“ وچ نعت دے ماخذاں دے ذکر دے نال نال پنجابی نعت دا سفر بیان کیتا گیا اے۔

2001ء وچ آمنہ احمد ہوراں پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے کر دیاں پروفیسر ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد دی نگرانی وچ ”علامہ صائم چشتی فنی تے فکری ویروا“ دے سرناویں پٹھ مقالہ لکھیا۔ ایس مقالے وچ صائم چشتی دی حیاتی، شاعری تے نثر دے نال نال اوہناں دی نعتیہ شاعری دا بھرواں جائزہ پیش کیتا گیا۔ 2001ء وچ ای حبیبہ اکرام ہوراں ڈاکٹر نبیلہ رحمن دی نگرانی وچ ”پروفیسر حفیظ تاب دی پنجابی نعت -- تجزیاتی مطالعہ“ دے سرناویں پٹھ ایم اے پنجابی لئی مقالہ لکھیا۔ ایس

مقالے دے پہلے باب وچ حفیظ تائب دے جیون پندہ دا عکس اُتارن دی کوشش کیتی گئی۔ دو جے باب وچ مدھ توں حفیظ تائب تیکر پنجابی نعت دی روایت بیان کیتی گئی اے۔ تیجے باب وچ حفیظ تائب دی پنجابی نعت دا جائزہ لیا گیا۔ چوتھے باب وچ حفیظ تائب دی نعت بارے اوہناں دے ہم عصران دی نثری تے منظوم رائے درج کیتی گئی اے۔ جد کہ پنجویں باب وچ حفیظ تائب دی پنجابی نعت دے موضوعاتی تے فنی امتیازات سامنے لیاندے گئے نیں۔ ایس باب وچ لکھارن نے حیاتی نعت لئی وقف کرن والے شاعر حفیظ تائب ہوراں دے ڈونگھے مطالعے، سیرت پاک دا ذکر، دو جیاں نوں نعت ول پریرنا، قرآن تے حدیث دے مضمون نعت وچ لیاون، نعتاں وچ تلمیحاں دی ورتوں دے نال نال نبی کریم ﷺ نال اوہناں دی محبت، عقیدت تے اطاعت نوں واضح کیتا اے۔ اوہناں دے دعائیہ انداز، درد، سوز دے نال نال فنی تے ہیتی امتیازاں نوں سوہنے ڈھنگ نال سامنے لیاند اے۔ حبیبہ اکرام لکھدی اے۔

”قرآن و حدیث تے سیرت بارے حفیظ تائب ہوراں دا مطالعہ ڈونگھا اے۔ اوہ نعت دے مضمون سیرت مطہرہ وچوں لیندے نیں لیکن اپنے خوبصورت اسلوب نال اوہ اپنیاں مضموناں نوں تازگی عطا کردے نیں۔ اوہناں دیاں کئی نعتاں سیرت دے واقعاں دے متعلق نیں۔ پوری پوری نعت وچ کوئی واقعہ بیان کیتا اے۔“ (4)

2001ء وچ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی دے نعتیہ مقالیاں تے مضموناں دا پراگہ ”دلیل آفتاب“ دے نال نال عمران نقوی ہوراں مرتب کیتا۔ ایس وچ 15 تحقیقی مقالے تے 22 نعت گو شاعران بارے تنقیدی مضمون شامل سن۔ ایس کتاب وچ زیادہ تر مقالے تے مضمون اردو نعت بارے نیں، نال ای ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی دے اردو زبان وچ پنجابی نعت بارے ہوئے کم نوں کتاب دا حصہ بنایا گیا اے۔ پنجابی نعت بارے پہلا مقالہ ”پنجابی شاعری میں نعت کا ارتقاء“ اے۔ ایس مقالے راہیں اوہناں بابا فرید گنج شکر، گورونانک، شاہ حسین، سلطان باہو، علی حیدر ملتانی، غلام قادر بٹالوی، بلھے شاہ، وارث شاہ، مولوی غلام رسول عا پوری، خواجہ غلام فرید، امام دین فقیر، میاں محمد بخش، مولوی عبدالستار، پیر مہر علی شاہ، مولوی دلپزیر بھیروی، محمد علی فرشی، مولا بخش کشتہ، پیر فضل گجراتی تے ڈاکٹر فقیر محمد فقیر دی نعتیہ شاعری دا بھرواں جائزہ لیا اے۔ ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی ہوراں نوں موضوع دے کھلا رد اندازہ وی سی تے مقالے دی طوالت دا مسئلہ وی۔ خورے ایسے لئی اخیر تے لکھدے نیں۔

”پنجابی شاعری میں نعت کی تو مندر روایت نے ارتقائی مراحل طے کرتے ہوئے

آج اپنے موضوع اور ہیئت میں بہت سی تبدیلیوں کو جنم دیا ہے۔ آج کے شاعر کے ہاں نعت محض رسمی عقیدت کا ذریعہ نہیں بلکہ عصری مسائل نے انسانی حیات کو جس گھمبیر تا میں مبتلا کیا ہے۔ اُس کا اظہار بھی اس میں ملتا ہے۔ یہ مقالہ اُس وقت تک نامکمل رہے گا جب تک اُن شعراء کا تفصیلی جائزہ پیش نہ کیا جائے جنہوں نے اس مادہ پرستی کے دور میں بھی اس صنف اظہار میں نمایاں کام کیا ہے۔ مجھے اس مقالہ کی تنگی داماں کا احساس ہے۔“ (5)

ایس کتاب دا دو ج مقالہ ”پنجابی نعت میں مدینۃ الرسول ﷺ“ کا ذکر، بھرواں مقالہ اے تے ایہدی ہر سطر توں محقق دی محنت جھلکدی اے۔ اگلے مقالے ”پاکستان میں نعت نمبروں کی روایت“ وچ جتھے اردو پرچیاں دے نعت نمبروں دا بھرواں تعارف ملدا اے، او تھے ماہنامہ ”لکھاری“ دے تن نعت نمبروں دا مطالعہ وی موجود اے۔ ”دلیل آفتاب“ دے دو جے حصے وچ 22 نعت نگاراں دی شاعری بارے تقیدی مضمون شامل نیں۔ ویہہ مضمون اردو نعتیہ شاعری بارے، اک مضمون ”حفظ تائب کی پنجابی نعت“ دا ویروا اے۔ جد کہ اک مضمون ”ثناء خوان رسول..... محمد علی ظہوری“ وچ اوہناں دی اردو شاعری دے نال نال پنجابی نعتیہ شاعری دا تجزیہ وی کیتا گیا اے۔ اقبال زخمی ہوراں 2001ء توں 2009ء تک پنجابی نعت دے چھ مجموعے مرتب کیتے۔ جہناں وچوں ”لچپال غریباں دے“ تے ”سد کول غریباں نوں“ وچ شاعراں دیاں دس دس نعتاں شامل کرن دے نال اوہناں دی حیاتی بارے نثر راہیں بھرویں جانکاری دتی گئی۔ ہر کتاب وچ نعتاں بارے بھرویں دیا پچے وی شامل سن۔ ڈاکٹر محمد یونس احقر اقبال زخمی ہوراں دے مرتبہ کم بارے کہندے نیں۔

”مرتب دی ایس پیش کش وچ عشق، عقیدت، عجز، فن، چاہت، شوق تے بے ساختگی سبھ کجھ موجود اے۔“ (6)

پیر مہر علی شاہ ہوراں دی آفاقی نعت ”اج سیک متراں دی ودھیری اے“ بچے بچے دی زبان تے اے۔ ایس نعت دے اکھر اکھر چوں محبت، عقیدت تے چاہت جھلکدی اے۔ قرآن پاک دے مطالعے دیاں برکتاں وی دکھالی دیندیاں نیں تے سیرت پاک ﷺ تے نبی کریم ﷺ دیاں حدیثاں دے حوالے وی موجود نیں۔ مفتی محمد خان قادری ہوراں ایہناں گلاں نوں کھڑکھدیاں ای ایس نعت دی بھرویں شرح لکھی۔ تشریحی تقید دے کھیتر وچ ایہ جاندار کم اے۔ 421 صفحیاں تے کھلری ایس کتاب وچ اوہناں اک اک اکھردی وضاحت قرآن پاک، سیرت پاک تے نبی کریم دیاں پاک حدیثاں دے حوالے نال کیتی اے۔ پیر سید غلام معین الحق گیلانی لکھدے نیں۔

”علامہ صاحب نے ہر مصرعہ کے معنی بیان کرنے کے بعد اس کا علمی اور تاریخی پس منظر اور اس حوالے سے آیات و احادیث مبارکہ، اقوال صحابہ و تابعین و جمہور علماء محدثین و علماء سیرت کے اقوال زریں کو علمی و تحقیقی انداز میں زینتِ قرطاس کی ہے تاکہ نہ صرف شمع رسالت کے پروانوں کو سوز اور عشق زیادہ بلکہ وہ اس ذریعے اور وسیلے سے جلوہ حق تک رسائی بھی حاصل کر لیں۔“ (7)

عمران نقوی ہوراء حفیظ نائب ہوراء دے فن تے شخصیت دے حوالے نال کتاب ”اک شخص مہکتی چھاؤں سا“ مرتب کیتی سی۔ ایس کتاب وچ حفیظ نائب دی پنجابی نعت بارے مرزا ادیب، ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی تے پروفیسر ریاض احمد شاد دے مضمون اردو زبان وچ جد کہ عاصم ندیم، عباس نجمی تے اصغر علی نظامی دے پنجابی مضمون شامل سن۔ 2005ء وچ گوجرانوالا توں چھپن والے اردو پرچے ”مفیض“ دا نعت نمبر چھپیا۔ اقبال نجمی دی ادارت وچ چھپن والے ایس پرچے وچ پنجابی نعتیہ شاعری بارے صرف اک مقالہ شامل سی۔ ایہ ڈاکٹر احسان اللہ طاہر نے ”پنجابی نعت دا فکری، فنی، موضوعاتی تے اسلوبی ویرا“ بھرواں مضمون اے۔ لکھاری نے موضوع نال کافی حد تک انصاف کیتا اے۔ اسلوب بارے لکھدے نیں۔

”پنجابی نعت دا اسلوب جدید توں جدید تر ہوندا جا رہیا اے۔ ایہدے وچ فلسفہ تلمیحاں، تشبیہاں، استعارے، تمثیلاں اے اپنی رحمتل نوں تھال مل رہی اے۔ ایس ویلے پنجابی نعت اپنے اسلوب تے زبان و بیان پاروں اعلیٰ نعتاں وچ شمار کیتی جا رہی اے۔“ (8)

2006ء وچ لئی نوشین ہوراء ڈاکٹر سعادت علی ثاقب دی نگرانی وچ ایم اے پنجابی دا مقالہ ”زیارت حسین جمیل۔ فکر تے فن“ دے سرناویں پٹھ لکھیا۔ ایس مقالے وچ اوہناں دی حیاتی تے غزل گوئی تے جہات مارن دے نال اوہناں دی نعت دا بھرواں جائزہ وی موجود اے۔ 2007ء وچ تہمینہ ناز ہاشمی ہوراء ڈاکٹر ناہید شاہد دی نگرانی وچ ایم اے پنجابی دا مقالہ ”ساقی گجراتی، حیاتی، فکر تے فن“ دے سرناویں پٹھ لکھیا۔ ساقی گجراتی دی غزل گوئی دے نال اوہناں دی نعتیہ شاعری دا تجزیہ کیتا گیا سی۔ 2008ء وچ سہ ماہی مفیض نے نعت تبصرہ نمبر چھپیا۔ ایس وچ اردو کتاباں دے نال 27 پنجابی نعتیہ کتاباں تے وی تبصرے کیتے گئے۔ 2012ء وچ نعت تبصرہ نمبر 2 چھپیا جس وچ صرف چھ پنجابی نعتیہ کتاباں تے تبصرے کیتے گئے۔ دوواں نمبر وچ سب توں ودھ کتاباں تے تبصرے ڈاکٹر احسان اللہ طاہر نے کیتے نیں جد کہ محمد اقبال نجمی، محمد انور رانا تے بشیر عابد دے اک دو تبصرے وی شامل نیں۔ 2009ء وچ سعدیہ اشفاق ہوراء ڈاکٹر عابدہ

حسن دی نگرانی وچ بی ایس دی ڈگری لئی مقالہ ”رسالہ لکھاری 2001 وچ چھپیاں نعتاں دا جائزہ“ لکھیا۔ ایس مقالے دے پہلے باب ”نعت کیہ اے“ وچ نعت دے معنی، مفہوم تے موضوعاں دی گل کرن دے نال نال نعت دی ٹورتے چائن پایا گیا۔ دو جے باب وچ رسالہ ”لکھاری“ دا تعارف تے تیجے باب وچ سن 2001ء وچ ماہنامہ لکھاری وچ چھپن والیاں نعتاں دا ویروا اے۔ سعدیہ ہوراں نعتاں دا تجزیہ کافی محنت نال کیتا جتھے شاعراں نے نعت وچ قرآن پاک یاں حدیثِ رسول توں استفادہ کیتا اے، محقق نے اوہناں نعتاں دی گل کردیاں متعلقہ قرآنی آیتاں تے حدیثاں وی درج کیتیاں نیں۔ 2010ء وچ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی دی طالبہ سارا جاوید ہوراں ڈاکٹر مجاہدہ بٹ دی نگرانی وچ بی ایس پنجابی دا مقالہ ”اقبال زخمی ہوراں دیاں علمی تے ادبی خدمتاں“ لکھیا۔ جس وچ اقبال زخمی ہوراں دی نعتیہ شاعری تے فروغ نعت لئی اوہناں دے کیچے کماں دا ویروا موجود اے۔ سارا جاوید مکدی گل وچ لکھدی اے۔

”اقبال زخمی ہوراں آپوں نعتاں لکھن دے نال نال دو جے شاعراں کولوں وی

بہت ساریاں نعتاں لکھوایاں۔ اوہناں ماہنامہ لکھاری دے ست نعت نمبر

چھاپے جہناں وچ سینکڑے شاعراں دیاں نویاں نعتاں شائع ہوئیاں۔ فیر

اوہناں نعت دیاں چھ کتاباں (انتخاب) دی ایڈیٹ کیتیاں۔ ایہ سبھ کم اوہناں

دی نبی کریم ﷺ نال محبت دا ثبوت نیں۔“ (9)

2011ء وچ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی دے طالبہ عائشہ صفدر نے ایم ایس پنجابی دا مقالہ ”جدید دور دے

پنجابی نعت گو شاعراں دا تحقیقی تے تنقیدی ویروا“ (1985-2010) سرناویں پٹھ ڈاکٹر عابدہ حسن دی نگرانی وچ مقالہ

لکھیا جس دی معاون نگران ڈاکٹر مجاہدہ بٹ سن۔ لکھارن نے پہلاں ”پنجابی نعت دا چکھوکر“ دے سرناویں پٹھ پنجابی نعت

دیاں صفحاں، پنجابی نعت دے مڈھلے نین نقش، انگریزی عہد دی نعت، نعت دے موضوع تے رجحان اختصار نال بیان

کیتے نیں۔ اگلے باب ”نعتیہ ادب دا جدید دور“ وچ اوہناں جدید نعت دے اہم رجحاناں دا ویروا کرن دے نال نال نعتیہ

قصیدے دی روایت بیانی اے، آزاد نظم تے غزل دی ہیئت وچ لکھیاں جان والیاں نعتاں دا تجزیہ وی کیتا اے۔ اگلا باب

ایس مقالے دا ست اے جس وچ اوہناں جدید دور دے نعتیہ شاعراں دے کلام دا بھرواں ویروا کیتا اے۔ اوہناں ہر نعت گو

شاعر دی حیاتی تے اختصار نال چائن پاؤن دے نال نال اوہدے کلام دے سہین وی بیانے نیں تے نوپکے شاعراں دے

نوپکے کچھ وی اگھیر دے نیں۔ جویں ریاض مجیدی نعت دی گل کردیاں عائشہ صفدر لکھدی اے۔

”پنجابی نعت دے حوالے نال اوہناں (ڈاکٹر ریاض مجیدی) نوں دو اعزاز حاصل

نیں۔ نعتیہ ہائیکو دی پہلی کتاب ”حی علی النشاء“ توں اڈ پنجابی نعت دے پہلے دیوان احمد علیہ السلام دی تخلیق دا اعزاز دی اوہناں نوں ملیا اے۔ ہائیکو جاپان توں آئی اے۔ ایہہ ماہیے وانگ تن مصرعیاں وچ لکھی جاندی اے۔ ڈاکٹر ریاض مجید نے نعت لئی صنف ای نوں نہیں چٹی سگوں اوہناں دے خیال تے تخلیقی ڈھنگ وی جدید تر اے۔“ (10)

اگلے باب وچ ایسے شاعراں دے کلام دا تجزیہ کیتا گیا اے جہناں دیاں ایس عہد (1985-2010) وچ کتاباں تے نہیں چھپیاں پر اوہناں دا کلام دکھ دکھ چون پرا گیاں وچ شامل اے۔ اوہناں چون پرا گیاں دا ویرا دی کیتا اے تے اہم شاعراں دے کلام بارے گل بات وی کہتی اے۔ ایم ایس دی ڈگری نوں سامنے رکھ دیاں دیکھیے تے ایہ جاندار مقالہ اے۔

ڈاکٹر میاں ظفر مقبول ہوراں دا تحقیقی مقالہ ”پنجابی زبان میں کتب نعت“ دے سرناویں پٹھ اوج دے نعت نمبر وچ چھپیا، جس وچ 1289 پنجابی نعتیہ کتاباں دا ذکر موجودی۔ 2012 وچ میاں ظفر مقبول ہوراں ایس مقالے نوں کتابی شکل دتی تے ایس وچ نویاں کتاباں وی شامل کیتیاں جیہدے نال پنجابی وچ نعتیہ کتاباں دی کل گنتی 1380 تیک جا پڑی اے۔ میاں ظفر مقبول ہوراں سائنسی انداز وچ کم کردیاں ایس فہرست وچ مصنف وار، سن وار، موضوع وار تے ناشر وار اشاریے شامل کردتے نیں جس بارے اوہ آپ لکھدے نیں۔

”کتاب ہذا کا آخری انڈیکس ناشر اشاریہ ہے۔ ہو سکتا ہے کہ کسی اردو مصنف نے ناشر اشاریہ شائع کیا ہوتا ہم میری نظر سے نہیں گزرا۔ یہاں میری سوچ یہ ہے کہ وہ ادارے جو نعت دے حوالے سے کام کر رہے ہیں یا کر چکے ہیں ان کو بھی سامنے لانے کی ضرورت ہے۔“ (11)

2014ء وچ ڈاکٹر عائشہ رحمان ہوراں ”جدید پنجابی نعت دا تحقیقی تے تنقیدی مطالعہ (2000-2010ء)“ دے سرناویں پٹھ پی ایچ ڈی دا مقالہ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور توں ڈاکٹر شمینہ بٹول دی نگرانی وچ مکمل کیتا۔ ایس مقالے دے پہلے باب داسرناواں ”مغربی پنجاب وچ نعت گوئی دی روایت“ اے جس وچ پچھوکڑ دے نال نال سماجی، سیاسی تے اخلاقی حالات دا ویرا کرن دے نال نال نعت گوئی دی روایت، معنی، مفہوم تے عربی، فارسی، اردو تے پنجابی وچ نعت گوئی دی تاریخ بیانی گئی اے۔ دو جے باب داسرناواں ”جدید پنجابی نعتیہ مجموعیاں دی کھوج تے پرکھ“ اے جس وچ

2000ء توں 2010ء چھپن والے 59 نعتیہ مجموعیاں دا تنقیدی تحقیقی جائزہ لیا گیا اے۔ تیجے باب ”جدید پنجابی نعتیہ مجموعیاں دا فکری ویرا“ وچ موضوعاتی حوالے نال دکھ دکھ عنواناں دے تحت جدید نعتاں تے فکری حوالے نال بحث اے۔ چوتھے باب داسرناواں ”جدید پنجابی نعتیہ مجموعیاں دا فنی ویرا“ اے جس وچ پہلاں ہتی حوالے نال نعتاں بارے بحث کیتی گئی اے۔ فیر نعتاں وچوں تشبیہ، استعارہ، مجاز مرسل تے کنایہ دی ورتوں سامنے لیاندی گئی اے۔ انت تے نعتاں وچ ورتیاں جان والیاں صنعتاں دا تجزیہ کیتا گیا اے۔ آخری باب ”جدید پنجابی نعت دے رجحانات، امکانات تے مستقبل“ دی دس پائی گئی اے۔ ڈاکٹر عائشہ رحمان رجحانات دی گل کردیاں لکھدیاں نیں۔

”جدید نعت گو شاعران نے جمال نبوی ﷺ توں دکھ سیرت نبوی ﷺ راہیں
 ویلے دیاں لوڑاں تھوڑاں تے مسئلیاں، اوکڑاں نوں اسوہ حسنہ دے چائن وچ
 پیش کر کے اج دی نعت نوں مقصد تے جدت بخشی اے تے ایہدے کھلا وچ
 ودھیرا حصہ پایا اے۔“ (12)

ایس مقالے دا حسن اپنی تھاں پر عائشہ رحمان جی خورے کیوں حفیظ تائب تے اقبال زخمی ہوراں دا ذکر ایس مقالے وچوں گول کر گئے نیں۔ حفیظ تائب ہوراں دا دو جا پنجابی مجموعہ ”لیکھ“ 2000 وچ چھپیا سی جس وچ جدید تر لہجے دیاں نعتاں شامل سن تے جدید پنجابی نعت دے سب توں وڈے شاعر نوں نظر انداز کرن دا کارن سمجھ نہیں آؤندا۔ اقبال زخمی ہوراں 2001 توں 2009 تیک پنجابی نعت دے پچھے چون پر اگے مرتب کیتے تے اوہناں دے پرچے ماہنامہ لکھاری دے 5 نعت نمبر وی ایسے دوران چھپے۔ فیر محمد جنید اکرم دی ادارت وچ چھپن والے پرچے ”پنجابی“ دے نعت نمبر دا وی ذکر نہیں ملدا، حالانکہ اوہناں اردو پرچیاں دے نعت نمبر اں دے حوالے اُچھ نال ایس مقالے دی زینت بنائے سن۔ 2014ء آصفہ یوسف ہوراں ڈاکٹر عصمت اللہ زہد دی نگرانی وچ ایم اے پنجابی دا مقالہ ”2013ء دا پنجابی نعتیہ تے سیرتی ادب“ دے سرناویں پٹھ لکھیا جس وچ ایس پورے سال وچ وچ چھپن والیاں نعتیہ تے سیرت پاک دیاں کتاباں دے نال نال رسالیاں وچ چھپن والیاں نعتاں دا جائزہ وی لیا گیا اے۔ 2016ء وچ حسن عباس ہوراں ڈاکٹر سعادت علی ثاقب دی نگرانی وچ ایم اے پنجابی دا مقالہ ”سردار حسین سردار دی نعت گوئی“ دے عنوان نال لکھیا۔ ایس مقالے وچ سردار حسین سردار دی حیاتی، سماکیاں دی رائے دے نال نال نعت دی تاریخ، پنجابی نعت دا پچھو کڑ تے خاص طور تے اوہناں دی نعت گوئی بارے بھرویں ڈھنگ نال چائن پایا اے۔ 2016ء وچ ای سدرہ غفور ہوراں ڈاکٹر سعادت علی ثاقب دی نگرانی وچ ”دلشاد احمد چن دی نعت گوئی“ دے سرناویں پٹھ مقالہ لکھیا سی۔ ایس مقالے دے پہلے باب وچ دلشاد احمد چن دی حیاتی،

دو جے باب وچ نعت دے لغوی تے اصطلاحی معنے، عربی فارسی وچ نعت گوئی دا ارتقاء تے پنجابی نعت گوئی دی روایت بیان دے نال نال جدید پنجابی نعت تے وی جھات پائی گئی اے۔ تیجے باب وچ دلشاد احمد چن دی نظم، غزل، گیت تے سفر نامے تے گل بات اے۔ محققہ نے دلشاد احمد چن دی شاعری دے ایہناں پہلوواں دا اجمالی جائزہ لین توں پہلاں ہر صنف جویں نظم، غزل، گیت تے سفر نامے دی ٹوروی دسی اے جیہڑی فالتو محسوس ہوندی اے۔ آخری باب وچ دلشاد احمد چن دی نعت گوئی دا جائزہ لیندیاں اوہناں دی نعت دے موضوع تے سہین مثاللاں نال اُجاگر کیتے نیں۔ دلشاد احمد چن دی نعت گوئی دا تجزیہ کردیاں سدر اغفور لکھدی اے۔

”دلشاد احمد چن ہوراں دیاں نعتاں وچ حضور ﷺ نال محبت، عقیدت تے عشق کجھ ایس ڈھنگ نال بیان ہوئے نیں پئی نعتاں دا اکھر اکھر روشنی دا اک جہان دکھائی دین لگ گیا۔ دلشاد احمد چن ہوراں دی ہر نعت وچ محبت دی روشنی تے عقیدت دی چاننی، رات دی رانی وانگوں نمی نمی تے لطیف مہک کھلیر دی ہوئی دکھالی دیندی اے۔ چن ہوراں نے سرکارِ انبیاء دیاں والیلیل زلفاں جہناں دی رب وی سونہہ کھاہدی اے، اوہناں نوں اپنیاں نعتاں دا موضوع بنایا اے۔“ (13)

2017ء وچ صبیح رحمانی ہوراں دی مرتبہ کتاب ”پاکستانی زبانوں میں نعت..... روایت و ارتقا“ سامنے آئی۔ ایس کتاب پنجابی نعت بارے پر ویسرفیض تائب، ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی تے صفدر وامتق دے مضمون شامل نیں۔ 1985ء وچ سعادت علی ثاقب ہوراں پر ویسرفیض تائب دی نگرانی وچ ”فیصل آباد دی پنجابی نعت“ دے سرناویں ہیٹھ ایم اے پنجابی دا مقالہ لکھیسی۔ 2017ء وچ اوہناں ایس مقالے نوں دوہری وار سودھیا اے۔ ایہناں 32 سالوں وچ جیہڑے نویں لوک نعت ول آئے اوہناں نوں شامل کر کے مقالے نوں کتابی صورت وچ چھپو ادتا اے۔ مقالے دے پہلے باب وچ ضلع فیصل آباد دی تاریخ بیانی گئی اے، دو جے باب وچ پنجابی نعت دی ٹورول چائن پایا گیا اے تے تیجے باب وچ مقالے دے اصل موضوع یعنی فیصل آباد دے نعت گو شاعراں دے کم نوں سامنے لیاندا گیا اے۔ ڈاکٹر سعادت علی ثاقب ہوراں پہلے شاعر دی حیاتی تے چائن پایا اے، فیروہدیاں کتاباں دی تفصیل، ادبی تے سماجی خدمتاں دا ویروا کیتا اے۔ انت تے نعتیہ کلام دیاں خوبیاں تفصیل نال اُجاگر کیتیاں نیں۔ پر ویسرفیض ڈاکٹر فخر الحق نوری ایس کتاب تے گل بات کردیاں لکھدے نیں۔

”ڈاکٹر ثاقب دی ایہہ کتاب فیصل آباد دے نعت گو شاعراں دا بہت سونہا

تے انمول تذکرہ بن گئی اے پر ایہہ روایتی تذکریاں توں بہت مختلف اے
کیونکہ ایہدے وچ تحقیق دے تقاضیاں نوں پورا کردیاں ہویاں مستند حوالیاں
نال حقائق جمع کیے گئے نیں تے آخر وچ پنجابی، اردو تے انگریزی کتاباں تے
پنجابی رسالیاں، اخباراں تے لغاتاں دی بھرویں فہرست ترتیب دے کے ماخذ
ومصادر دی وی نشاندہی کردتی گئی اے جس توں اندازہ ہوندا اے کہ چنگا لکھن

لئی کتنا زیادہ پڑھنا پیندا اے۔“ (14)

بناں شک ڈاکٹر فخر الحق نوری دا آکھیا سرمتھے تے کہ چنگا لکھن لئی چوکھا پڑھنا پیندا اے تے جہناں بناں زیادہ
پڑھے مقالہ لکھیا ہوندا اے، اوہ مگروں مقالہ انج کاؤندے نیں، جو یں کرپٹ سیاستدان حکومت بدلن توں بعد دولت
کاؤندے نیں۔ 2018-19ء وچ عابد علی عابد ہوراں ڈاکٹر سعادت علی ثاقب دی نگرانی وچ ایم فل پنجابی دا مقالہ ”محمد
اکرم قلندری دی پنجابی نعت گوئی“ دے سرناویں پٹھ لکھیا بھرواں کم اے، ایہدے پہلے باب وچ محمد اکرم قلندری دی حیاتی،
مایاں، اولاد، استادان تے نعت گوئی تے نعت خوانی لئی خدمات دا ویروا کیتا گیا اے۔ دو جے باب وچ نعت دی تاریخ،
نعت دے انداز، اسلوب، تقاضے تے اوصاف بیان دے نال نال پنجابی نعت دی ٹور بیانی گئی اے۔ تیجے باب وچ ”محمد
اکرم قلندری دا تخلیقی کم“ وچ اوہناں دیاں چھپیاں تے ان چھپیاں کتاباں دا ویروا اے۔ چوتھے باب وچ اکرم قلندری دی
پھکل شاعری یعنی اوہناں دیاں غزلاں تے گیتاں دا جائزہ لیا گیا اے۔ پنجواں باب ”محمد اکرم قلندری دی نعت گوئی“ مقالے
دی روح اے۔ چھیواں باب وچ محمد اکرم قلندری بارے دکھ دکھ نقاداں دی رائے درج کیتی گئی اے۔ انت تے ضمیمہ جات
دے سرناویں نال اوہناں دی حیاتی دے اہم واقعاں دیاں فوٹواں، ملن والے اپوارڈ، کتاباں دے سرورق تے اخباراں وچ
چھپن والے انٹرویو دیاں کاپیاں مقالے نوں ہور وی لاہے وند بناؤندیاں نیں۔ محمد اکرم قلندری دے نعتیہ رنگ دی گل
کردیاں عابد علی عابد لکھدے نیں۔

”محمد اکرم قلندری اپنے نعتیہ کلام وچ حضور نبی کریم ﷺ دی ذات بابرکات
نال ایسے انداز نال محبت تے عقیدت دا اظہار کردے نیں کہ عاشقان
مصطفیٰ ﷺ نوں گلشن رسالت دیاں اوہناں کیف آور فضاواں، خوشبوآں،
روشنیاں تے رنگاں نال آشنا کردیندے نیں جہناں دی اوہناں نوں تمنا ہوندی
اے۔ محمد اکرم قلندری نعت کہن دا سلیقہ بڑی چنگی طرحاں نال جان دے نیں۔

اوہناں دے کلام وچ عجب حسن تے چاشنی بھری ہوئی اے۔“ (15)

پنجابی نعت بارے ہوئے تحقیقی تے تنقیدی کم دا ایہہ جائزہ دسد اے کہ نعت بناں شک محبت بھری صنف اے، ادب، عقیدت، چاہت تے خلوص دی دولت نال مالے مال ہوئے بناں لکھی نہیں جاسکدی پر ایس عقیدت پُرچی صنف جس نوں کدی محبت دا اظہار کہہ کے ادب دے کھیتر وچ کڈھ دتا جاندا سی۔ اج ایہہ دے اک اک پکھ تے کم وی ہو رہیا اے تے تحقیق تے تنقید دا کم کرن والے سجن ایہہ کم او سے خلوص، محبت تے چاہت نال کر رہے نیں، جیہدی ایہہ صنف حق دار اے۔

حوالے

- 1- آفتاب احمد نقوی، کتاب لڑی ”لکھاری“ نعت نمبر ۲ (مرتبہ: اقبال زخمی) لاہور، ادارہ پنجابی لکھاریاں، 1986ء، ص 180
- 2- راجا رشید محمود، جدید پنجابی نعت مرتبہ: ڈاکٹر عصمت اللہ زاہد، لاہور، پاکستان پنجابی ادبی پرہیا، 1985ء ص 128
- 3- محمد یونس حسرت، پروفیسر، پنجابی نعت اور ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی مطبوعہ اوج (نعت نمبر)، لاہور، گورنمنٹ کالج شاہدرہ، 1992ء، ص 339
- 4- حبیبہ اکرام، حفیظ تائب دی پنجابی نعت، لاہور، شعبہ پنجابی پنجاب یونیورسٹی، 2001ء، ص 80
- 5- آفتاب احمد نقوی، دلیل آفتاب، لاہور، شفیق پبلی کیشنز، 2001ء، ص 283
- 6- یونس احقر، ڈاکٹر، دم دم پڑھاں سلام مدینے مرتبہ اقبال زخمی، لاہور، ادارہ پنجابی لکھاریاں، 2001ء ص 14
- 7- غلام معین الحق گیلانی، پیر، سید: شرح سبک متراں دی از مفتی محمد خان قادری، لاہور، کاروان اسلام پبلی کیشنز، 1426ھ، ص 32
- 8- احسان اللہ طاہر، پنجابی نعت دا فکری، فنی، موضوعاتی تے اسلوبی ویرا مطبوعہ سہ ماہی مفیض (مدیر: محمد اقبال نجمی)، 2005ء، ص 608
- 9- سارا جاوید، اقبال زخمی ہوراں دیاں علمی تے ادبی خدمتاں (مقالہ بی ایس پنجابی) لاہور، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور، 2010ء، ص 44

- 10- عائشہ صفدر، جدید دور دے پنجابی نعت گو شعراں دا تحقیقی تے تنقیدی ویروا، (2010-1985)، مقالہ ایم ایس، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور، 2011ء، ص 57
- 11- ظفر مقبول ڈاکٹر، پنجابی زبان میں کتب نعت، لاہور، بزم مولا شاہ، 2012ء، ص 37
- 12- عائشہ رحمان، جدید پنجابی نعت دا تحقیقی تے تنقیدی مطالعہ، لاہور- کالج فاروومن یونیورسٹی، 2014ء، ص 302
- 13- سدرہ غفور، دلشاد احمد چن دی نعت گوئی (مقالہ ایم اے پنجابی)، لاہور، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی لاہور، 2016ء، ص 108
- 14- ڈاکٹر فخر الحق نوری، فیصل آباد دی پنجابی نعت، لاہور، شعبہ پنجابی، پنجابی یونیورسٹی اور نیشنل کالج، 2017
- 15- عابد علی عابد، محمد اکرم قلندری دی نعت گوئی، لاہور، شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، 2018-19ء، ص 126

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 29-44

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

☆ ڈاکٹر محمد ایوب

کلام مقدس --- انجیل وچ نباتات

Abstract

Bible is the religious book of Christianity. It has two parts, Old testimony and other is New. Old testimony written before the birth of Christ and New testimony written after him. Therefore it includes affairs related to life and way of living. The description of the plants that are produced in Punjab i.e. (crops, fruits, flowers vegetables, trees and herbs) are mentions in this Holy Book. However, these Plants are Symbolically described in Bible to urge mankind to do good deeds.

کلام مقدس (بائبل) روح القدس دی اگوائی وچ لکھیا گیا۔ ایسے پاروں ایس نوں الہامی کلام آکھیا جاندا اے۔ حضرت موسیٰ توں لے کے یوحنا رسول تائیں سارے نبی رب تائیں اپڑن دا وسیلہ سن۔ ایہناں راہیں رب نے اوہناں سچائیاں نوں جیہڑیاں بندیاں دی نجات لئی، بہوں ضروری سن، دکھو دکھ زمانیاں وچ گھلیا۔ کلام مقدس انجیل دے دو حصے نیں، پرانا عہد نامہ تے نواں عہد نامہ۔ اوہ حصہ جیہڑا حضرت عیسیٰ علیہ السلام دے آون توں پہلاں لکھیا گیا پرانا عہد نامہ اکھواندا اے۔ ایہہ کلام رب نے اپنے چنے ہوئے بندیاں نال کوہ سینا اتے کیتا۔ کلام مقدس دا اوہ حصہ جیہڑا حضرت عیسیٰ علیہ السلام توں بعد لکھیا گیا نواں عہد نامہ اے۔ ایس وچ اوہ کلام اے جیہڑا رب نے حضرت عیسیٰ علیہ السلام

نال کوہ طور اُتے کیتا۔ دوہناں عہد نامیاں دا مقصد تے مرکز اکوسی۔ پرانے عہد نامے وچ اوہ وعدے، علامتاں تے نشانیاں نہیں جیہڑیاں حضرت عیسیٰ علیہ السلام بارے گل بات تے مبنی سن۔ نویں عہد نامے وچ حضرت عیسیٰ علیہ السلام دی اعلانیہ حیاتی تے تعلیم درج اے۔ پرانا عہد نامہ لکھن داسماں لگ بھگ باراں سو سال قبل از مسیح اے۔ ایہناں وچ یہودی پیڑھی دے واقعے نویں نسل تک منتقل کیٹے گئے نیں۔ ایہہ کتاباں عبرانی تے کجھ ارامی زبان وچ نیں۔ پرانا عہد نامہ بنی اسرائیل دے تاریخی، معاشرتی، عبادتی ایمان تے اعتقاد دا مجموعہ اے۔ پہلیاں پنج کتاباں تورات دے نال نال جانیان جاندیاں نیں۔ ایہناں وچ شریعت موسوی درج اے۔ ایہناں وچ اوہ قانون نیں جہناں پاروں بنی اسرائیل رب دے کرم یوگ ہوئے۔ یہودی تے مسیحی روایت موجب ایہہ پنج کتاباں حضرت موسیٰ علیہ السلام نے لکھیاں۔

تاریخی کتاباں 1250 ق م دے سیاسی، مذہبی تے تاریخی واقعاں نوں بیان کردیاں نیں۔ قاضیاں توں بعد بادشاہاں دا زمانہ شروع ہویا۔ بنی اسرائیل دے آخری قاضی حضرت سموئیل سن۔ حضرت سلیمان بادشاہ توں بعد سلطنت دوھیاں وچ ونڈی گئی، اسرائیل تے یہودا۔ ایوب توں نشید الا ناشید تک ست کتاباں حکمت دیاں سامنے آئیاں۔ ایہناں وچ یزدانی تے انسانی حکمت درج سی۔ ایہناں وچ حیاتی دیاں دکھو دکھ سچائیاں، اگھڑویں سوال، بھیت تے عملی حیاتی خاص کر معاشرتی تعلقات بارے چتوانیاں درج نیں۔ حقیقی حکمت رب دی اے، شریعت روزمرہ حیاتی وچ عملی اگوائی اڑاندی اے۔ یسعیچاہ نبی توں ملاکی نبی تک کتاباں نبوت دیاں نیں۔ پنجویں صدی توں اٹھویں صدی (ق م) تاں نیں اسرائیلی قوم بارے نبوت تے نبیاں دی حیاتی دے حال ملدے نیں۔ نبوت دیاں وڈیاں کتاباں دے لکھاریاں نوں ”انبیاء کبریٰ“ تے چھوٹیاں کتاباں دے لکھاریاں نوں ”انبیاء صغریٰ“ آکھیا جاند اے۔ ایہناں لکھتاں وچ مسیح علیہ السلام بارے کئی پیشین گوئیاں موجود نیں۔ ایہہ لکھتاں عام کر کے عبرانی وچ نیں۔ نبوت دیاں کتاباں وچ تاریخی واقعاں دی تشریح، اک رب دی عبادت، مظلوم لئی انصاف تے مساوات، غریباں دی غنخواری تے بھلائی متعلق دسیا گیا اے۔ کلام مقدس دے نویں عہد نامے نوں انجیل آکھیا جاند اے۔ ایہہ لفظ یونانی اے جس دے معنی ”خوشخبری“ دے نیں۔ نویں عہد نامے وچ حضرت مسیحؑ بارے دسیا گیا اے۔ ایس وچ حضرت مسیح دی حیاتی، تعلیم تے معجزیاں دا ذکر اے، ایہناں نوں الہامی منیا گیا اے۔ گنتی وچ چار تے لکھاریاں دے نال توں مشہور نیں۔ جیویں مقدس متی، مقدس مرقس، مقدس لوقا تے مقدس یوحنا۔ کیوں جے مقدس متی، مرقس تے لوقا دیاں لکھتاں آپس وچ ملدیاں نیں، ایس لئی ایہناں نوں اناجیل موافق آکھیا جاند اے۔ انجیل مقدس متی دی زبان آرامی اے، جس دا بعد وچ یونانی زبان وچ ترجمہ کیتا گیا۔ دو جیاں

کتاباں یونانی وچ نیں۔ کیوں بے مقدس یوحنا تے مقدس متی آپو رسول سن۔ ایس لئی اوہناں مسیح علیہ السلام دی حیاتی نوں اکھیں ڈٹھا۔ مقدس مرقس، پطرس رسول دا شاگرد سی۔ اوس رومیاں دی خواہش نوں پورا کرن لئی اپنے استاد دیاں تعلیماں نوں لکھیا۔ کلام مقدس وچ کل 72 کتاباں شامل نیں۔ 45 پرانے عہد نامے وچوں تے 27 نویں عہد نامے وچوں۔ مرثیے دی کتاب پر میاہ نبی دے صحیفہ دا حصہ اے۔ پرانے عہد نامے دیاں ساریاں کتاباں عبرانی وچ نیں۔ سوائے حکمت تے مکابین دی دوسری کتاب دے جو یونانی وچ اے۔ عزرا، دانیال تے پر میاہ دیاں کتاباں دے کجھ حصیاں دے جو آرامی زبان وچ نیں۔ نویں عہد نامہ دیاں ساریاں لکھتاں یونانی زبان وچ نیں، سوائے مقدس متی دے انجیل دے جو آرامی زبان وچ اے۔ پہلی توں تہی صدی قبل از مسیح وچکار مصر دے شہر اسکندریہ وچ پرانے عہد نامے دا یونانی ترجمہ کیتا گیا تے ایس داناں پتوا جنتا (ترجمہ: ہفتاد) رکھیا گیا۔ ایس توں بعد انجیل دا ترجمہ لاطینی زبان وچ ہو یا۔ 320 توں 380ء وچکار پاپائے اعظم دے فرمان مطابق انجیل دا مکمل ترجمہ یونانی زبان وچ کیتا گیا۔ پرانے عہد نامے دا ترجمہ عبرانی زبان تے نویں دا یونانی زبان دیاں اصل کتاباں نوں کھ رکھ کے کیتا گیا۔ ہولی ہولی جدوں ترجمہ گرجا گھراں وچ عام ہو یا تاں اجو کے سے دیاں لوڑاں کھ رکھ کے گرجا گھراں دے کرم چاریاں تے پر بندھکاں نے اصل کتاب مطابق دنیا دی ہر زبان وچ ترجمے دی اجازت دتی۔ زباناں دی ترقی نوں کھ رکھ دیاں ترجمہ کرن والے جتن کردے کہ ترجمہ کردے سے کلام مقدس دا ترجمہ سوہنا ہووے، لفظ تے محاورے اوہو ورتے جان جو اجو کے سے پر چلت سن۔ پاکستان وچ کاتھولک بائبل کمیشن ولوں ہوئے 1956ء دے ترجمے اُتے نظر ثانی کیتی گئی تے اوکھے شبد اں دے متبادل سوکھے شبد پیش کیتے گئے تاں جے لوک ایس توں پورا لایج چکن۔ انجیل مقدس وچ حیاتی توں متعلق ذکر، ازکار وچ انسان توں متعلق قریباً ہر شے بارے گل بات موجود اے جہد اک حصہ نباتات نیں کیوں جے نباتات زندگی جاری رکھن لئی ہواتے پانی توں بعد تہا سومانیں۔ بائبل وچ جیہڑیاں نباتات مذکور نیں، اوہناں وچ مصالے، خشبو والیاں بوٹیاں، پھل سبزیاں، رُکھ، عام جڑی بوٹیاں، میوے، دالاں تے فصلاں شامل نیں۔

دار چینی خشبو والا پودا اے۔ کجھ عیسائی عالماں دا خیال اے کہ ایہہ چین توں آندی سی۔ (دار = لکڑی، چینی،

چین دی) پر برصغیر سری لنکا وچ ڈھیر ماترا وچ ایس دے رکھ موجود نیں۔ ایس دا ذکر کئی تھاواں تے اے۔

”کہ توں مقدس دی مثقال دے حساب نال خاص خاص خوشبودار مصالے

لینا یعنی اپنے آپ نکلیا ہو یا بیچ سو مشقال، اوس دا ادھا یعنی ڈھائی سو مشقال
دار چینی تے تیج بیچ سو مشقال تے زیتون دا تیل اک ہین۔“ (1)

دھنیا خوشبودار بی اے جیہہ وا کالی مرچ دے برابر ہوندا اے۔ ایس نوں مصالے دے طور تے سالن وچ پایا
جاندا اے تے دوادے طور تے وی ورتیا جاندا اے۔ ایہہ تاثیر وچ ٹھنڈا ہوندا اے۔ انجیل وچ ایس دا ذکر انج آیا اے:
”تے بنی اسرائیل نے اوس داناں سن رکھیا جو دھنیے دے بی وانگ چٹاتے

مزرہ شہد دے بنے ہوئے پوٹے ورگاسی۔“ (2)

زیرہ نکا جیہہ بوٹا اے جس نوں بہت سارے بی لگدے نیں۔ ایہہ سالن وچ خوشبو پیدا کرن لئی ورتیا جاندا اے۔
ہاضمہ ٹھیک کرن لئی دوادہ جوں ورتیا جاندا اے۔ ایس نوں بوٹے نالوں سوٹی مار کے لاہیا جاندا اے۔ جے ایس دیاں ٹہنیاں
اتے پیہہ چلائیے تاں بی ضائع ہو جاندا اے نیں۔ انجیل مقدس وچ آکھیا گیا اے:

”اے دکھاوا کرن والے عالموں تے فریسیو تہا ڈے اتے افسوس کہتیں زیرہ

دی پیداوار دا دسواں حصہ دان وچ دیندے او پر شریعت دیاں چنگلیاں

گلاں انصاف، رحم تے ایمان چھڈ دیندے او۔“ (3)

سونف ادوایاتی پودا اے۔ ایس دے بی خوشبودار تے ہاضمہ لئی ٹھیک نیں۔ ایس دا عرق ڈھد پیڑ لئی بہوں
فائدے مند اے۔ اجوائن باریک خوشبودار بی اے جیہہ واسالن وچ وی ورتیا جاندا اے تے ہاضمہ ٹھیک کرن لئی وی۔ ایس
دا ذکر مقدس کتاب وچ ملدا اے:

”جد اوہ زمین نوں پدھرا کر چکیا تے کیہ اوہ اجوائن نوں چھٹ دا نہیں زیرہ

نوں پاندا، کنک نوں سطران وچ نہیں بی دا اتے جواں نوں اوس تھاں تے بی دا

جواں لئی تیار کیتی گئی اے۔“ (4)

مہندی دے پیتاں توں مٹھی مٹھی خوشبو آندی اے، ایس دے پیتاں نوں پیہہ کے پانی وچ گھول کے سریراتے
لاون نال سرخی آ جاندی اے۔ ہتھاں، پیراں تے والاں وچ لائی جاندی اے، مصری اپنے نوہہ مہندی نال رنگدے سن۔
کیوں جے اہرام مصر وچ زنانیاں دیاں جیہڑیاں لاشاں ملیاں، اوہناں دے نوہاں اتے مہندی دا رنگ دکھالی دیندا

اے۔ ایس دا ذکر انج آیا اے:

”میرا محبوب میرے لئی عین جدی دے انگورستان دی مہندی دے پھلاں دا

اک گھچا اے۔“ (5)

زعفران پھل دے اپروالا حصہ جیہڑا بہوں خوشبودار تے پیلے رنگ دا ہوندا اے۔ پنجابی تے ہندی وچ ایس

نوں کیسرا آکھیا جاندا اے۔ ایس نوں کھانے وچ رنگ تے خوشبو لئی ورتیا جاندا اے۔ ایس دا ذکر انجیل وچ انج آیا اے:

”تیرے باغ دے بوٹے سوادے تے میوہ دارانار نیں۔ مہندی، سنبل، جٹاماسی

تے زعفران۔“ (6)

رکھ دی خوشبودار گوند۔ ایس دا رکھ ۸ میٹر تک لماں ہوندا اے۔ جدوں ایس رکھ دے تنے اتے موری کیتی

جاندی اے تے گوند باہر نکل کے جم جاندی اے۔ سال وچ دو وار مارچ تا مئی، ستمبر تا اکتوبر گوند نوں اکٹھا کیتا جاندا اے۔

ایہہ رکھ مشرق وسطیٰ، افریقہ تے برصغیر وچ وڈی ماترا وچ موجود اے۔ ایس دا ذکر انجیل مقدس وچ انج آیا اے:

”تے اوس وچوں اک مٹھی میدہ، تیل تے لوبان لے تے ذبح خانہ وچ اوس

دی یادگار دے طور تے سب توں چنگی خوشبو خداوند لئی جلا۔“ (7)

انار دا ذکر پرانے عہد نامے وچ پنج وار تے نویں عہد نامے وچ وی بہت تھاواں اتے ہو یا اے۔ کجھ مثالوں

انج نیں:

”توں اوہناں دے دامن دے گھیرے اتے بنفشی، ارغوانی تے ترمذی رنگ

دے انار بنا تے اوہناں وچکار سونے دیاں گھنٹیاں لاہ، یعنی اک سونے دی

گھنٹی تے اک انار تے فیرا ک سونے دی گھنٹی تے انار۔“ (8)

کئی تھاواں اتے انار دی تھاں عبرانی شبد ”رمون“ ورتیا گیا اے۔ جویں نحیہ 11:29، قضاة 20:45، گنتی

12:33، 13:23، استثنا 8:8، سلاطین 17:25، جی 2:19، تواریخ 2:3، 16:3، 4:13، وچ تھاں تھاں انار دا ذکر آیا اے۔

انجیر دا رکھ دنیا دے دکھو دکھ تھاواں پایا جاندا اے۔ کوہ زیتون نوں انج وی پرانے زمانے واگ انجیر دے بہتے

رکھاں والا علاقہ آکھیا جاندا اے۔ انجیل وچ کئی تھاواں اتے ایس پھل تے ایس رکھ دا ذکر نالوں نال آیا اے:

”فیردوواں دیاں اکھاں کھل گئیاں۔ اوہناں نوں معلوم ہو یا کہ ننگے نیں۔

آدم تے حوانے اپنے سریر نوں کج لئی انجیر دے پیتاں نوں سی کے اپنے لئی

لنگیاں بنایاں۔“ (9)

حضرت زکریا دی دھری پوتھی وچ مسیح دے مڑتوں پرتن، صلح تے امن دے زمانے دی گل انج کیتی گئی اے:

”اوس دن تہاڈے وچوں ہراک اپنے گوانڈھی نوں تاک تے انجیر دے تھلے

سدے گا۔“ (10)

انجیر دا ذکر 28:1، مرقس: 1:12 تا 14، متی 21:18 تا 20 وچ اے۔ انگور دا ذکر انجیل مقدس وچ کئی تھاواں تے

آیا اے:

”تے نوح واہی بیٹی کرن لگا۔ اوس انگور دا اک باغ لایا۔ اوس نے ایس دیئے

پیتی تے اوس نوں نشہ آ گیا۔“ (11)

انجیل وچ رب دے نیک بندیاں لئی انگور دی ویل ”تاک“ دا شہد ورتیا گیا اے۔ حضرت مسیح علیہ السلام نے اپنے

آپ نوں انگور دی ویل تے شاگرداں نوں ایس ویل دیاں ٹہنیاں آکھیا:

”حقیقی تاک میں آں تے میرا باپ مالی، جیہوی ٹہنی میرے وچ اے تے پھل

نہیں دیندی۔ اوس نوں کٹ دیندا اے تے جو پھل دیندی اے، اوس نوں

چھانگدا اے تاں جے ہو پھل اوس اُپر آون۔“ (12)

گھٹو گھٹ پنج تھاواں اتے تمثیلی ڈھنگ راہیں انگور تے اوس دی کاشت دا ذکر انجیل وچ آیا اے۔ یوحنا 1:15

تا 4، لوقا 13:9، متی 1:20 تا 6، متی 9:17، متی 21:28، متی 21:33، یسعیاہ 5:1 تا 3۔ انجیل مقدس وچ سیب دا ذکر چھ

وگھو وکھ تھاواں اتے آیا اے:

”کشمش نال مینوں قرار دے تے سیباں نال تازہ دم کر کیوں جے میں عشق دا

روگی آں۔“ (13)

یوئیل 1:13، غزل الغزلات 2:3، 7:8، 8:5، امثال 11:25 وچ وی کشمش دا ذکر موجود اے۔ عبرانی وچ

کھجورنوں تمر آکھیا جاندا اے۔ لماں تے سوہنا رکھ اے جس دی انچائی ۲۵ میٹر تائیں ہو سکدی اے۔ ایس دے پتے ایس رکھ دے سرے اتے گچھے وانگ ہونڈے نیں، ٹہنیاں نہیں ہونڈیاں۔ ایس توں ٹوکریاں، چٹائیاں، پکھے تے ہور کئی شیواں بنائیاں جانڈیاں نیں۔ سرکہ تے شراب وی ایس پھل توں تیار کیتی جاندی اے۔ کھجور دے پھل نوں کھایا وی جاندا اے تے مشروب وچوں وی ورتیا جاندا اے۔ ایہہ رکھ فلسطین وچ عام اے تے برصغیر وچ وی ریگستانی علاقے وچ ملدا اے۔ کھجور دے ی سپہن پاروں کئی وار زنائیاں نوں وی تمر آکھیا گیا اے:

”کھجور دی ڈالی نوں فتح دی علامت وی آکھیا گیا۔ بھیڑ نے زیتون پہاڑ

توں کھجور دیاں ڈالیاں لے کے مسخ نوں جی آیاں نوں آکھیا۔“ (14)

استثنا 3:34، قضاة 16:1، 13:3، 2 توارنخ 15:28، حزقی ایل 47:19، 48:28، احبار 24:40، نجمیہ 8:15،

زبور 92:12، پیدائش 6:38۔ وچ کھجور دا ذکر موجود اے۔ عبرانی وچ کدوئی ”ارٹڈ“ دا شبد ورتیا گیا اے۔ ایس سبزی دا ذکر انجیل مقدس وچ انج اے:

”رب نے کدوا گایا تے اوس نوں یوناہ اتے پھیلا دتا تاں جے اوس دے سر

پر چھاں رہوے تے اوہ پیڑ توں بچیا رہوے تے یونس اوس ارٹڈ پاروں

بہوں خوش ہو یا۔“ (15)

کھیرے دا ذکر انجیل وچ دو تھاواں تے اے۔ عبرانی لفظ ”قوت“ دا ترجمہ کھیر اتے کلڑی کیتا گیا اے۔ بنی اسرائیل

نے اجاڑتھاں وچ ایس سبزی نوں یاد کیتا۔ دو جی وار ایس دا ذکر بنی اسرائیل دی تباہی ویلے آیا اے:

”تے صیون دھی وی چھڈ گئی جیویں کلی تا کستان وچ تے چھپر کلڑی دے

کھیت وچ یاں اوس شہر وانگ جس نوں چاروں پاسے گھیر لیا ہووے۔“ (16)

گنتی 11، 5 وچ ایس دا ذکر اے۔ عبرانی تے عربی وچ پیاز نوں بھل آکھیا جاندا اے۔ اچہا بوٹا جس دی جڑ

گنڈھ والی تے پردیاں والی ہونڈی اے۔ عام طور تے کھانا پکاون سسے یاں سلاد وچوں ایس دی ورتوں کیتی جاندی اے۔

بنی اسرائیل نوں ایس سبزی دی یاد اجاڑتھاں اتے بہوں آئی۔

”سانوں اوہ مچھی یاد آندی اے جو ایس مصر وچ مفت کھاندے ساں۔ اوہ

ہرا پیاز، کھیرے، خر بوزے، پیاز تے لہسن پرہن ساڈی جان سک گئی اے۔
 استھے کوئی شے نہیں سوائے من دے۔ من دھنیے وانگ دکھالی دینداسی،
 جیویں موتی ہوں۔“ (17)

لہسن اجیہا بوٹا جس دیاں جڑھاں نوں سبزی پکاون سے مسالے دے طور تے ورتیا جاندا اے۔ مصر توں نکلن
 توں بعد بنی اسرائیل نوں اجاڑتھاں داسفر کردیاں ہوئیاں ایس سبزی بہوں یاد آئی۔ پودینہ خوشبودار تے ہاضم بوٹی اے۔
 پھلیاں نوں عبرانی زبان وچ باقلا آکھیا گیا اے۔ کئی تھاواں اتے ایس سبزی دا ذکر انج آیا اے:
 ”توں اپنے لئی کک، جوں، باقلا، مسرتے باجرہ لے تے اوہناں نوں اکو
 بھانڈے وچ رکھ تے اوس دیاں ایہناں روٹیاں پکائیں جے دن تائیں توں اکو
 پاسے لماں پیار ہوئیں گا، توں تن سو نوے دن تائیں ایس نوں کھانا۔“ (18)

نکر۔۔۔ ببول وڈا کنڈیاں والا رکھ اے۔ جو ریگستانی علاقے توں دکھ مصر تے عرب وچ ڈھیر تھاواں اتے
 ملدا اے۔ ایس دی چھال توں گوند نکلدی اے۔ لکڑی سخت ہوندی اے تے سماں بیتن نال کالی ہو جاندی اے۔ خیمہ اجتماع
 دے سامان بناون لئی ایس دی ورتوں کہیتی گئی۔

”اجاڑتھاں ریگستان اتے دیدار، ببول تے زیتون دے رُکھ لاواں گا۔“ (19)

جٹاماسی فارسی وچ سنبل تے ہندی وچ بال جھڑ دے ناں نال مشہور اے۔ ایس رکھ دیاں جڑاں تے ٹہنیاں توں
 گلابی رنگ دا خوشبودار تے قیمتی روغن تیار کیتا جاندا اے۔ ایس دا ذکر انجیل وچ ۳ تھاواں تے آیا اے۔
 ”اک زنانی جٹاماسی دا قیمتی خالص عطر سنگ مرمر دے عطر دان وچ لیائی۔
 اوس عطر دان توڑ کے عطر اوس دے سراتے پایا۔“ (20)

غزل الغزلات 4:13، یوحنا 3:12 وچ مذکور اے۔ آبنوس کالی رنگ دی بہت کچی لکڑی، جس نوں بہوں چکایا جا
 سکدا اے۔ وزنی تے کچی ہوں پاروں برصغیر تے سری لنکا وچ عام پائی جاندی اے۔ بھانڈے تے بت ایس توں بنائے
 جانداں نیں۔ انجیل وچ ایس دا ذکر انج آیا اے:

”اوہ ہتھی دندے آبنوس دچھن لئی تیرے کول لیاندے سن۔“ (21)

بیدیاں ٹہنیاں نازک، پتلیاں تے چک دار ہونیاں نیں۔ انجیل وچ جس بید دا ذکر آیا اے۔ اوہ بہتا کر کے نہراں دے کنڈے اُگدا سی۔ ایس دا ذکر وکھ وکھ تھاواں اتے انج اے:

”تے اوہ اوس دھرتی توں بی لے گیا تے زرخیز زمین وچ بیجیا۔ اوس نے

اوس نوں آب فراوان دے کنڈے بید دے رکھ وا نگ لایا۔“ (22)

احبار 40:23، استثناء 20:24، غز الغزلات 4:13 وچ بید دا ذکر موجود اے۔ چنار عبرانی وچ ارمون جس دے

معنی نیں چھال اُتارن والا۔ کیوں جے ایس رُکھ دی چھال ہر سال اُتر جاندی اے تے تھلیوں چٹے رنگ دی چکنی تہہ دکھالی دیندی اے۔ ایہہ رکھ نہراں تے دریاواں کنڈے اُگدا اے۔ ایس دا ذکر انج آیا اے:

”یعقوب نے سفیدہ، بادام تے چنار دیاں ہریاں ہریاں ٹہنیاں لییاں تے

اوہناں نوں انج چھلیا کہ اندروں چٹائی نظر آون لگی۔“ (23)

حزقی ایل 3:14۔ دیودار نوں عبرانی تے عربی وچ ارز آکھیا جاند اے۔ ایہہ ناں ایس لکڑی دی پکیائی پاروں

دتا گیا۔ اردو وچ ناں دا مطلب اے رکھاں دا دیوتا (دیو: دیوتا، دار= لکڑی) ایہہ صنوبری رکھاں دے خاندان وچوں اے، ایس خاندان وچ دیار، چیل، سرو تے کئی ہور رکھ شامل نیں۔ ایس دی لکڑی نوں بہت گھٹ کیڑا لگدا اے، ایس نوں بہت چکایا جاسکدا اے۔ ایس دا ذکر وکھ وکھ تھاواں اتے وکھ وکھ ڈھنگاں وچ اے۔ بہت اعلیٰ تے سوہنے رکھ پاروں ایس دا ذکر انج آیا اے:

”بنان دا جلال تیرے کول آوے گا۔ سرو، صنوبر تے دیودار سارے تیرے

کول آون گے تاں جے میرے مقدس نوں سوہنا بنا سکے۔“ (24)

ایس رُکھ دی پکیائی، خوبصورتی تے حشمت وی بیان کیتی گئی اے۔

ایہدا ذکر احبار 4:14، گنتی 6:19، یسعیاہ 2:25، زکریا 1:11 تا 2، حزقی ایل 17:23، زیور، 5:29،

سلاطین 19:23 وچ اے۔ زیتون نوں عبرانی وچ زیت تے عربی وچ زیت آکھیا جاند اے۔ جس دے معنی نیں

زیت = تیل، زیتون: رکھ یاں پھل: اک سدا بہار رُکھ اے۔ اک رکھ اک پرپوار دیاں تیل لوڑاں پوریاں کرن لئی کافی اے۔

ایہہ قدرتی طور تے سمندر کنڈے اُگدا اے تے ایس نوں کاشت وی کیتا جاند اے۔ ایس دیاں جڑھاں بھاویں پانی کھڑا

رہوے پر ایس نوں کوئی نقصان نہیں ہوندا۔ جدوں ایس دا پھل کالا ہو جاندا اے تاں پھلیاں وچوں بی نوں کڈھ کے کولہو وچ پا کے یاں کٹ کے تیل کڈھیا جاندا اے۔ ایس دا ذکر انجیل مقدس وچ انج آیا اے:

”پر میں تے رب کے گھر وچ زیتون دے رکھ وانگ ہرا ہاں۔“ (25)

زیتون دا ذکر استثنا 24:20 وچ وی اے۔ سر مشہور رکھ اے، مخروطی شکل دالماں رکھ، ایسے لئی ایس نوں شرافت تے اعلیٰ خاندان دی علامت قرار دتا گیا اے پر ادب وچ ایس خوبصورتی تے اُچھائی پاروں محبوب دے قد نال تشبیہ دتی جاندی اے۔ ایس دا ذکر انجیل مقدس وچ انج آیا اے:

”اوس دیاں لتاں کنڈن دے پیراں اتے سنگ مرمر دے تھم نیں، اوہ دیکھن

وچ لبناں دی صفت تے قد وچ سرو ورگا اے۔“ (26)

صندل قیمتی، نایاب تے خوشبودار لکڑی والا رکھ اے۔ مشرق وسطیٰ برصغیر تے سری لنکا وچ عام پہاڑاں اتے پایا جاندا اے۔ ایس دی لکڑی دی خوشبو کئی سال تک قائم رہندی اے۔ دکھ دکھ دھرماں، دھارمک رسماں تے دھرم شمالہ نوں شگوارن لئی ایس دی لکڑی ورتی جاندی اے۔ ایس دا ذکر انجیل مقدس وچ چار تھاواں تے اے:

”دیودار، صنوبر تے صندل دے وڈے وڈے لکڑ دے لٹھ، لبناں توں میرے

ول گھلنا۔“ (27)

انجیل کتاباں وچ توت دا ترجمہ درست نہیں ملدا۔ کیوں جے کیتھولک ترجمے موجب ایہہ رکھ صنوبر دا ہووی سکا اے یاں فیربلساں دا۔ ایس دا ذکر انجیل وچ انج آیا اے:

”توت دے رکھاں دے سامینوں اوہناں اتے حملہ کر، جدوں توں توت

دیاں ٹہنیاں اتے چلن دی واج سنیں تاں لڑائی لئی نکلتا کیوں جے تیرا رب

تیتھوں اگے اگے فلسطینی فوج نوں مارن لئی نکلیا ہووے گا۔“ (28)

سرکنڈا عبرانی وچ قانہ تے پنجابی وچ کانا آکھیا جاندا اے۔ انجیل وچ سرکنڈے ورگی جڑی بوٹی لئی ردی، ناگر موٹھا، لے تے تل دے شبد وی ورتے گئے ہن۔ ایہہ پودا پانی یاں نہراں تے دریاواں کنڈے بہت چھیتی اگدا اے۔ کئی جانور جو پانی نوں پسند کردے نیں۔ اوہ اپنے آہلنے سرکنڈے وچ بنا لیندے نیں۔ کئی تھاواں اتے ایس دا ذکر آیا اے:

اوہ مدھے ہوئے سرکنڈے نوں نہ توڑے گاتے دھواں اٹھدے ہوئے سن
 نوں نہ بجھاوے گا جد تک اوہ انصاف فتح دی نہ کراوے۔“ (29)

سرکنڈیاں دا ذکر ایوب 21:40، یسعیاہ 7:6، 19:15، اسلاطین 15:14، لوقا 7:24، یسعیاہ 6:36، حزقی ایل
 29:27 تا 30:29، مرقس 15:26، حزقی ایل 40:3 تا 42:16، مکاشفہ 1:11، پرمیاہ 36:51 وچ
 کیتا گیا اے۔ اونٹ کٹارے خاردار جھاڑی جس نوں اوٹھ بہوں شوق نال کھاندے نیں۔ ایس دا ذکر کئی تھاواں تے آیا
 اے۔

”جد سارے رُکھاں نے مل کے اونٹ کٹارے نوں آکھیا کہ توں ای ساڈے
 اتے راج کر، اونٹ کٹارے نے آکھیا جے سچ مچ تسیں مینوں اپنا راجہ من
 دے اوتاں میرے سایہ پیٹھ آجاؤ۔“ (30)

زگس دا پھل شارون وادی وچ وڈی ماترا وچ ملدا اے۔ ترجمہ کرن والے نوں ڈاڈھی اوکھیا کئی دا سامنا کرنا
 پیا۔ کسے نے سوس آکھیا تے کسے نے زگس، اک نے کنول آکھیا۔ وکھو وکھ ناواں توں ایس پھل دا ذکر انج آیا اے:
 ”جیویں سوسن جھاڑیاں وچ

انج ای میری محبوبہ کواریاں وچ اے۔“ (31)

ایوب دی کتاب چن ہپو پوٹیس دے سلسلے وچ ایس پھل دا ذکر آیا اے کہ کنول دا رُکھ اوس نوں اپنی چھاں پیٹھ
 لکولیندا اے پر ایس پھل دا تعلق اوس پھل نال نہیں جو پانی وچ اُگدا اے تے اپنے سپن پاروں جگت پرسدھ اے۔
 ”کنول دے رکھ اوس نوں اپنے سائے پیٹھ لکوندے نیں۔“ (32)

ایہدا ذکر توارخ 4:5، ہوسج 14:5 وچ موجود اے۔ پستہ اک سوادی میوہ جو مصر وچ پیدا نہیں ہوندا۔ ایسے لئی
 یعقوب نے یوسف نوں اک چنگا تحفہ دتا۔

”کچھ اوس بندے دے نذرانے لئی لے جاؤ جیویں تھوڑا جیہا روغن بلسان،
 کچھ شہد، تھوڑا جیہا گرم مصالحہ، مٹر، پستہ تے بادام۔“ (33)

بادام دے پھل ہلکے گلاب رنگ دے ہوندے نیں تے دوروں چٹے وکھالی دیندے نیں۔ ایس لئی ایس نوں

بڑھاپے نال تشبیہ دتی جانندی اے۔ بادام دی گری لوک شوق نال کھاندے نیں۔ مصر وچ جتھے ایہہ میوہ نایاب سی۔ یعقوب نے اپنے پتر یوسف نوں ہور شیواں دے نال بادام وی دتے۔ چلغوزے دی گری سخت خول وچ بند ہوندی اے۔ لوک شوق نال کھاندے نیں۔ ایس دا ذکر انجیل وچ انج آیا اے:

”میں چلغوزے دے باغ وچ گیا کہ میں وادی دی بناتاں اتے نظر رکھ

سکاں۔“ (34)

مسراک مشہور پودا اے جس دیاں مٹروانگ پھلیاں ہوندیاں نیں۔ ایہناں وچوں مسراں دی دال نکلی دی اے۔ ایس دال دا ذکر انجیل وچ چار تھاواں اتے آیا اے:

”جدوں یعقوب نے عیسو نوں روٹی تے مسراں دی دال دتی، اوہ کھاپی کے

اٹھیا تے ٹر گیا۔ انج عیسو نے اپنے پہوٹھی دے حق نوں کھٹیا جانا۔“ (35)

مسراں دا ذکر سموئیل 23:11، سموئیل 17:28، 11:23، حزقی ایل 8:4 وچ وی اے۔ کنک جگت وچ سب

توں ودھ کھاہدا جاوے والا اناج، ایس دا ذکر انجیل وچ چار تھاواں اتے آیا اے:

”اوس نے اوس داناں آشر رکھیا تے روبن کنک وڈھن دی رت وچ گھروں

نکلیا۔“ (36)

کنک دا ذکر حزقی ایل 9:4، احبار 16:23، روت 14:2، متی 13:13 تا 8، سموئیل 17:17 وچ آیا اے۔ جوں

اک اناج جیہڑا پرانے زمانے وچ انسان تے حیواناں دی خوراک دا جز سی۔ کئی تھاواں اتے ایس دا ذکر آیا اے:

”استھے اک منڈا اے جس کول جوں دیاں بیج روٹیاں تے دو مچھیاں نیں پر

استھے بہتے لوکاں لئی کیہ اے؟“ (37)

ظاہر ہوندا اے کہ جوں دی قیمت کنک توں گھٹ سی، ایسے لئی، استثنا 8:8، گنتی 5:15، ہوسیع 13:2، خروج 31:9

تا 33 وچ وی جوں بارے گل کیتی گئی اے۔ پٹ سن نیلے پھلاں والے ایس بوٹے توں کپڑا وی تیار کیتا جاندا اے۔ جدوں

بوٹے ڈیڑھ فٹ دے ہو جانداں نیں تاں جڑوں اکھاڑ کے ایہناں نوں پانی وچ سٹ دتا جاندا اے۔ نرم ہوون تے ایس

اتوں ریشے اُتارے جانداں نیں، ایس توں رسیاں تے جال بنائے جانداں نیں۔ پرانے سسے لاش نوں کفن وچوں ایس دا

کپڑا پوایا جاندا سی۔ ایس دا ذکر انجیل مقدس وچ آج آیا اے:

”تیرا بادبان مصر دی نقش نگار والی پٹ سن داسی تاں جے اوہ تیرے جھنڈے

دا کم دیوے، تیرے تنبو دارنگ کبودی تے ارغوانی رنگ داسی۔“ (38)

امثال: 13:31 تے مرقس 46:15 وچ ایہدا ذکر موجود اے۔ گنا/کما دوا انجیل وچ ذکر دو وار آیا اے۔ انجیل

وچ کما دلی ”آگر“ دا شہد ورتیا گیا اے تے ایس توں مراد کما دلیا گیا اے:

”توں روپے نال میرے لئی اگر نہیں خریدیا تے توں مینوں اپنے ذبح ہوون

والے مال دی چربی سیر نال رجیایا نہیں۔ توں مینوں اپنے گناہاں پٹھ دے

دتا تے اپنے ماڑے کماں نال بیزا رکیتا۔“ (39)

رائی مفید پودا اے جس دے بی بہوں نکلے ہوندے نیں۔ چھوٹے پنچھی ایس نوں شوق نال کھاندے نیں۔ ایس دا

ذکر انجیل وچ آج آندا اے:

”میں سچ آکھدا ہاں جے کر تہا نوں میرے اتے رائی دے دانے دے برابر

وی ایمان ہووے گا جے تسیں ایس پہاڑ نوں آکھو گے کہ ایہ توں اوتھے چل

تے ایہہ گل تہاڈے لئی ناممکن نہیں اے۔“ (40)

ایس آیت وچ خدا دی بادشاہی نوں رائی دے دانے نال مثال دتی اے۔ مرقس 4:31 وچ وی ایس بارے

اشارہ اے۔ باجرہ قیمت وچ کنگ توں گھٹ قیمت دی جس اے۔ مال ڈنگراں نوں چارے وچوں کھوایا جاندا اے۔

پنچھی ایس نوں شوق نال کھاندے نیں۔ دنیا دے بہت سارے مکاں وچ بیجیا جاندا اے۔ بھارت سب توں زیادہ

باجرہ پیدا کرن والا ملک اے۔

”توں اپنے لئی کنگ، جوں، باقلا، مسرتے باجرہ لے تے اوہناں نوں اکو

بھانڈے وچ رکھ تے اوس دیاں اینیاں روٹیاں پکائیں جنے دن تائیں توں اکو

پاسے لہاں پیار ہوویں گا، توں تن سو نوے دن تائیں ایس نوں کھانا۔“ (41)

انجیل وچ ایسی دے پودے لئی سن دا شہد ورتیا گیا اے۔ نیلے رنگ دے سوہنے پھلاں والا ایہہ رکھ تن فٹ تک

لماں ہوندا اے۔ ایس دے ریشے توں کپڑا، بی توں تیل تے ٹانڈے بالن دے کم آندے نیں:

انجیل وچ ایسی دے پودے لئی سن داشبردورتیا گیا اے۔ نیلے رنگ دے سوہنے پھلاں والا ایہہ رکھ تن فٹ تک لماں ہوندا اے۔ ایس دے ریشے توں کپڑا، بی توں تیل تے ٹانڈے بالن دے کم آندے نیں:

”ایسی نوں پھل لگے ہوئے سن پرکنک تے گھٹیا کنک (جوں) تباہ نہ ہوئے ایس لئی کہ اوہ وڈھے نہیں سن۔“ (42)

تمثیلی انداز وچ ایس دا ذکر یسوع 2:6، متی 12:20، یسعیاہ 42:3، قضاة 16:9 وچ اے۔

حوالے

- 1- کتاب مقدس (پرانا اور نیا عہد نامہ)، لاہور: بائبل سوسائٹی انارکلی، باب خروج 30:24، 1979ء
- 2- اوہی، خروج 16:31
- 3- اوہی 23 : 23
- 4- کتاب مقدس (پرانا اور نیا عہد نامہ)۔ یسعیاہ، 25:28
- 5- کلام مقدس، لاہور: پاکستان بائبل سوسائٹی انارکلی، غزل الغزلات، 1:14، نویں وار، 2007ء
- 6- اوہی، غزل الغزلات، 4:14
- 7- احبار، 6:15
- 8- خروج، 28، 33 تا 43
- 9- پیدائش، 3:7
- 10- زکریا، 3:10
- 11- پیدائش 9 : 20
- 12- کتاب مقدس یوحنا، 15:1 تا 4
- 13- کلام مقدس، غزل الغزلات، 2:5
- 14- کتاب مقدس، یوحنا، 12:13

- 15 کلام مقدس، گنتی، 7 تا 5:11
- 16 کتاب مقدس، یوحنا، 4:6 تا 8
- 17 اوہی، یسعیاہ، 8:1
- 18 کتاب مقدس، خرتی ایل، 4:8
- 19 یسعیاہ، 41:19
- 20 مرقس، 14:3
- 21 خرتی ایل، 27:15
- 22 اوہی، ص، 8:31
- 23 اوہی پیدائش، 30:37
- 24 اوہی، یسعیاہ، 60:13
- 25 زبور، 52:8
- 26 کلام مقدس، غزل الغزلات، 5:15
- 27 اوہی، تواریخ، 2:8 تا 9
- 28 اوہی، ص، 14:14 تا 16
- 29 کتاب مقدس، متی، 3:20
- 30 قضاة، 9:14 تا 15
- 31 کلام مقدس، غزل الغزلات، 2:2
- 32 کتاب مقدس، ایوب، 21:22
- 33 اوہی، پیدائش، 43:11
- 34 کلام مقدس، غزل الغزلات، 6:11
- 35 کتاب مقدس، پیدائش، 25:34
- 36 اوہی، سیموئیل، 23:11

- 37 اوہی، پیدائش، 16:30
- 38 اوہی، یوحنا 6 : 9
- 39 اوہی، مزقیل 7 : 27
- 40 یسعیاہ، 24 : 43
- 41 مرقس 31:4
- 42 متی 20 : 17

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 45- 52

☆ ڈاکٹر محمد سلیم

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

جدید پنجابی نثر دا موڈھی۔ شردھا رام پھلوری

Abstract

This article is deal with the contribution of Shardha Ram Philory who wrote the important books in the varnacular languages, especially for the training of British Officers. Shardha Ram was born in Philor a town of District Jalandhar in Indian Punjab, was an expert of various Varnacular Languages of India like Hindi, Sanskrit, Urdu, Persian and Punjabi. Being an expert of Oriental languages. He got job under British Government. During his job he also wrote books for the training of the British Officers. These books are a precious treasure of Punjabi and a fusion of old and new Punjabi prose. In this paper an attempt has been made to fathom the standard of his fiction, language and creation that determine his place.

شردھا رام پھلوری (1837-1884ء) دے جیون بارے کوئی بہتی جانکاری نہیں ملدی۔ گورچکن کور آکھن موجب:

”..... پروفیسر پر تہم سنگھ دوو ارا سنپادت پُستک شردھا رام دیاں اپنیاں لکھتاں دیاں کجھ اندر لیاں گواہیاں توں وی اُس دے جیون بارے کجھ سوتر جوڑے جا

سکدے ہن جاں اوس دے سمکالیاں دیاں رچناواں وچ اُس بارے کتے کوئی
سکیت مل جاندا ہے۔ ایہناں توں علاوہ اوس دے بزرگ ساکاں سنہندھیاں
توں وی کجھ موکھک جا نکاری ملدی ہے۔“ (1)

شردھارام پھلوری دا جنم 30 ستمبر 1837ء وچ ہویا۔ اوہ پھلور دے جم پل سن۔ اوہناں دے وڈکیاں نے کدھروں
آکے اتھتھے وسوں اختیار کیتی یاں اوہ مڈھ توں ای ایہتھوں دے وسنیک سن، ایس بارے کوئی جا نکاری نہیں ملدی۔ اوہناں
دا ہندو گھرانے نال تعلق سی۔ مڈھلی تعلیم اپنے پیو کولوں حاصل کیتی۔ انٹرنیٹ موجب:

“(2). ‘His father, Jai Dyalu was an astralger’.

دھرم پرچار نال جُون پاروں پنڈت اکھوائے۔ سنا تن دھرم لہر نال جُو کے دھرم دی سیوا کردے رہے۔ شردھا
رام پھلوری نے ست وریاں دی عمر وچ گورکھی لپی سکھ لئی تے دساں سالاں وچ ہندی، سنسکرت، فارسی، علم نجوم تے موسیقی
دا علم حاصل کیتا۔ اوہناں انگریز افسراں دی نوکری کیتی۔ دھرم پرچار تے انگریز دی نوکری پاروں اوہناں نوں کئی علاقیاں
دے سفر تے جانا پیا۔ اوہ کجھ چر لاہور وی رہے۔ شردھارام پھلوری 24 جون 1881ء نوں لاہور وچ چلاؤنا کر گئے۔
انٹرنیٹ موجب:

“Sharadha Ram died on 24 June 1881 at
Lahore”.(3)

شردھارام پھلوری نے سنسکرت، ہندی، اردو تے پنجابی زبان وچ لکھتاں رچیاں۔ جیہناں دی تفصیل ایس طرح ہے:
سنسکرت: 1- نیر پرارٹھنا، 2- آتم چلنتسا، 3- بھرگھوسنہتا (جوتش بارے)، 4- شو پران دی کتھا
ہندی: 1- کتھت (15)، 2- تھو دیک (دھرم کرم دا سار)، 3- ست دھرم مکتا ولی (بھجناں دا ٹریکٹ)،
4- بھاگ بیوتی (ناول، 1877ء)، 5- پریا گمتر (استری شکشاکی)، 6- پرجا ہتیشی (استری چلن دے اُپدیش)،
7- بہار بندھو (استری سکھیا بارے)، 8- رمالا کام دھیو (1866ء رل و دیا بارے)، 9- ستوپ دلش (1880ء سکھیا
بارے)، 10- بیج منتر (1880ء پرا و دیا دی سکھیا)، 11- ستیہ مرث پرواہ، 12- پاک سادھنی (رسوئی سکھیا)،
13- کو تک سنگر بیہ (جادو تماشیاں دی)، 14- درشتا ناولی (درشتانت سنگر بیہ)۔

اردو: 1- دُر جن مکھ چھٹیکا (عیسائی، اسلام تے برہم، سماج دا کھنڈن)، 2- دھرم کسوٹی (1874ء اپنشدیاں دا انواد)،
 3- دھرم رکشا (1876ء برہم سماج نوین چندر رائے صاحب دے لیکچر دے جواب وچ لکھی)، 4- دھرم سبدا (1876ء پرشنتو
 تریاں)، 5- اُپدیس سنگریہہ (دھارمک اُپدیشاں بارے)، 6- اُم المذاہب (1880ء دبستان مذاہب دا اردو انواد)
 پنجابی: 1- بینتاں، 2- بارہ ماسہ، 3- سکھاں دے راج دی وتھیا (1866ء)، 4- پنجابی بات چیت (1875ء)
 شردھا رام پھلوری ہوراں دیاں پنجابی لکھتاں وچوں 'بینتاں' تے بارہ ماسہ زمانے دی دھوڑ پٹھاں دب چکلیاں
 نیں۔ پروفیسر پریتیم سنگھ ہوراں 'سکھاں دے راج دی وتھیا' نوں مرتب کرن سے دیا چے وچ 'بارہ ماسہ' دے ست بندیاں
 نوں شامل کیتا ہے۔ گورچن کور ہوریں شردھا رام بارے آکھدیاں نیں:

”شردھا رام شروع توں ہی اک ہونہار بالک سی۔ چنچل وی سی پر ہونہار
 ادھک۔ اُس دی بڈھی بڑی تیر سی۔ اوہ کسے گل نوں تڑت سمجھ لید اسی۔ ایہی
 کارن ہے کہ اُس نے بڑی جلدی شاستر گیان وچ پھنٹا پراپت کر لئی۔ ایس توں
 علاوہ اوس نے کئی بھاشاواں سنسکرت، ہندی، اردو تے پنجابی وچ بہت مہارت
 حاصل کیتی۔ اوس نے ہر پرکار دے دھرم گیان نوں حاصل کیتا تے اپنے شاستر
 ارتھ دے دوران دوسریاں نوں تراوتر کرن وچ سہل رہیا۔“ (4)

اوہناں دیاں لکھتاں وچ پنجابی زبان ے پنجابی کلچر دا عکس صاف دکھالی دیندا اے۔ شردھا رام نے مہا بھارت
 دی بھرپور حمایت کیتی۔ 1865ء وچ انگریزی سامراج دے خلاف آواز چکن پاروں اوہناں نوں وقتی طور تے اپنے آبائی
 وطن پھلورتوں جلاوطن کر دتا گیا۔

”پنڈت شردھا رام پھلوری ہوراں دی لکھت 'سکھاں دے راج دی وتھیا'
 نوں اوس سے دے پنجاب دے لیفٹیننٹ گورنر میکلوڈ دی سرپرستی وچ 1866ء
 نوں تیار کیتا جس نوں پہلی وار 1868ء وچ پنجاب سرکار ولوں چھاپے
 چاڑھیا گیا۔“ (5)

پنڈت شردھا رام نے بطور جوئی شہرت کمائی تے ایس بارے کئی ہندی کتاباں وی لکھیاں۔ ایہناں دا وڈا

کارنامہ ہندی وچ پہلا ناول لکھنا اے جس دا ناں ”بھاگ دتی“ اے۔ ایہہ پہلی واری 1881ء وچ امرتسر توں چھپیا۔ ایس ناول دا بنیادی موضوع سوانی تے سوانیاں دے حق نیں۔ پنڈت شردھارام پھلوری اپنی لکھت ’پنجابی بات چیت‘ دے دیباچے وچ دس پاؤندیاں ہونیاں لکھدے نیں:

”اس توں پہلاں پنجابی بھاشا وچ میں اوہ پوٹھی لکھ کے سرکار وچ دتی سی کہ جس

وچ پنجاب دیس دیاں جٹاں ارکرتوتاں ارسادھا سنتاں ارراجیاں دیاں حقیتاں

لکھیاں ہونیاں سیاں کہ جس نوں پڑھ کے انگریز لوک امتحان دیندے ہن۔“ (6)

اوہناں دیاں لکھتاں سکھی دور تے مہاراجہ رنجیت سنگھ دے عہد دی عکاس اے۔ آخری تن باب پنجابی کلچر تے

پنجابی زبان توں متعلقہ ریتاں، رواج تے لوک گیت تے مشتمل نیں۔ شردھارام دی لکھت ’سکھاں دے راج دی وتھیا‘

پنجابی نثر دی کتاب سی جھوں انگریز افسر اپنے امتحان پاس کرن لئی پڑھنا ضروری سمجھدے سن۔ انٹرنیٹ موجب:

“This book was often prescribed as a text

book”. (7)

اوہ انگریز افسر جہناں نوں ہندوستان دے وکھ وکھ علاقیاں وچ ذمہ داریاں دتیاں جاندیاں، اوہناں نوں اوس

علاقے دے رسم و رواج اوتھوں دی ثقافت رہن سہن تے زبان بارے جانکاری حاصل کرنا ضروری سمجھیا جانداسی۔ جس

پاروں اوہناں دا امتحان ایس کھیتر وچ لیا جانداسی تاکہ اوہ چنگے طریقے نال اپنیاں ذمہ داریاں نبھاسکن۔ شردھارام پھلوری

دیاں پنجابی لکھتاں اوہناں لئی بڑیاں فائدہ مند ثابت ہونیاں سن۔ شردھارام پھلوری ہوراں اپنی لکھت نوں مکھ طور تے

تن باباں وچ ونڈیا۔ پہلے باب وچ گورو نانک صاحب توں لے کے دسویں گورو گورو گوہند سنگھ تک دا ویروا۔ ایس توں اڈ

”رہت نامہ سکھاں دا“ اتے ”ظفر نامہ“ وی موجوداے۔ دو جے باب وچ مہاراجہ رنجیت سنگھ، بیان مسلاں دا، مہاراجہ

رنجیت سنگھ دے جیون بارے جانکاری دتی گئی۔ مہاراجہ کھڑک سنگھ، نونہال سنگھ دا حال تے لاہور دی لڑائی دا ذکر وی ملدا

اے۔ ایس لکھت دے اخیر لے تے تیجے باب اندر پنجاب دیاں لوکاں دے رسم و رواج، ریتاں تے گیتاں، کہادتاں بارے

جانکاری دتی گئی اے۔ پنجابی نثر دا رنگ ڈھنگ کجھ انج اے:

”کالونامے ویدی کھتری دے گھر جو اوس ویلے پٹواری ساسمت 1526ء سن

1469ء عیسوی وکھے کتک سُودی پورن ماسی دے دن ادھی رات نوں پُتر جمیا جاں
 کالوے اپنے کُل پروہت نوں خبر دتی تاں اوس نے ساستر ریت موجب وچار کر
 کے اوس بالک داناؤ ناک رکھیا اتے کہیا کہ ہے کالو ایہہ بالک بہت اتم اردھرم
 مورت ہووے گا۔“ (8)

پنڈت شردھارام پھلوری دی ایہہ لکھت اوس ویلے دی تاریخی، سیاسی، سماجی، معاشی، ثقافتی تاریخ دا اُچھا نمونہ اے۔
 ایس دے نال نال ”سکھاں دے راج دی وتھیا“ اوس ویلے دی پنجابی بولی دا انملا سوماسی۔ ایہناں دی ایہہ لکھت پنجابی
 مڈھلی نثری ریت وچ اہم مقام رکھدی اے جس وچ شردھارام دی قلمی تے علمی قابلیت دا ثبوت وی نمایاں اے۔ گورچکن
 کور ہوویں ایس لکھت بارے آکھدیاں نیں:

”پنڈت شردھارام پھلوری نے ایس پُستک دی رچنا کر کے اک پنہتہ دوکاج والی
 گل کیتی اے۔ اک پاسے تاں اوس نے انگریزاں نوں پنجاب دے اتہاس،
 لوکاں دے جیون، اوہناں دے سماج تے سہیا چارتوں چنگی طرح جانو کرایا ہے
 تے دوجے پاسے اجوکی وار تک داناٹھ پُراتن وار تک نالوں توڑیا ہے۔ اجیہا
 ذکر کردیاں کتے اوہ کچھ پاتی ہو جاندا ہے تے کتے انا در بھر پور شبد اولی دا
 پریوگ کردا ہے، کتے سکھاں دے راج دی ننڈیا کردا ہے تے کتے انگریزاں
 دے سوہلے گاؤن لگ جاندا ہے۔ پھر وی اُس نے پنجاب دے لوکاں تے
 اوہناں دے جیون بارے جو مڈھلی واقعیت دتی ہے اوہ کافی مہتو پورن تے
 شلا گھایوگ ہے۔“ (9)

ایسے ہی قسم دی اک ہور لکھت شردھارام پھلوری نے پنجابی بات چیت دے نال نال 1875ء وچ رچی۔ لیکھک
 ولوں دتی جانکاری مطابق ایس لکھت نوں اوہناں انگریزاں دی تربیت لئی تیار کیتا تا کہ اوہ پنجابی زبان نوں سکھن توں اڈ
 پنجابی جیون، رہن سہن، رسماں ریتاں رواج تے ثقافت توں وی جانکاری حاصل کرن۔ اوہ اپنی ایس لکھت دے دیباچے
 وچ لکھدے نیں:

”پرہن میرے اک متر پادری جان نیوٹن صاحب نے جو پنجابی جبان نوں بہت اچھی طرح جاندے ہن، مینوں ایہہ صلاح دتی کہ اک ایہی پوتھی پنجابی جبان وچ لکھو کہ جس وچ سب طرح دے محاورے آجان، اُس متر دی صلاح من کے میں ایہہ (پنجابی بات چیت) نام پوتھی لکھ کے سمت 1933 بکری بمطابق 1875ء وچ اُس متر نوں دتی کہ جس نے گورنمنٹ پنجاب توں منظور کر کے مینوں ایس دا انعام دوا یا۔“ (10)

پنجابی نثر دی ایس لکھت نوں شردھارام پھلوری ہوراں تن باباں وچ ونڈیا اے۔ کتاب اندر دیباچہ لکھن توں بعد "Proverbs and Idiomatic Sentences" دے سرناویں پٹھ 114 محاوریاں نوں رومن پنجابی اکھراں وچ درج کیتا اے، جیہناں دا پنجابی زبان وچ ترجمہ وی اوہناں سامنے درج اے۔ ”پنجابی بات چیت“ دے پہلے باب اندر شروع وچ ہی لکھیا اے۔ ”ایس وچ مانجھے دیاں ساریاں گواراں منکھاں ارتیمیاں اتے منڈے، کڑیاں تے ٹیاریاں دیاں بولاں، ریتاں ادک لکھتاں ہن۔“ دو جے باب دے شروع وچ لکھیا اے۔ اس وچ دوا بے دی بولی ارو تھے دیاں گواراں صرافاں ارنیاں سیانیاں ارتیمیاں دے بولنے دا ڈھب ریتاں رسماں لکھیاں ہونیاں ہن۔ انٹرنیٹ موجب:

“This book was specially written to help the

British understand the local dialect”. (11)

تیجے باب وچ اس وچ دوا بے دے مسلماناں ارکاگلڑے دے اردگرد دیاں پہاڑیاں ار مالوے دیاں جٹاں دیاں بولیاں تے کجھ گیتاں لکھیاں ہویاں ہن۔ ایہناں تئاں باباں اندر پنجابی نثر رومن اکھراں وچ لکھی ہوئی اے۔ ایہناں تئاں باباں دے صفیاں دی گنتی 184 اے۔ تئاں باباں توں بعد اخیرتے "Glossary" دتی اے۔ پنجابی اکھراں دی گنتی 2819 اے تے ایہناں دے انگریزی زبان وچ معنی وی دے گئے نیں۔ صفیاں دے نمبر وکھرے لگے ہوئے نیں جس دے مطابق ایہدی گنتی 146 اے۔ پنجابی نثر لکھن دا ڈھنگ کجھ انج اے:

”لہور سہر دے لوہاری دروا بے چڑی ماراں دی گلی وچ اک ملراج نام کپور کھتری رہندا سا، کہ جس دے گھر ترے تنگرسن۔ وڈے داناؤں گراں دتہ اتے وچکار لے دا جواہر اریپے نکے دا نام مانک سا۔ جاں وڈا گراں دتہ کجھ سیانا

ہو یا، تاں اُس دی بھوآ اپنی بھرجائی نوں آکھیا بھابی گراں دتہ ہُن سکھ نال
سیانا ہو پیا کتے چنگے گھر ایس داناؤں تھاوں لگ جاوے تاں پچھی گل ہووے۔
گراں دتے دی ماں آکھیا بی بی ساہمی درو جے تہاڈی گلی دے منڈے سروپو
دی گلی نرنجن کھنے دے گرتے گڑیاں سُنڈے ہاں جے توں کجھ اُدم کریں تاں
اساڈے گراں دتے نوں سگن آ جاوے۔ اُس گراں دتے دی بھوآ اوس دن
سروپوں دی گلی جا کے گراں دتے دے پیو دی وڈیائی کیتی۔ اتے ایہہ بی آکھیا
کہ تنگر بھی سکھ نال وڈا پچیت تے مدرسے پڑھدا ہے۔“ (12)

شردھارام پھلوری دیاں دوویں لکھتاں ’سکھاں دے راج دی وٹھیا‘ تے ’پنجابی بات چیت‘ بولی پکھوں بہت امیر
نیں۔ لیکھک نے ایہناں اندر عام بول چال دی زبان نوں ورتیا تے علاقائی بولیاں نوں بڑے سچے ڈھنگ نال ورتوں وچ
لیا ندا اے۔ شردھارام پھلوری ’پنجابی بات چیت‘ دے دیباچے وچ لکھدے نیں:

”بھادویں میں رہن والا تاں دوا بے دا ہاں گھر میرا جاندھر دے علاقے پھلور
شہر وچ ہے تاں بی میں ہور ناں استھاناں دیاں بولیاں ار ریتاں لکھیاں جے
کے جگہ میرے لکھن دی بھٹل ہووے تاں پڑھن والے ماپھ کرن۔“ (13)

سکھاں دے راج دی وٹھیا، دی بولی دا پنڈتاں مالوی رلی دوا بی والا اے۔ بیانن ڈھنگ وچ تاریخی کچھ اُگھڑواں
اے۔ ایس وچ سوجھ سیانف وکھالی دیندی اے۔ ’پنجابی بات چیت‘ اندر لیکھک نے نکسالی بولی دی ورتوں کیتی تے محاورے
تے اکھاناں دی ورتوں نال تھوڑے اکھراں وچ بہت کجھ سمجھایا اے۔ جس نال نثر دی خوبصورتی وچ وادھا ہو یا اے۔ ایس
لکھت اندر لیکھک دی نثر وچ چستی وکھالی دیندی اے جو پڑھن والے نوں اپنے دل کھچدی اے۔ ہندی تے سنسکرت زبان دا
سیانا ہون کر کے لیکھک دیاں ایہناں لکھتاں اُپر ہندی تے سنسکرت دا اثر وی وکھالی دیندا اے۔ ’سا‘، ’سے‘ وغیرہ شبدان نوں
جملیاں دے اخیر تے ورتیا اے۔ ایس توں اڈ فارسی زبان دا اثر وی موجود اے۔ ایس طرح لیکھک نے سنسکرت تے فارسی
شبدان نوں تدبھور وچ ورتیا اے۔ جیویں: پریشتر (پریشور)، عرج (عرض)، سود (شبد)، ابمان (ابھیمان)، اُتاری
(اوتاری)، پکھیر (فقیر)، تڑفنا (تڑپنا)، ریداس (روی داس)، نگدی (نقدی)، سر بندھیاں (سنہندھیاں)، مُلکھ (مُلک)،
سیل (سیر)، پکمبر (پیغمبر)، سجادے (صاحبزادے)، نگھسان (نقصان)، مدت (مدد)، تنگھ کے (لنگھ کے)، ٹھاسمت

(خوشامد) وغیرہ۔ جملیاں دی، بتتر تے زبان پراتن جنم ساکھی دے مہاندرے والی معلوم ہوندی اے۔ وڈے وڈے جملیاں دی ورتوں نال گرامر دے اصولاں توں ٹپدے لنگھدے نیں۔ شردھارام پھلوری نے اکھر جوڑاں نوں عام بول چال دے نیڑے رکھیا اے۔ کیوں جے اوہ لوکائی دے نجی جیون نوں اوہناں دے رہن سہن مطابق ہی دکھاؤنا چاہندا سی۔ مجموعی طور تے شردھارام پھلوری دی پنجابی نثر نوں پرانی تے نویں نثر دا سنگم آکھیا جاسکدا اے، جس نال نویں نثر دا منڈھ بھجھدا دکھالی دیندا ہے۔ سٹائنٹ ڈے اکھراں توں واضح اے کہ:

“He has been called the Father of Modern
Punjabi Prose”.(14)

حوالے

- 11- گورنچن کور، شردھارام پھلوری جیون تے رچنا، پیالہ: پنجابی یونیورسٹی، 1988ء، ص 1
- 2 - <http://an.wikipedia.org/Sharadha Ram Philory>
- 3 - <http://an.wikipedia.org/Sharadha Ram Philory>
- 4- گورنچن کور، ص 16
- 4- گورنچن کور، ص 18
- 6- شردھارام پھلوری، پنجابی بات چیت، لاہور: رائے صاحب ایم گلاب سنگھ اینڈ سنز، 1912ء، ص III
- 7 - <http://an.wikipedia.org/Sharadha Ram Philory>
- 8- شردھارام پھلوری، ص 88
- 9- گورنچن کور، ص 38
- 10- شردھارام پھلوری، ص III
- 11- شردھارام پھلوری، ص III
- 12- شردھارام پھلوری، ص 1
- 13- شردھارام پھلوری، ص II
- 14- <http://an.wikipedia.org/Sharadha Ram Philory>

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 63-70

☆ ڈاکٹر کلثوم اختر

چھتھنار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

پنجابی لوک گیتاں وچ گہنے

Abstract

Folk songs are not only a source of tremendous entertainment for the people but are also the means of linking people with their culture. These songs, in other words, are an authentic document preserving history and serving as a tool of cultural information. The Punjabi folk songs too serve the same purpose as mentioned above. An important aspect of the Punjabi folk songs is their richness in terms of highlighting the cultural and traditional jewelry used by women and girls. This reference to jewelry in the Punjabi folk songs is an important cultural clue enabling the people get linked with the rich Punjabi culture. The jewelry highlighted in the Punjabi folk songs also gives an access to many cultural activities as well. The jewelry like necklace, bracelet, bangles, anklet, charm bracelet, ring, ear ring, pendant, chain, chaplet etc,

find an abundant expression in the Punjabi folk songs. In most of the cases, the female beauty is highlighted through these ornaments. The emotions gain more intensity through these beautifying items.

گہنے یعنی زیور دی تاریخ دل جھات پائیاں اوہ اوئی پرانی دسدی اے، جنی انسانی حیاتی۔ انسان شروع توں ای گہنیاں دا چاہیوان سی۔ زمانہ قدیم توں ای زنانیاں گہنیاں نوں بہت پسند کردیاں سن۔ گہنیاں دی روایت بارے گل کردیاں سبب حسن کہندے نیں:

”ہڑپہ اور موئن جو داڑو سے سونے چاندی کے بہ کثرت ہار، مالائیں، گلوبند،

کڑے، جھومر، کرن پھول، ناک کی نکلیں اور سر مہ دانیاں ملی ہیں۔“ (1)

برصغیر پاک و ہند وچ مسلماناں دی آمد توں پہلاں اتھے دے مقامی گہنیاں دا لوکاں دے مذہب نال ڈھیر سمبندھ سی۔ ایہناں دے نمونے تک کے ایہناں دے عقیدے دا پتہ لگ جاندا سی۔ گلزار سنگھ سندھو اپنے مضمون ”ہار شنگھار تے پہراوا“ وچ آکھدے نیں:

”مسلماناں دی آمد توں پہلاں گہنیاں جاں پوشاک اُتے چن جاں سورج

اُکرے ہوئے ہوندے سن جاں ایہناں دیاں مورتیاں جڑیاں ہونیاں

ہوندیاں سن۔ ایہ آریہ لوکاں دی دیوی شکتیاں دی پوجادی علامت سن۔“ (2)

مسلماناں دے آون توں بعد ایہ علامتاں مک گئیاں، ایہدی تھاں پھل، بوٹے تے ویلاں بن لکیاں۔ ایس حوالے نال شمیم چوہدری لکھدے نیں:

”مغل جد اتھے حاکم بن کے آئے، اوہناں عام مجلسی رسماں تے گہنیاں وچ

نویں خیالاں نوں رواج دتا۔ اوہ اپنے نال ترکی تے ایرانی روایتاں لیائے۔

مغلاں مینا کاری نوں رواج دتا۔“ (3)

زنانی کسے وی قبیلے، نسل یا ملک نال تعلق رکھدی ہووے، اوہ گہنیاں دی شدائی ہوندی اے۔ زنانی نوں جیہڑیاں شیواں ڈھیر پیاریاں ہوندیاں نیں، اوہناں وچ گہنے وی نیں جتھوں تیکر لوک گیتاں دا تعلق اے، ایہناں وچ گہنیاں دا

ڈھیر ذکر ملدا اے۔ زنانی ساری عمر گھنیاں دی منگ کردی رہندی اے۔ حیاتی دے کسے وی موڑتے اوہدی ایہہ خواہش مٹھی نہیں پیندی۔ آکھیا جاندا اے کہ سوہنا گھر، اولاد تے زیور زنانی دی کمزوری نہیں۔ کمزوری کوئی وی ہووے، اوہ ہمیشہ انسان اُتے حکمرانی کردی اے۔ جدوں کوئی گل نہیں بن دی تاں اوہ صبر کردی اے۔ جدوں اوہ کوئی ٹومباں والی زنانی ویکھدی اے تے اوہدے زخم ہرے ہو جانداں نہیں تے ٹومباں نہ ہون دادوش صرف سوہریاں نوں ای متھدی اے۔ زنانی گھنیاں دی اپنی شوقین ہوندا اے کہ وہ ایس حوالے نال ذرا کو دیر سویر برداشت نہیں کردی۔ ایہ دیر سویر بھادیں مایاں ولوں ہووے یا سوہریاں ولوں تے بھادیں سنیا رے دے بنا کے دیوں وچ، اوہدے خیال کجھ انج ہوندے نہیں:

پھٹ سنیا ریا وے، کیوں ٹومباں اے جے نہیں بنیاں (4)

جدوں معاملے دلاں دے آجاوَن فیر سارے گھنے دل دے جانیاں اتوں وارد تے جانداں نہیں۔ ایس گاؤن وچ اک زنانی اپنے خاوندنوں ڈکن دی کوشش کر رہی اے، کیوں جے اوہدے گھنیاں داروپ سپین اوہدے محبوب نال ای اے۔ پنجاب دی ایہہ روایت اے کہ ایہتھوں دے سورے ای انکھاں والے نہیں سگوں زنانیاں وی انکھاں والیاں نہیں جیہڑیاں اپنے مایاں دی لُج پال دیاں نہیں تے اپنے خاوند دا شملہ اچار کھن لئی تن من، دھن دی بازی لا دیندیاں نہیں۔ بھادیں گھنے پنجابناں دی کمزوری نہیں پر جدوں کدھرے انکھ، پیار پریت یا انانوں توڑ چاڑھن لئی کوئی اوکھی گھڑی آئے تاں ایہہ اپنے گھنے وارن وچ پل بھروی سوچ وچا نہیں کردیاں۔ ہار گل وچ پاون والا گھنا اے۔ ایہہ سونے چاندی توں اڈوٹاں داوی ہوسکدا اے تے پھٹلاں داوی، ایہہ خوشیاں دا ترجمان ہوندا اے۔ بھین اپنے ویراں دے شگن ویلے ہار کجھ انج منگدی اے:

چُن لیاؤ چنبا تے گلاب، نی چن لیاؤ

گند لیاؤ ویراں دے ہار نی گند لیاؤ (5)

ہار خوبصورت گھنا اے۔ ہار پاون داسوا دودوں ای آؤندا اے، جے دیکھن والا کول ہووے تاں جے اوہ کول نہ ہووے تاں اوہوای ہار پھاہ بن جاندا اے۔ مالا موتیاں نوں پروکے بنائی جاندا اے یا فیر پھٹلاں نوں دھاگے وچ پروکے بندی اے۔ جے مالا ماہی نے دتی ہووے تاں سونے تے سہاگہ والی گل اے:

میری مندری چنپے دی مالا، من وچ رہوے مہکدی (6)

ماہی ولوں دتی گئی مالانوں مٹیاں سینے نال لا کے رکھدی اے، ایہہ مالا اوہنوں بڑی پیاری ہوندا اے۔ ساری

عمر کسے دے ناں دی مالا چنپاوی بہت اوکھا ہوندا اے، ایہہ فقیراں دا کم اے۔ ایہہ دنیا داراں دے وس داروگ نہیں۔ عام طور تے زنجیر، زنجیری سونے یا چاندی دی بن دی اے۔ زنانیاں توں وکھ منڈے وی واہوا چاہ نال گل وچ پاندے نیں۔ گل توں اڈ جھکے دی پھٹی اُتے بٹناں دی تھاں تے وی ورتی جاندی اے۔ ایس توں بھیناں بھراواں کولوں اپنے لئی زنجیراں دی منگ وی کردیاں نیں، نالے دُعاواں دیندیاں نیں۔

ہریاں ہریاں کنکاں اتے اڈن بھمبیریاں

جیو میرے ویو، بھیناں منکن زنجیریاں (7)

ماضی وچ تاریخی رسائی دا تیز ترین ذریعہ سی سگوں ”تاراں کھڑکن“ محاورہ وی اے۔ جیہدا مطلب کسے خبر دا فوراً ہر پاسے کھلرنا۔ ایسے گاؤں وچ گل دی زنجیری بنگلے دی تاریخی ہوئی اے، جیہدے چاراں پاسے خراباں پھیل گئیاں ایہہ زنجیری پیار، جوانی تے حسن دی علامت ہوندی اے۔ زنجیری کئی واری شریکے دی لڑائی وی بن دی اے، زمین اُتے ہون والا فساد گاؤں راہیں پیش کیتا جاند اے۔ اک حوالے نال بندے دی جوانی وی زنجیری نالوں گھٹ نہیں ہوندی۔ جے ایسوں کوئی چھوہ لوے تاں ایہدی چھکار آسے پاسے والیاں دے منہ وچ لمیاں جیہاں رکھ دیندی اے۔ ایسے لئی ایسے گاؤں وچ الہڑٹیاں اپنے ہانی نوں زنجیری توں دور رہن لئی آکھدی اے پر ہونی ہو کے رہندی اے:

ہتھ بھل کے ہک نوں لایا، گوری دی زنجیری ٹٹ گئی (8)

گانی گل نال جڑیا گہنا اے۔ گانی موتیاں دی وی ہوندی اے تے سونے چاندی دوہاں دی بن دی اے۔ ہر انسان اپنی محنت دا صلہ چاہندا اے۔ انج دی گل ایسے گاؤں وچ وی نظریں پیندی اے۔ ماہی دے باجرے دی راکھی کرن دی صورت وچ تیار گانی دی سدھہر کردی اے:

تیرے باجرے توں طوطے اڈاواں، وے گانی لے دئیں کھاں (9)

لوک گاؤں وچ گانی تے جوانی اک مک ہوئے لگدے نیں۔ انج دسد اے کہ جیویں گانی جوانی دا ای دو جاناں نیں۔ عام طور تے پیار دی نشانی چھلا یا مندری سمجھے جاندے نیں پر ایہہ ضروری وی نہیں۔ گانی دے کئی معنی نظریں آوندے نیں، جیہڑے اپنے اندر کئی معنی رکھدی اے۔ گانی اوہلے حسن، جوانی، آکڑ، مان تے ایہناں نال جڑے کئی معنی نیں۔ گیتاں راہیں پتا چلدا اے کہ گانی صرف سونے، چاندی یا موتیاں دی ای نہیں بلکہ سوتر دی وی ہوسکدی اے۔ کینٹھا یا کینٹھی مرد،

عورتاں دوواں دا گہنا اے۔ کینٹھا کینٹھی نالوں کجھ وڈا ہوندا اے تے زنجیر وانگوں گل وچ پایا جاندا اے۔ کینٹھا پنڈاں وچ وسدے گھر و شوق نال پاندے نیں۔ سویر ویلے کینٹھے والا دھار کڈھ رہیا اے جو کہ جھا بھراں والی اوہدے کڈھے دُدھ وچوں مکھن دے پیڑے رول رہی اے۔ بھر جائی دی کونج ورگی گردن وچ سونے دے منکیاں والی کینٹھی دی گل ننان دے مونہوں انج نکلدی اے:

بھابھی میری مکلا دے آئی، آئی سرہیوں دا پھل بن کے
گل وچ اوہدے کینٹھی سوہندی وچ سونے دے منکے (10)

کینٹھے وچ بھین، بھرادے پیاردی مورت وچ وی نظریں آوندی اے جیویں بھرا اپنے گل دا کینٹھا بھین توں وارد اے۔ ٹیاراں بڑے چاہ نال کینٹھا بنواندیاں نیں۔ کینٹھے وچ ہیرے، موتی لعل جڑواندیاں نیں تے انج اپنے حسن تے جو بن دے شگھار دا بندوبست کردیاں نیں۔ دو پیار کرن والے کدوں ایہہ چاہندے نیں پئی اوہ اک دو جے توں پل لئی وی وچھڑن۔ ایہتاں ویلا اے جیہڑا ایہو جیہاں ظالم چالاں چلدا اے۔ تویت تے تویتزی دی گل وچ پاون والا گہنا اے جنہوں عورتاں توں دکھ مرد وی پاندے نیں۔ ایہہ سونے یا چاندی دا بنیا ہوندا اے جنہوں دھاگے دی ڈوری نال گل وچ پایا جاندا اے۔ تویت کیوں جے ہر پل سینے نال لکیر ہندا اے۔ ایس لئی ٹیارا اپنے ماہی نوں تویت بناون دی چاہ رکھدی اے۔ عورت اپنے جے کولوں تویتاں دی منگ کردی اے، کیوں جے مرد پیسے دھیلے داما لک ہوندا اے تے معاشرے وچ عورت نوں ہر کم اپنے خاوند دی صلاح نال کرنا پیندا اے، نہیں تے گل لڑائی جھگڑے تک جا پہنچدی اے۔ اتھے میلے جاون والی زنانی انج آکھدی اے۔ جدوں اوہدا ماہی تویتزی لے آوند اے تاں ٹیارا ودھیری چاہ نال آل دوالے دسدی پھر دی اے جے ماہی اپنی حیثیت پاروں چاندی دی تویتزی لیا دیوے تاں اوہ اوہوں قبولن تے تیار نہیں ہوندی۔ جدوں ٹیارا غصہ ہوندی اے تے ماہی نوں ہارنٹی پے چاندی اے تے اوہ سونے دا تویت گھڑا دیدا اے پر اوہوں پیسے خرچن دا واہوا دکھ رہندا اے، اوہ جدوں وی لڑدا اے تاں وچ تویت دا ذکر لے آوند اے:

سارے تے گہنے مینوں مایاں نے پائے
اکو تویت اوہدے گھر دا نی
جدوں لڑدا تے لاه دے لاه دے کردانی (11)

پنڈاں تھاواں وچ سوانیاں نوں مال ڈنگروی گھنیاں وانگ پیارے ہوندے نیں، کیوں جے ایہناں پاروں زندگی دیاں کئی لوڑاں پوریاں ہندیاں نیں پر جے تویتاں والے دی کنڈٹ جاوے تاں سوانی سب کجھ قربان کر دیندی اے۔ تویتاں نال روحانی علاج وی کیتا جاندا اے۔ ایہ تویت پیر، فقیر مختلف روحانی مرضاں وچ علاج پاروں لکھ کے دیندے نیں۔ جنہاں نوں چاندی، سلور یا پتیل دے تویت وچ مڑھا کے گل وچ پایا جاندا اے۔ مندری یا چھاپ گھنیاں وچ خاص اہمیت دے حامل نیں۔ ایہہ سونے، چاندی یا کسے ہور دھات نال بندی اے تے نال نگ لوایا جاندا اے۔ مندری یا چھاپ لے کے یاد دے کے پیار دا مڈھ بٹھیا جاندا اے ایس نشانی نوں سنبھال کے رکھن دا آہر کیتا جاندا اے۔ ایہ پیار دی پہلی یادگار ہوندی اے۔ پیار کرن والے اکدو جے کولوں ایس نشانی دی آپوں وی منگ کر دے نیں۔ جیویں ماہی ٹیار دی خواہش مطابق مندری گھڑا دیندا اے تے نال تاکید وی کردا اے۔ مندری تے ہیرا اک دو جے لئی لازم و ملزوم نیں۔ ایس گاون وچ ٹیار اپنے آپ نوں ہیرا آکھ رہی اے تے اپنے ماہی نوں مندری مٹھ رہی اے۔ جو کہ مندری دا سپہن اے۔ کدی کدھرے ٹیار اپنے خاندنوں جو کہ پردیسی اے چھاپ دین دا آہر کردی اے کہ اوہ اوہنوں کدی نہ بھلے ہمیشہ یاد رکھے، جیویں:

جے ٹر چلیوں نوکری، میری چچی دی لے جائیں چھاپ

جھتے تے پے جائے رات وے سانوں یاد کرادے گی آپ (12)

اک گیت وچ منڈا، ٹیار دے ماپیاں نوں یقین دوار ہیا اے کہ میں تہاڈی دھی نوں بڑا سوکھا رکھاں گا۔ جھتے ویراں دی گل ہوئے، ٹیار ویر دی دتی ہوئی چھاپ نوں وی کالجے نال لا کے رکھدی اے، کیوں جے پیکیاں نوں تاں زنانی کدی وی نہیں بھلدی۔ ایتھوں ثابت ہوندا اے کہ مندری پیار محبت دی علامت اے، ایہہ دو دلاں نوں ملان دا اقرار اے سگوں جو وچھڑ جانے نیں یا پردیسیاں لئی اک بہت بڑا سہارا اے۔ آرسی مندری طرح ہتھ وچ پان والا زیور اے۔ ایہدے اُتے نگ دی تھاں وڈا سارا پھل ہوندا اے۔ گیتاں وچ آرسی دا ڈھیر ذکر ملدا اے۔ اک ماہیے دا پہلا مصرعہ ایج اے:

آرسی لے آئی آں

میری نہ اڈیک رکھنا، اج سہیلیاں نوں کہہ آئی آں (13)

ٹیار اپنیاں سکھیاں ہتھ آرسی وکھ کے اپنے ویر اگے سدھر کردی اے، کیوں جے دھیاں بھیناں دا زور اپنے ماپیاں

تے چلدا اے۔ اک ہور گیت وچ بھابھی ننان لئی آرسی پسند کردی اے پر ننان نوں پھل لڑیاں دی چاہ اے تے اوہ بھابھی دی پسند دی ننڈیا کردی اے۔ چھلا گول ہوندا اے جنہوں ہتھ دی کسے وی انگلی وچ پایا جاندا اے، سب توں ودھ مشہور چچی دا چھلا اے۔ ایہہ مرد عورت دوواں دا گہنا اے۔ چھلا پیار دی نشانی اے۔ ایہ سونے چاندی یا کسے ہور دھات دا بنیا ہوندا اے۔ کدی ماہی نال پیار پریت دیاں گلاں دور دور تک پھیل جان دیاں نیں۔ جیویں:

چھلا میرا کن گھڑیا، انگل کریندی ڈاڈھی پیڑ وے

اس چھلے دیاں دھماں پیاں، کابل تے کشمیر وے (14)

زنانی پردیس جان والے خاوند توں وی چھلے دی منگ کردی اے، کیوں جے ایہہ پیار دی چکی پیڑی نشانی سبھی چاندی اے۔ پیار پریت کئی واری چوہلاں دا منڈھ وی بندھ اے۔ چوڑیاں گہنیاں وچ خاص اہمیت رکھ دیاں نیں۔ سونے، چاندی کچ یا کسے ہور دھات دیاں بنائیاں جان دیاں نیں۔ گوریاں بانہواں دا ایہہ گہنا سہاگ، خوشیاں تے چاواں دی علامت اے۔ اک پرانی روایت اے کہ ویاہی عورت دا جیکر جنار ب نوں پیارا ہو جاوے تاں اوہ اپنے ہتھ دا چوڑا بھن دیندی اے یا بھن دتا جاندا اے۔ انج سونے چاندی دیاں چوڑیاں وی لاہ دتیاں جان دیاں نیں۔ لوک گیتاں وچ چوڑیاں دا ودھیرا ذکر لکھدا اے۔ ایس گیت وچ ٹیار اپنے ماہی کولوں چوڑیاں دی منگ کر رہی اے تاں جے اوہ شریکینیاں نوں ساڑ سکے۔

دو تولیاں دا چوڑا بنو دے، ساڑاں گی شریکاں نوں (15)

عاشق ہمیش اپنے معشوق دی توجہ دا چاہیوان ہوندا اے، اوہ دادل کردا اے کہ اوہ ماہی اوہ نوں پیار کرے، اوہ دے کول ای رہوے۔ اوہ دے نال منٹھیاں گلاں کرے تے کدی گلی وچ کھلوتے نوں بوہے دی جھیتوں باہر چوڑے والی بانہہ کڈھ کے بلاوے۔ ٹیار ماہی توں ودھ پیکیاں تے سوہریاں کولوں وی چوڑے دے تھے دی امید رکھدی اے۔ دھیاں دے لاڈ ماہیاں نال ای ہوندے نیں جیہڑے اپنی انکھ دا سودا کر کے وی دھی لئی سکھ تے چاہ خرید دے نیں تے جے ماہی پنے رہن تاں:

مائے نی سن میرے مائے، داج کبھدے کولوں منگاں نی

چھلی دی تھاں لونگ ہنڈاواں، چوڑے دی تھاں ونگاں نی (16)

کہندے ہیں حسن دیکھن والے دی اکھ وچ ہوندا اے۔ تگن ہارنوں سوہنے دی کوئی اداوی موہ سکدی اے، بھاویں اوہ موراں جیہی چال ہووے یا پتلا پتنگ لک ہووے یا سہنی جیہی گت، تلوار جیہا نک ہووے تے بھاویں چوڑے والی نرم کلائی:

چوڑے والی بانہہ کڈھ کے، منڈا موہ لیا توتیاں والا (17)

چوڑیاں سہاگ خوشیاں تے چا ہواں دی علامت نیں جیہدی چھنکار وسدی تیج نال جڑی ہوندی اے۔ ونگاں کچ دیاں ہوندىاں نیں ایہہ عورتاں دامن بھاونگہنا اے جھوں بڑے چاواں نال چڑھایا جاندا اے۔ گیتاں وچ ایہدا واہوا ذکر لکھدا اے۔ ٹیار ماہی کولوں اپنی وین لئی ونگاں دی منگ کردی اے۔ کئی وار تے ونگاں نوہہ، سس تے ننان دی آپسی لڑائی دا مڈھ وی بندیاں نیں فیر لڑائی ہوندى اے۔ جدوں بندے نوں پتا لگدا اے تے اوہ ماں بھین دے کہن اتے زنانی دیاں ونگاں بھن جھڈ دا اے تے انج اک نواں تماشنا بن جاندا اے:

گلی گلی ونجارا پھرے ونگاں لوو چڑھا
چڑھ کوٹھے میں واجاں ماراں ساڈی گلی ول آ، تماشہ ونگاں دا
سس کولوں پچھیا، ننان کولوں پچھیا، آپے لیاں چڑھا، تماشہ ونگاں دا
باہروں تے آیا، ہسدا تے کھیڈا، سسو نے لیا سکھا، تماشہ ونگاں دا
اندر وڑیا اُس ڈنڈا پھڑیا، ونگاں لیاں بھنا، تماشہ ونگاں دا (18)

زنانی نوں سس دے مقابلے وچ پیکیاں ولوں آئیاں ونگاں اپنی جند جان لگدیاں نیں۔ ونگاں سہاگ دی علامت نیں تے ایہناں دی چھنکار چاواں تے خوشیاں دی آواز اے۔ کڑے بانہہ دا گہنا نیں۔ عورتاں دے نال نال مرد وی کڑے پاندے نیں۔ سونے چاندی توں اڈ ایہہ پتل تے سٹیل وغیرہ دے وی تیار کیجے جاندا اے۔ کڑیاں دی چھنکار ماحول نوں اک روپ عطا کردیندی اے۔ کڑیاں دی چھنکار نوں جے حیاتی دی چھنکار آکھیا جاوے تے غلط نہیں ہووے گا کیوں جے اگر چھنکار کھس جاوے تے فیر کڑیاں دا وجود مردہ ہو جاندا اے:

اوٹھاں والیو بلوچو سانوں جانیو دس کے
اساں کڑے دے گھڑائے تہاڈے شہر دس کے

اساں پائے نہ ہنڈائے لے گئی سوکن کڈھ کے (19)

کچھ مایہی وی انج دے ملدے نہیں چہناں دے پہلے مصرعے وچ کڑے نظریں پیندے نہیں۔ کچھ تھاں تے قافیے دے طور تے وی اکڑے استعمال ہوئے نہیں۔ کنگن وینی وچ پایا جاندا اے۔ گیتاں وچ ایہدا ذکر عام ملدا اے۔ معاشی لوڑاں تھوڑاں ڈھیر ظالم نہیں۔ کئی وارا ایہہ انسان نوں انسانیت دے دائرے وچوں کڈھ دیندیاں نہیں۔ ایہہ دو پیار کرن والیاں وچ وچھوڑا پا دیندیاں نہیں۔ فیردعاواں دین والے بددعاواں وی دین لگ پیندے نہیں:

میرا چاندی دا کنگناں توڑیا، تے شالا تیری پوری نہ پوی (20)

بھین اپنے بھراواں کولوں وی کنگن دی آس رکھدی اے تے ویردا کنگن آ لے دوالے لکھیاں نوں بڑے مان نال دکھاندی اے۔ جھمکے عورتاں دامن پسند گھنا نہیں۔ اتلے حصے وچ اک پھل ہوندا اے جیہڑا کناں نال جڑیا رہندا اے پھل دے تھلے پھل توں وڈی اک کٹوری ایس طرح سچی ہوندی اے کہ ایہدا اچھیلیا ہو یا سراتھلے نوں ہوندا اے۔ کٹوری دے کنڈھے جھمکیاں دی بناوٹ دے لحاظ نال سونے دیاں پیتاں، ستارے یا موتی لگے ہوندے نہیں۔ کٹوری دے وچوں وچ اک کچ دا بارڈر جیہا ہوندا اے۔ جیہدے دوالے جھمکے دیاں موتیاں گھیرا گھتیا ہوندا اے۔ ساخت دے حساب نال جھمکے جاندار یا جڑاؤ ہوندے نہیں۔ جھمکے دی کٹوری جھمکے نالوں کچھ نکی ہوندی اے۔ ایہدی بناوٹ وی عام کر کے سادہ ہوندی اے۔ گھنیاں وچ جھمکے جھمکیاں دا عام ذکر ملدا اے۔ کناں وچ جھمکے پائے ہون تاں ٹیاریاں نوں انج لگدا اے کہ ہواواں ادھنوں چم چم کے لنگھ رہیاں نہیں۔ ٹیاریاں وی ہلارے کھاندے جھمکیاں دا ذکر بڑے مان نال کردی اے:

تارے تارے تارے

ڈنڈیاں نوں ول پے گیا، میرے جھمکے لین ہلارے (21)

والی گھرے دی شکل دی ہوندی اے۔ ایہدے تھلے والے پاسے پھل یا موتی ہوندے نہیں۔ والا، والی توں کچھ وڈا ہوندا اے۔ ایہنوں کن دے گھونگھے دی مڑکنی ہڈی وچ موری کڈھ کے پاندے نہیں۔ گیتاں وچ ایہناں دا ذکر عام ملدا اے۔

تیرے کناں وچ والیاں نہیں

جتھوں وی توں لنگھ جاویں، ہل ڈک لئے ہالیاں نہیں (22)

کئی واری بندہ سکون آرام دی خاطر اینیاں قیمتی چیزاں وی ہتھیں وار چھڈ دا اے، جو یں ایس گیت وچ بھرجائی

اپنی ننانوں اپنے والے ایس لئی دین لئی راضی اے کہ کسے طرح ننان اوہدی جان چھڈ دے تے گھر دی لڑائی سکے:

نندے جا سوہرے بھوویں لے جا کنناں دے والے (23)

ٹیاری اپنے والیاں نوں رکھنا پسند نہیں کردی، اوہدی کوشش اے کہ کسے طرح اوہناں نوں کن وچ پالے۔ اوہ ماہی اگے وی بنی کر دی دکھائی دیندی اے۔ عام طور تے والیاں نوں ای کانٹے کہہ دتا جاندا اے۔ ایس گیت وچ کانٹیاں والی ٹیاری مڑ مڑکن والے نوں طنز پئی کر دی اے کہ اوہ اوہوں انج بار بار پیا ویکھدا اے جوہیں اوہنے پیسے خرچ کر کے کانٹے بنا کے دتے نیں:

کنیں کانٹے پائے ہوئے نی

مڑ مڑ کیوں تکتا ایں، کیہڑے پیسے لائے ہوئے نی (24)

کجھ ماہیے انج دے نیں کہ پہلے مصرعے وچ ای ”کانٹے“ نظریں پیندے نیں۔ اتجھے ٹیاری اپنے ماہی کولوں کانٹیاں دی منگ کر دی اے۔ ڈنڈیاں بالکل گول ہوندیاں نیں، ایہناں نوں ڈنڈیاں وی آکھدے نیں۔ اگلے حصے وچ ڈیزائن بنا کے موتی، نگ وغیرہ جڑے ہوندے نیں بلکہ پچھلا ادھ حصہ خالی ہوندا اے۔ ایہ سونے چاندی دیاں بن دیاں نیں۔ ٹیاری کئی بہانیاں نال ماہی کولوں ڈنڈیاں دی فرمائش پاؤندی نظریں آوندی اے۔ کدی پیکے جاون دا بہانہ کر دی اے، جتھے جا کے اوہنے ڈنڈیاں پا کے بھابھی دے برابر بہنا اے۔ کدی شریکاں دا ذکر کر دی نظر آوندی اے، کدی اوہنوں روٹی نہ پکا کے دیون دی تڑی دیندی اے۔ جدوں ماہی ٹیاری دیاں دھمکیاں اگے ہار جاندا اے تے سنیارے کولوں ڈنڈیاں بنوادیندا اے تے قرضی ہو جاندا اے۔ اتجھے فیہر ایہہ گل کردا اے۔ ڈنڈیاں پیار، پریت دی علامت نیں۔ دو جے گہنیاں وانگوں ایہہ وی پیار دیاں موڈھی ہوندیاں نیں۔ نیتیاں مرداں دا گہنا اے۔ جنہوں گھبر وکناں وچ پاؤندے نیں۔ اک ہور گیت وچ مندریں توڑ بھاون تے سچے پیار دی علامت دکھائی دیندیاں نیں۔ مندریں ہارے ہوئے عاشقاں تے جوگیاں دا گہنا اے۔ ایہہ جوگ دی نشانی اے:

کنیں مندریں پائیاں، رانجھے جوگی نے (25)

بندے سونے یا چاندی دے بنائے جانداں نیں۔ بندے کئی قسماں دے ہوندے نیں۔ ساخت دے اعتبار نال ایہہ سادہ یاں جڑاؤ ہوندے نیں۔ عام طور تے ایہہ چھپے وی ہوندے نیں، بندے کھ داروپ سروپ نیں۔ جیہڑے

گوریاں گکھاں نوں اپنیاں لشکاں نال ہور وی گورا کر دیندے نیں:

وگدی نی راوی وچ نہاون کوریاں

کنیں بندے سہیو، اکھاں لوہڑے ماریاں (26)

لیہنوں ٹوپس وی آکھدے نیں، ایہ سونے یا چاندی دے بندے نیں۔ وڈی ٹوپنی والے کوکے دی شکل دے

ہوندے نیں۔ ٹوپنی اتے مختلف رنگاں دے نگ جڑے ہوندے نیں۔ جیویں:

ٹانکا ٹٹیا ٹاپس دا

سو پھیرا پا رہی آں، بوہا بند تیری بیٹھک دا (27)

والیاں جھمکیاں گوکھڑی سوہنے تے گہر وکھڑیاں دا سنگھار نیں۔ ایہہ کناں وچ سچ کے سندر روپ دا حصہ بن

جاندے نیں۔

نک دے گہنے عورتاں ودھیرے چاہ نال پاؤندیاں نیں۔ کل سونے یا چاندی نال بنایا جاندا اے۔ عام طور تے

ماہیا دے پہلے مصرعے وچ ودھیرا نظر آوندا اے:

سونے دا کل ماہیا

ہن تے توں لے آ چھٹیاں، ساڈا لگدا نہیں دل ماہیا (29)

نتھ یا نتھلی سونے یا چاندی نال بنائی چاندی اے۔ استھے ٹیار دی منگ ویکھو اوہ ایہو جیہی نتھ چاہندی اے

جس وچوں پورا ملک لنگھ جاوے پر اوہ سوڑی نہ پوے۔ نتھ حسن تے جو بن وانگر عزت تے آدر دی نشانی وی اے، سوہرے

گھروسن والی اپنی ماں دی نتھ دی گل چھیڑ کے اپنی ماں دی حیثیت نوں وڈیاندی اے۔ نو نہہ داسوہریاں نال اٹ کھڑکا کدی

وی نہیں ملدا۔ سس نال سوہراوی اوہدی ناپسندیدہ ہستی اے جیویں اوہ ایس گیت وچ سوہرے تے الزام لا دیندی اے پر

اوہنوں بعد وچ چیتا آوندا اے:

چڑی اڈدی بہہ گئی اے

نتھ میری سونے دی، تیکے تھلے رہ گئی ہے (30)

نتھ پا کے ٹیار نوں کم کرنا مشکل لگدا اے۔ اوہ جھاڑو لاوے تے نتھ ڈگدی اے۔ آٹا وی گنھے تاں نتھ ہلدی اے،

جو بن انسان نوں نشئی بنا دیندا اے۔ دھرتی تے پیر دھردیاں زمین کبدی لگدی اے تے ساری دنیا دیاں نظراں ایہناں ول ویکھدیاں لگدیاں نیں تے فیر:

کنیں جھمکے، نک وچ تھلی، اڈا لیوا کھیندا
نار کواری دا، ہاسا ڈلھ ڈلھ پیندا (32)

نتھ ہجر وصال تے ہنجو ہو کیاں دی نمائندگی وی کردی اے۔ ایہہ وین وی پاؤندی اے، ہنجو وی روہڑی اے تے اکھیاں نوں بانجھ پن وی دیندی اے۔ کوکا سونے، چاندی توں علاوہ پتل دا وی بنایا جاندا اے۔ گیتاں وچ ایس گہنے دا ڈھیر ذکر ملدا اے۔

کوکا کل والا

بھیت نہیں دیندا ای، ماہیا ڈوگھے دل والا (33)

کھوہ گیڑن والی ٹیارنتھ اُتے کوکے نوں ترجیح دیندی اے کیوں جے اوہ ہلدی اے جد کہ کوکا نک نال گلوکڑی پا کے رکھدا اے تے نتھ وانگوں ہلارے نہیں لیندا۔ ایس اوکھت ہتھوں اوہ اپنے ماہی کولوں کوکے دی منگ کردی اے۔ کوکے نوں پوپا وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ کلیاں بچیاں نوں وی پایا جاندا اے۔ کوکے دیاں لشکاں ودھیریاں من کھجیاں ہوندىاں نیں تے کوکے دے لشکارے گھرونیئاں توں جھلے نہیں جاندا۔ میخ عورتاں دے نک دا زیور اے۔ ایہہ سونے، چاندی نال بند اے، ایہدا ذکر اک دو تھاں ملدا اے:

نتھ، مچھلی، میخ تے کوکا، ایہ نیں سارے چھوٹے مکھے (34)

تیلی نوں کوکے وانگ نک وچ پاندے نیں۔ ایہہ سوانی دے روپ نوں ست رنگا کر دیندی اے۔ ایہہ کواریاں کڑیاں دا گہنا اے۔ ایہدا ثبوت ایس گیت توں ملدا اے جس وچ الھڑ کواری کڑی چھال مار کے کھالا ٹپدی اے، جد کہ لونگ والی ویاہی گوی وچ ای ڈگ پیندی اے:

لونگ والی نے بھنا لئے گوڈے، تیلی والی کھال ٹپ گئی (35)

ایسے طرح ٹیار اپنے ماہی کولوں تیلی دی منگ کر کے تیلی نوں پیار، محبت تے قول قراراں دی علامت تے نشانی بنا دیندی اے۔ تیلی انج تے ساریاں ٹیاراں ای پاندیاں نیں پر جے تیلی پان والی دانک نکھھا ہووے تے فیر کیا کہنے۔ مچھلی

سدھراں تے چاواں دا گھنا اے۔ سونے، چاندی یا کسے ہور دھات دی بنائی جاندی اے تے ٹیاراں بڑے ای چاواں نال ایس نوں پاندیاں نیں۔ گیتاں وچ وی ایس دا ڈھیر ذکر ملدا اے۔ ٹیارا اپنی مچھلی دی تعریف کردی اے۔ مچھلی دی تعریف صرف او پرے ای نہیں کردے سگوں دیورا اپنی بھر جانی دے تک دی مچھلی دے ہیریاں دی گل کر کے آکھدا اے کہ ایہہ کیمدی دین اے۔ ایس طرح اوہ اپنے ویردی وڈیائی کردا اے۔

گیتاں وچ لوگ دا ڈھیر ذکر ملدا اے۔ ایہہ ابھریا ہو یا نکا جیہا پھل ہوندا اے جیہڑا تک دے کجے پاسے پایا جاند اے۔ لوگ ہالیاں دے ہل ڈک لیندا اے۔ دراصل ایہدی لشک ہالیاں دے پیراں دی زنجیر بن جاندی اے۔

تیرے لوگ دا پیا لشکارا، تے ہالیاں نے ہل ڈک لئے (36)

زنانیاں لئی کئی واری لوگ عذاب بنیا نظریں پیندا اے۔ ایہہ سوہنے نوں اک پل وی دسرن نہیں دیندا تے ٹیارا نوں پل پل مایے دی مورت دکھاند اے:

آٹا پسدا ای

تک میرے لوگ پیا، وچوں ماہیا دسدا ای (37)

ٹیارا اپنے ماہی کولوں لوگ دی منگ کردی اے پراگوں ماہی باجرہ پکن دا لارا دے دیندا اے۔ باجرے دے پکن دی اڈیک ٹیاردے شوق نوں پھلکیاں کر چھڈدی اے۔ سرکاری بابودی زنانی وی اوہدے نال جوڑ گھت کھلوندی اے۔ اوہنوں بابودی تنخواہ دی اڈیک رہندی اے پر مہینہ ورہا بن جاند اے۔ مکن وچ ای نہیں آوند ا۔ کدی کدی پیار کرن والیاں وچ لڑائی وی ہو جاندی اے، کیوں جے ہر پل موسم اکو جیہا نہیں رہندا۔ تبدیل ہوندا رہندا اے، بھاویں تبدیل کجھ پل لئی ای کیوں نہ ہووے:

نالے ساڈا لوگ توڑیا، نالے توڑیاں کناں دیاں والیاں (38)

لوگ توڑن والا سوانی نوں منان دے لکھ جتن کردا اے۔ ترلے وی پاؤندا اے تے لوگ نوں بنوا کے دین دا وعدہ وی کردا اے پر زنانی دا غصہ مٹھا نہیں پیندا۔ اوہ اپنے خاوندنوں اپنے پیکیاں دی تڑی وی دیندی اے۔ ایس توں دکھ کئی وار لوگ مہنے دا کارن وی بن جاند اے۔ انج لوگ خوبصورتی، روپ تے جو بن دا گھنا اے جیہدی منگ زنانی اپنے کونت کولوں کردی اے تے مایاں کولوں وی۔ جھانج عورتاں دا پیریں پاؤن والا گھنا اے۔ ایس نال نکلے نکلے گھگھر و آں

دی جھالر ہوندی اے۔ جدوں ٹرے تے کھڑکدی اے۔ پنجابی گیتاں وچ جھانجری چھنکار داوا ہوا ای رولا گولا اے۔
 ٹیاری اپنے ماہی نوں لین آون دی تریک متھدی اے، نال ایہہ وی پکیاں کردی اے کہ جدوں لین آئے تے جھانجراں والا
 بوتالے کے آوے۔ ٹیاری ماہی کولوں جھانجری متھدی اے تے نال ای اوہنوں لالچ وی دیندی اے کہ میں تیری جھانجری دا پورا
 مل پاواں گی یعنی ہمیشہ لئی اپنے جیون دا حصہ بنا لوواں گی۔ اوہ کیوں نہ منگے، اوہدیاں ساریاں سکھیاں نے پیریاں جھانجراں
 پائیاں ہوندیاں نیں تے اوہ اندراندر گڑھدی اے۔ جھانجراں والی گوانڈھوں لسی لین جاوے تاں ہر پاسے رنگ لا جاندی
 اے جیویں جھانجراں نوں جے انگریزی تارا آکھیا جاوے تے غلط نہ ہووے گا کیوں جے ایس دی چھنکار اکھ جھپکن توں پہلاں
 سینے پار کر کے دلاں تیک جا ا پڑدی اے۔ ٹیاری آپ وی اپنی جھانجری زبان سمجھدی اے لیہنوں پتا ہوندا اے کہ ایہدے
 چھنکارے کیہ کھندے نیں۔ کئی واری ٹیاری دے رُسن نال ماہی ڈاواں ڈول ہو جاند اے۔ اوہنوں ساری خدائی رُسی لگدی
 اے۔ ٹیاری دے جھانجراں نال پیار پاروں ای اوہ دیورنوں باجرے دی راکھی کرن توں وی جواب دے دیندی اے، کیوں
 جے اڈی مار کے پکھو ڈایاں اوہدی جھانجری نال کھوے گی تے اوہ ایہہ خطرہ لین لئی اکا تیار نہیں کہ اوہدی جھانجریٹ جاوے:

تیرے باجرے دی راکھی دیور میں نہ بہندی وے

جے میں اڈی مار اڈاواں میری جھانجری کھیندی وے (39)

عجیب، عجیب یا پازیب پیراں دا گہنا اے۔ سونے یا چاندی دیاں بنائیاں جاندیاں نیں۔ ایہہ عورتاں دا
 من پسند گہنا اے۔ گیتاں وچ وی پازیبیاں داوا ہوا ذکر ملدا اے۔ عجیب وڈے پن دی علامت اے۔ وڈے گھردی نوہہ
 دھی توں امید رکھی جاندی اے کہ اوہدے پیریں پازیب ضرور ہووے گی تے پازیب نہ ہووے تے فیہر آل دوالے دیاں
 زنانیاں ایہو جیہاں گلاں کر دیاں نیں:

دوہٹی لمبڑ دی، پیریں نہ جڑے پزیب (40)

ٹیاریاں پیراں نوں دھو کے پازیب پاوندیاں نیں۔ کیوں جے پیر صاف ہون تے پازیب پان نال حسن دو بالا
 ہو جاند اے۔ کسے تھان گیتاں وچ ٹیاری پازیب پان والی سس نوں طنز کردی نظریں آوندی اے پئی ایہہ تاں میرے
 جیہی دے پیراں دا گہنا اے پرس اپنے بڈھاپے داوی خیال نہیں کردی۔ لوک بھاویں مذاق کرن پر اوہ ضرور پازیب
 پاندی اے۔ پازیب پا کے ٹیاری سردارن بن جاندی اے۔ اوہنوں سارے ای کوچے تے نکلے لگدے نیں۔ کسے نوں وی

برداشت نہیں کر دی۔ ٹانگے والے نوں آکھدی اے پئی اوہدیاں بازیاں والے پیراں دی دھک نال چھاو نیاں ہل جان دیاں
 نیں، انج گدا اے جیویں اوہ صوبیدار نی بن گئی اے۔ توڑے پیراں دا گہنا اے ایہہ تن کوانگلاں چوڑا ہوندا اے تے
 پازیب طرح پایا جاندا اے۔ ایہدے چھیرے گھنگرو ہوندے نیں پراہیہ بولدے نہیں۔ کلپ والاں دی خوبصورتی لئی ورتیا
 جاندا اے۔ کلپ سوئیاں وانگ والاں وچ سجایا جاندا اے۔ ایس گیت وچ اک سوانی اپنے جنے کولوں کلپ سوئیاں دی منگ
 کر دی اے تاں بے اوہ عید دیاں خوشیاں نوں دونا کر سکے:

باگے وچ دو کھوہیاں

عید آئی ماہیا وے، مینوں لے دے کلپ سوئیاں (41)

کلپ ٹیار دیاں کالیاں زلفاں نال رل کے ایہو جیہا ہنیر پاؤندا اے کہ راہیاں نوں راہ بھل جان دے نیں۔
 کلپ انج تاں گھرو نیناں داسہاگ اے ای پراہتھے سوہرا وی متاثرین وچوں لگدا اے:

سوہرے کولوں گھنڈ کڈھدی، ننگا رکھدی کلپ والا پاسا (4 2)

کلپ سوئیاں حسن تے پیار محبت دی علامت بن کے سامنے آندیاں نیں۔ پھل عورتاں دے سردا گہنا اے جیہڑا
 والاں نوں لایا جاندا اے۔ ایہہ سونے یا چاندی نال بنائے جان دے نیں۔ بھین جدوں اپنے ویرنوں ویاہ کران دا آکھدی اے
 تے کہندی اے کہ جے توں ویاہ کروالیں تے میں تیری زانی نوں پھل پاواں گی۔ اک گاؤن وچ تاں پھل سیشن جج بنے
 ہوئے نیں جہناں اگے چاہیوان اپنی عرض گزاری بیٹھا اے تے فیصلے دی اڈیک وچ اے:

سگی پھل نی سیشن جج تیرے، کنٹھا تیرا مہتم ہے (43)

ووہٹی دے ہار سنگھار وچ ٹنگا خاص اہمیت دا حامل اے۔ ساڈے وچ ویاہ دے دیہاڑے ووہٹی دے متھے ٹنگا
 ضرور لایا جاندا اے۔ ٹنگا خاص کر سہاگناں دا گہنا اے۔ نکلے دی چند جان سہاگ نال ہوندی اے۔ سوکن دے آون نال
 ٹنگا گوگا، تھتھا ہو جاندا اے فیرانج گدا اے جو یں نکلے دی روح چوری ہوگئی اے:

اوٹھاں والیو بلوچو سانوں جاپو دس کے

اساں ٹنگا وے گھڑایا تہاڈے شہروس کے

اساں پایا نہ ہنڈایا لے گئی سوکن کڈھ کے (44)

اک گاؤں وچ ٹکا طرزی علامت اے۔ نوہہ سس دی بے عقلی دی گل کر رہی اے جیہڑی متھے دا نکاتے سہاگ
دی نشانی بھنا کے سرمہ خرید رہی اے:

سرمہ وکن آیا کہ اک لپ سرے دی
ہورناں لتا پیسے دھیلے، سس نے ٹکا بھنایا
کہ اک لپ سرے دی (45)

ٹکا سرمے دا وی لایا جاندا اے۔ سرمے دا ایہہ ٹکا عام کر کے ماواں نکلے بالاں نوں لاوندیاں نیں۔ عام
روایت وچ ایہہ ٹکا بال نوں بُری نظرتوں بچاندا اے۔ بندی متھے تے لائی جاندی اے۔ ایہہ نکلے نالوں کجھ نکا زیور
اے۔ عورتاں بڑے چاہواں نال پاؤندیاں نیں۔ اک ماپسے وچ ایہدے پہلے مصرعے وچ بندی قافیے دا روپ دھاری
کھلوتی اے:

میرے متھے تے گول بندی
استھے ماہیا پھل بنیا، جا کھڑیا رول پنڈی (46)

دوئی سوانیاں دے متھے دا گہنا اے جیہڑا نکلے دے سچے کھبے نکلیاں نکلیاں جیہاں ہوندیاں نیں جہناں
نوں دونیا کیہا جاندا اے۔ ایہہ وی متھے دے روپ نوں سوایا کردیاں نیں۔

جے توں میرا روپ دیکھنا، میرے متھے نوں گھڑا دے دونی (47)

ایس گیت وچ بھرجائی اپنے دیور دے ویاہ ویلے سرمہ پوائی وچ دونی دی منگ کر رہی اے۔ انج دونی نوں شگن
گھڑیاں دا گہنا متھیا جاسکدا اے۔

حوالے

- 1- سبط حسن، پاکستان میں تہذیب کا ارتقاء کراچی: مکتبہ دانیال، آٹھویں بار 1989ء، ص 69
- 2- سعید بھٹا (مرتب)، سانجھ و چارلا ہور: اے ایچ پبلشرز لاہور، 1997ء، ص 77
- 3- ماہنامہ ”چنڈریا“ لاہور: سالنامہ 1965ء، ص 64
- 4- محمد ریاض شاہد، توتاں والے کھوہ تے، فیصل آباد: سنگت سہلی کیشنز فیصل آباد، 1992ء، ص 68

- 5- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ اسلام آباد، اکتوبر 1980ء، ص 21, 22, 23
- 6- مقصود ناصر چوہدری، پنجاب دے لوک گیت، لاہور: تاج بکڈ پولاہور۔ 1995ء، ص 75
- 7- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، اکتوبر 1980ء، ص 75, 76, 77, 81
- 8- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، اکتوبر 1980ء، ص 80, 81
- 9- یاسین ظفر، ڈاکٹر، بولیاں حسن جوانیاں لاہور: انور ایجوکیشنل پبلشرز، 1986ء، ص 70
- 10- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، اکتوبر 1980ء، ص 81
- 11- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، اکتوبر 1980ء، ص 68, 69, 70, 82
- 12- تنویر بخاری، ماہیان تے بہتر، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1988ء، ص 82-83
- 13- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، اکتوبر 1980ء، ص 96
- 14- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پھلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 294
- 15- راشد حسن رانا، سونے دار کل ماہیا، لاہور: پنجابی پبلشرز، 1979ء، ص 52
- 16- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 86, 87, 88
- 17- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پھلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 80
- 18- تنویر بخاری، ماہیان تے بہتر لاہور:، پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1988ء، ص 111
- 19- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پھلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 308
- 20- اسلم جدون، ماہیان، اسلام آباد: لوک ورثہ اشاعت گھر، 1987ء، ص 68
- 21- کنول مشتاق، بولیاں، لاہور:، ادارہ سورج مکھی، 1987ء، ص 68
- 22- محمد ریاض شاہد، توتاں والے کھوہ تے، فیصل آباد: سنگت سبلی کیشنز، 1992ء، ص 49
- 23- تنویر بخاری، ماہیان تے بہتر، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1988ء، ص 94
- 24- عبدالغفور درشن بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 42
- 25- اسلم جدون، ماہیان، اسلام آباد: لوک ورثہ اشاعت گھر، 1987ء، ص 157

- 26- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 45
- 27- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 144
- 28- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، رکھتاں ہرے بھرے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 67
- 29- مقصود ناصر چوہدری، پنجاب دے لوک گیت، لاہور: تاج بکڈ پو، 1995ء، ص 147
- 30- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 168
- 31- محمد ریاض شاہد، توتاں والے کھوہ تے، فیصل آباد: سنگت پہلی کیشنز فیصل آباد، 1992ء، ص 43
- 32- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 168
- 33- کنول مشتاق، بولیاں، لاہور: ادارہ سورج مکھی، 1987ء، ص 103
- 34- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 241
- 35- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 49
- 36- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 52
- 37- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، رکھتاں ہرے بھرے، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 89
- 38- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 317
- 39- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 103, 104
- 40- مقصود ناصر چوہدری، پنجاب دے لوک گیت، لاہور: تاج بکڈ پو، 1995ء، ص 33
- 41- تنویر بخاری، ماہیا فن تے بہتر، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1988ء، ص 94
- 42- عبدالغفور درشن، بولیاں، اسلام آباد: لوک ورثے کا قومی ادارہ، 1980ء، ص 27
- 43- کنول مشتاق، بولیاں، لاہور: ادارہ سورج مکھی، 1987ء، ص 69
- 44- مقصود ناصر چوہدری، پنجاب دے لوک گیت، لاہور: تاج بکڈ پو، 1995ء، ص 75
- 45- سیف الرحمان ڈار، ڈاکٹر، جتھے پہلاں دی ٹھنڈی چھاں، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1985ء، ص 149

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P.71-78

چھتھنار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

☆ ڈاکٹر فائقہ اسلام

☆ ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا

قلعہ روہتاس**Abstract**

The title of the research is Rohtas fort in the context of Remind the Radiance of the Past. This research intends to analyze the Rohtas Fort history and construction, Furthermore, it will highlight the main gates and other important parts of the fort. This will enables us to truly identify with our cultural heritage and inspires us to preserve and conserve it. To understand the universal values there is urgent need to make young people aware of our diverse and outstanding heritage. Now things are in visual forms and easy to approach and easy to understand. All people don't have the reading habits so visual form is now a day's easy learning and easy way to deliver the message to the audience in fast way. visual medium is less time

☆ اسٹنٹ پروفیسر فائن آرٹس، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

consuming than other mediums. It has been given in first Rohtas Fort belongs to pre-Mughal period build by Sher Shah Suri for the fortification and located in Jehlam. provides the literature about the Rohtas Fort about its Gates, Baolis Architecture etc. expert interview and their opinion and research about Rohtas Fort. The provision of related educational material is basically to create awareness in youth.

ایہہ کہانی سطح مرتفع پوٹھوہار دی اے، سطح مرتفع پوٹھوہار قبل از مسیح توں ای مشہور علاقہ سی۔ سلطان محمد غوری دامتقبرہ وی ایسے تھاں اے۔ ایس علاقے وچ راجپوت تے لگھڑ بہتے ہون پاروں ہمیش ایہہ علاقہ دھاوڑاں لئی خطرناک رہیا۔ راجپوت تے لگھڑ قبیلے پنجاب دیاں نمایاں ذاتاں نیں جہناں دی جاگیر داری خصلت بارے یا سر جواد لکھدے نیں:

”پنجاب کے راجپوت عمدہ اور جری مرد ہیں اور شاید کسی بھی دوسری خدمتگار

ذات کی نسبت کہیں زیادہ نمودار نہ جاگیر دارانہ جبلت اپنائے ہوئے ہیں اور

قبائلی سردار غیر معمولی حاکمیت رکھتے ہیں۔“ (1)

انج ای لگھڑ قبیلے دریائے سندھ خطہ کوہستان کوہ نمک دے شمالی حصہ دے قدیم حاکم سن۔ ایہناں بارے آکھیا جاندا اے کہ ایہہ بڑے ظالم تے وحشی خصلت دے مالک سن، اک روایت مطابق ایہناں ای محمد غوری نوں قتل کیتا سی۔ مغل بادشاہواں ظہیر الدین بابر، ہمایوں، اکبر، جہانگیر، شاہجہاں اُتے جدوں وی اوکھا ویلا آیا، ایہناں لگھڑاں توں مدد لئی۔ 1472 عیسوی وچ حسن خان سوری دے گھر فرید الدین عبداللہ مظفر جمیا۔ حسن خان دے اٹھ پترن۔ شیر شاہ سوری دا پو حسن خان صوبہ بہار دے علاقہ سہرام دا جاگیر داری، ایہہ اک آنکھی بہادر حکمران سی۔ متری ماں دے سلوک توں تنگ آکے فرید الدین نے گھروں دور جو پور جان دا فیصلہ کیتا۔ فرید الدین نے کئی عمرے اک مذہبی سکول توں فارسی

عربی زبان سکھن دے نال نال انتظامی کماں وچ مہارت حاصل کر لئی۔ مڈھ وچ فرید الدین نے صوبہ بہار دے حاکم بابر دی سرپرستی وچ اپنیاں حاکمانہ صلاحیتاں دا مڈھ بھیا۔ جوانی ویلے ایس گھرو نے صوبہ بہار دے سنگھنے جنگلاں وچ پہلے بادشاہ بابر دی جان بچاندیاں شیر نوں مار دتا جس پاروں ایس نوں شیر خان دا لقب دتا گیا۔ بابر دے مرن مگروں شیر خان نے اپنی وکھ سلطنت دا اعلان کیتا۔ فیر بنگال تے قبضہ کر لیا۔ کالی چرن دے مقام تے ایس دا ٹاکرا مغل بادشاہ ہمایوں نال ہو یا۔ حمید اللہ ہاشمی موجب:

”1540ء وچ شیر شاہ سوری نے ہمایوں نوں شکست دے کے پنجاب تے

سوری خاندان دا قبضہ کرا دتا۔“ (2)

قسمت مہربان ہوں پاروں ہمایوں نوں ہار ہوئی تے شیر خان ہندوستان دا بادشاہ بن گیا جیہڑا تاریخ وچ شیر شاہ سوری دے نال توں مشہور ہو یا۔ محمد علی چراغ موجب:

”یہی فرید خاں بعد میں شیر شاہ سوری کے نام سے مشہور ہوا اور بر عظیم ہند کا

ایک مضبوط اور مثالی حکمران بنا تھا۔“ (3)

شیر شاہ سوری لئی سب توں اوکھاتے اہم کم اجہی تھاں تے قلعہ بنانا سی، جتھے مقامی وسیبی راجپوت تے لگھڑ قبیلے سن۔ شیر شاہ سوری نوں ہر ویلے ایہناں دے حملے دا ڈر سی۔ شیر شاہ سوری نے دلی توں لے کے کابل تک اک مضبوط قلعہ بنان دا عزم کیتا۔ ایہہ قلعہ 1541ء وچ تعمیر ہونا شروع ہو یا تے نوں ورہیاں وچ مکمل ہو یا۔ ایس قلعے نوں ”قلعہ روہتاس“ دا ناں دتا گیا۔ شوکت شعیب موجب:

”قلعہ عربی زبان کا لفظ ہے جس کا مطلب پہاڑی ہے قلعے دو طرح کے ہوتے

تھے، ایک محل نما جیسے کہ شاہی قلعہ لاہور اور دوسرے Army Functions

کے لیے جیسے کے جرود اور انک اور روہتاس قلعہ وغیرہ۔ یہ قلعہ کسی اونچی یا

چھوٹی پہاڑی پر تعمیر کیے جاتے تاکہ اردگرد نظر رکھ سکیں۔“ (4)

شیرشاہ سوری دا عہد بھائیں مختصر سی پر ایس دور وچ ڈھیر اہم تاریخی قلعہ روہتاس موجودہ جی ٹی روڈ تے جہلم توں 16 کلومیٹر تے دینے توں 7 کلومیٹر جنوب وچ نالہ کہان دے کنڈے بنایا گیا، ایہہ قلعہ پتھراں نال بنے ہوئے قلعیاں وچوں پلیٹھی دا قلعہ ہون دادرجہ رکھدا اے۔ قلعے دی تعمیر جنگی طرز تے ہوئی جس وچ 30 ہزار محافظاں دے رہن دا بندوبست سی۔ اوس ویلے گھکھڑاں دے اثر و رسوخ پاروں مقامی مزدور گھٹ لہدے سن۔ ایہو کارن سی کہ جیہڑا وی مزدوری لئی راضی ہوندا۔ اوس نوں اک پتھر دے بدلے اک اشرفی دتی جاندی۔ ڈاکٹر انجم رحمانی موجب:

” اس دور کی سب سے اہم اور عظیم الشان یادگار قلعہ روہتاس ہے جو اس وقت ضلع جہلم میں واقع ہے۔ یہ قلعہ اپنی وسعت، عظمت اور طرز تعمیر کے لحاظ سے ایک بے مثال تاریخی یادگار ہے۔“ (5)

شیرشاہ سوری نے جیہڑیاں اصطلاحواں اپنے دور حکومت وچ کیتیاں، اوس توں پہلاں کسے نہ کیتیاں۔ اوس جہلم دے لاگے اک شہر روہتاس آباد کیتا تے جیہڑا قلعہ اتھے بنایا، اوس داناں ایسے پاروں قلعہ روہتاس رکھیا گیا۔ گھکھڑاں ایس دی تعمیر وچ بڑیاں اوکڑاں تے رپھڑ پایا پر شیرشاہ سوری ایس نوں بناون وچ کامیاب ہو گیا۔ قلعہ روہتاس دنیا دی تاریخ دا پہلا قلعہ اے جیہدی اُساری لئی ڈھیر سرمایہ لایا گیا ہر پتھر دی اجرت دتی گئی۔ ایس دی تعمیر وچ تن لکھ مزدوراں نے حصہ لیا۔ عبدالرحمان موجب:

” قلعہ کی بیرونی دیواروں کی اونچائی 10 سے 18 میٹر کے درمیان جبکہ چوڑائی 10 سے 13 میٹر ہے۔ تیر اندازی، گرم پانی اور تیل دشمنوں پر پھینکنے کے لیے دیواروں میں مورچے بنائے گئے۔“ (6)

ایس قلعے وچ تن وڈیاں چوکور ریٹنگ باولیاں (Boali)، رانی محل، حویلی مان سنگھ، شاہی مسیت تے پھانسی گھاٹ شامل نیں۔ قلعہ روہتاس دے 12 بوہے نیں جہناں وچ Ashlar Stone ورتیا گیا اے۔ ایہہ پتھر مختلف سائز دے ہندے نیں جیہڑے قدرتی پتھراں نوں کٹ کے بندے نیں۔ ایہہ پتھر اوس ویلے آل دوالے دے علاقیاں وچوں لئے جاندے سن۔ عمارتاں دی چوکھی مضبوطی لئی ایہناں پتھراں نوں ورتیا جانداسی۔ مصر دے Pyramid of Dmjorer تے Machu Picchu وچ وی Ashlar Stone ورتے گئے۔ سید قاسم محمد دے مطابق:

” قلعہ 1350 ایکڑ رقبے پر پھیلا ہوا ہے۔“ (7)

قلعہ روہتاس دا خواص خانی دروازہ شیرشاہ سوری دے عظیم جنرل خواص خانی دے ناں نال منسوب اے۔

خواص خاں بارے اسد سلیم شیخ لکھدے نیں:

”خواص خاں شیر شاہ سوری کا ایک غلام تھا۔“ (8)

خواص خاں بہادر، نڈر جرنیل تے بہترین منتظم سی۔ ایہہ دروازہ قلعے وچ وڑن دا مین راہ اے جیہڑا جی ٹی روڈ تے واقع اے۔ ایہہ اک دوہرا دروازہ اے جیہدا اندرلا حصہ 12.8 میٹر چوڑا تے 8 میٹر ڈونگھا اے۔ دروازے اُتے برج دے نال نال حفاظتی کندھاں وی بنائیاں گئیاں نیں۔ برج تے توپ وی ورتی کیتی جاسکدی سی۔ ایس بوہے دا اندرلا تے باہرلا پاسا اکو جیہا اے، ایس تے پنج کنگرے بنے نیں۔ بوہے اُتے پتھر تے سورج مکھی دے پھل تراشے گئے نیں۔ قلعے دیاں بہتیاں کندھاں اُتے اجیہے پتھری نصب نیں، ایس بوہے اُتے اک کمرہ وی اے جیہدی باری اندر تے باہر دوواں پاسے کھلدی اے۔ دو جا بوہا صوفی سہیل دے ناں نال سہیل گیٹ مشہور اے۔ ایس عظیم صوفی دی جنوب مغربی برج تے قبر وی اے۔ انٹرنیٹ موجب:

“It drives its name from a saint names Suhail

Bukhari buried in the south-western bastion of

the gate”.(9)

دیکھن وچ ایہہ دوہرا بوہا اے، ایہدی اُچائی 2134 میٹر، چوڑائی 2073 میٹر تے ڈونگھائی 15 میٹر اے۔ بوہے وچوں لنگھن دا راہ 472 میٹر اے اندرلا تے باہرلا حصہ سوہنی من موہنی کنڈاں کاری والے پتھراں نال اُگھڑواں دسدا اے، اتھے وی خواص خاں دروازے وانگر دے سورج مکھی دے پھل نظریں آندے نیں۔ بوہے دے دوویں پاسے سوہنیاں بالکنیاں وی نیں۔ بالکنیاں دے پتھراں اُتے اعلیٰ کنڈاں کاری دے نمونے نیں۔ بالکنی ایرانی طرز تے بنی اے۔ سہیل دروازے اُتے خاص خاں دروازے دی نسبت 7 کنگرے بنے ہوئے نیں جہناں اتے اُتلے درجے دے حفاظتی بندراہیں حفاظت دا خاص خیال رکھیا گیا۔ ایس بوہے دے تن مختلف طرز دے برج نیں۔ بوہے دا اندرلا پاسا، باہرلے دی نسبت گھٹ سجیا اے۔ بوہے اُتے اک وڈا سارا کمرہ اے جیہدا ہن عجائب خانے وچ بدل چکیا اے۔ شاہ چاندولی بوہا وی عظیم صوفی شاہ چاندولی دے ناں نال جوڑیا گیا اے۔ عظیم صوفی نے بوہا بناون وچ بغیر اجرت دے حصہ لیا تے تعمیر دوران ای ایس فانی دنیا توں چلاؤنا کر گئے۔ فرید گجر موجب:

“It is named after a saint Shah Chandwali who

refused to get his wages for working on this

(10). "gate"

ایہناں نوں ایس بوہے دے لاگے امی دفنایا گیا۔ اج وی ایہ قبر او تھے موجود اے۔ ایہہ وی دوہرا دروازہ اے۔ ایس دا باہرا پاسا 133 میٹر چوڑا تے 823 میٹر ڈونگھا اے۔ دروازے وچوں لاگھا 366 میٹر اے۔ کابلی دروازے دا ناں مغرب والے پاسے کابل رُخ ہون پاروں رکھیا گیا۔ ایہہ بوہا 315 میٹر چوڑا اے۔ بوہے دے دوواں پاسے دو برج نیں۔ بوہے اُتے پنج کنگرے نیں۔ اندرلا راہ شاہی مسیت ول جاندا اے جس پاروں ایہنوں شاہی دروازہ وی آکھیا جاندا اے۔ شاہی مسیت کابلی دروازے دے لاگے اے۔ ایہہ مسیت قلعے دی دو جیاں تھاواں نالوں ڈھیر سوخی اے۔ جنگی حکمت عملی پاروں مسیت توں پوڑھیاں کابلی دروازے دے تھلے دے حصے تک جانیاں نیں۔ مسیت دے داخلی رستے تے تن محراباں نیں جیہڑیاں تن کمریاں تے مشتمل نیں۔ ایہناں کمریاں دے اخیر تے اک چھوٹا کمرہ اے جیہڑا امام لئی سی۔ مسیت دی چھت اندروں گنبد نما اے جنہوں جنگی حکمت عملی پاروں باہروں ہموار رکھیا گیا اے تاں بے محافظ پہرہ دے سکن۔ مسیت دی باہرلی کندھ تے قرآنی آیتاں نقش نیں۔ ایہہ لیلی ڈیزائن تے بنیاں نیں جہناں نوں بعد وچ مقبرہ جہانگیر، نور جہاں تے شاہ برج دروازہ لاہور وچ وی ورتیا گیا۔

شاہی باؤلی وی کابلی دروازے دے لاگے اے۔ باؤلی اصل وچ پوڑھیاں والا کھوہ اے قلعے وچ باؤلی Source of Water سی۔ عام طور تے محلاں وچ باؤلی بنائی جاندی جہدے آل دوالے پوڑھیاں تے کمرے ہوندے، جویں جویں تھلے جانداں گرمیاں وچ ایہہ کمرے ٹھنڈے تے سردیاں وچ گرم ہو جانداں۔ ایہہ ایہناں دا خاص مقصد ہوندا کہ سردیاں وچ ایہناں دا پانی گرم تے گرمیاں وچ ٹھنڈا رہندا۔ شاہی باؤلی شاہی خاندان دی ورتوں وچ سی۔ ایہہ یاں پوڑھیاں دی تعداد 60 اے۔ ایہہ دے وچ چھوٹے کمرے بنے ہوئے نیں۔ ایہہ باولیاں لائم چٹان نوں کٹ کے بنائیاں گئیاں۔ ایہہ ٹائلاں نیلے رنگ دیاں نیں۔ بوہے دے کھبے پاسے سنگ مرمر تے فارسی وچ عبارت لکھی اے جہدے اُتے قلعے دے بن دی تاریخ درج اے۔ لنگر خانی دروازہ 12.25 میٹر اُچا تے 3.5 میٹر چوڑا، دوہرا دروازہ اے جہدے وچ کاراک کھلا محراب اے۔ ایس دے باہر لے پاسے اک باری سہیل دروازے وانگر دی بنی اے۔ کھان پین دا انتظام تے تقسیم لئی ایسے بوہے راہیں جانداں، اتھے سٹور تے پانی لئی کھوہ وی اے۔ ایہہ دروازہ انگریزی اکھر I دی شکل دا اے۔

طلاقی گیٹ دے ناں نال منسوب دروازے دی کہانی ایہہ اے کہ شیر شاہ سوری دا پتر شہزادہ صابر سوری ایس بوہے توں لنگھیا جس پاروں اوہدے تے تاپ دا جان لیوا حملہ ہویتاے ایسے وجہ نال ای ایس بوہے نوں منحوس سمجھیا گیتاے

طلاقی داناں دتا گیا۔ ایہہ بوہا 15.25 میٹر اُچا تے 13.8 میٹر چوڑا اے جہدے دوویں پاسے برج بنے نیں۔ کشمیری دروازہ شمال ول کشمیر جانب واقع اے، ایس لئی ایہہوں کشمیری دروازہ داناں دتا گیا۔ ایہہ دروازہ اک کمرہ نما طرز دا اے۔

گٹالی دروازہ: ایہہ اکہر دروازہ 9.15 میٹر اُچا تے 6.1 میٹر ڈونگھا اے۔ ایہدی تعمیر دا اہم کارن دریائے جہلم توں کشمیر جان دیاں ایس پاسے پار کرنا سی۔ تولہ سرد دروازہ اک داخلی راہ اے۔ ایہہ قلعے دے مشرق پاسے واقع اے۔ ایہدی چوڑائی 2 میٹر اے۔ پتیل والا گیٹ گولہ سوری وانگر اک داخلی راہ اے جیہڑا 2.13 میٹر چوڑا اے۔ سرد دروازہ وی اک داخلی لانگھا اے۔ سردا مطلب پانی ہندا اے۔ ایس داخلی رستے نال پانی دا اک وڈا تالاب اے۔ سرد دروازے دے کول چھوٹی باؤلی اے جیہڑی سرد دروازے دی باؤلی دے نال توں مشہور اے جیہڑی سپاہیاں دی ورتوں لئی سی۔ Main باؤلی وڈی باؤلی اے جیہڑی سپاہیاں، گھوڑیاں تے ہاتھیاں لئی ورتی جاندی سی۔ ایس باؤلی وچ 148 پوڑھیاں تے تن محراباں نیں ایہدی چوڑائی 8 انچ اے۔

رانی محل اک منزلہ عمارت اے جیہڑی چار کمریاں تے مشتمل سی پرہن بس اک کمرہ رہ گیا اے جیہڑا 20 فٹ اُچا اے۔ ایہہ اندروں تے باہروں ڈاڈھا سوہنا اے۔ ایس کمرے دا گنبد اک بھل وانگر اے جیہڑا اندروں سوہنے جیومیٹرک نمونے، بھل، باریاں نال بجیا پیا اے۔ ایہہ کمرہ 8/8 فٹ اے۔ اج وی ایہناں کمریاں دیاں بنیاداں نوں دیکھیا جاسکدا اے۔ ایہہ محل قلعے دا حصہ نہیں سگوں بعد وچ ہندوانہ طرز تے اُساریا گیا تے حویلی مان سنگھ دے نال تعمیر کیتا گیا۔ حویلی مان سنگھ رانی محل دے سامنے کئی منزلہ عمارت واقع اے جہنوں شیر شاہ سوری دے مرن مگروں اکبر دا بااعتماد گورنر رہائش لئی ورتیا کرداسی۔ حویلی مان سنگھ دا بہتا حصہ ملیا میٹ ہو گیا سی۔ قلعے دی فصیل دے وچکار حویلی سامنے پھانسی خانہ اے جتھے مجرماں نوں سزا دے طور تے پھانسی دتی جاندی سی تے ایہناں دی لاش تھلے کمرے وچ لٹکا کے اوتھوں دریا وچ سٹ دتی جاندی۔ انجے ای قلعہ انک وچ کیتا جانداسی۔

کدی گل ایہہ ایس قلعے نوں بڑیاں تاریخی شخصیتاں نے ورتوں وچ لیاں۔ نادر شاہ، احمد شاہ ابدالی، سکھی حاکم گورکھ سنگھ لمبا نے برطانوی راج توں پہلاں تیکر ورتوں وچ رکھیا۔ قلعہ روہتاس شیر شاہ سوری دور حکومت دا بہترین شاہکار اے جس دی مثال کدھرے نہیں لہدی۔ انٹرنیٹ موجب:

“The fort is one of the largest and most formidable in the subcontinent”.(11)

حوالے

- 1- دینزل ابلسن، مترجم یاسر جواد، پنجاب کی ذاتیں، لاہور: محمد اکرم پرنٹرز، 2006ء، ص 286
- 2- حمید اللہ ہاشمی پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، تاج بک ڈپو، 1992ء، ص 153
- 3- محمد علی چراغ، انسائیکلو پیڈیا مسلم شخصیات، لاہور: نزیرسنز پبلشرز، 2005ء، ص 611
- 4- شوکت شعیب، گل بات، 8 مئی، 2015ء، 1:00pm
- 5- انجم رحمانی، ڈاکٹر، پنجاب تمدنی و معاشرتی جائزہ، لاہور: زاہد بشیر پرنٹرز، 1998ء، ص 203
- 6- عبدالرحمان، گل بات، 8 مئی، 2015ء، 1:45 pm
- 7- سید قاسم محمود، انسائیکلو پیڈیا پاکستانیکا، کراچی: شاہکار بک فاؤنڈیشن، 1998ء، ص 522
- 8- اسد سلیم شیخ، حاکماں پنجاب، لاہور: اظہار سنز پرنٹرز، ص 188
- 9- <http://www.flickr.com.sahail Gate Panorama, Rohtas Fort>
- 10- [http://www.flickr.com.Shah Chand Wali Gate \(Rohtas\)](http://www.flickr.com.Shah Chand Wali Gate (Rohtas))
- 11- <http://en.wikipedia.org. Rohatas Fort-wikipedia>

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 79-88

☆ ڈاکٹر مریم سرفراز

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

عارف عبدالمتمین دی تنقید نگاری

Abstract

Arif Abdul Mateen is a famous personality in the field of Punjabi literature. He spent his whole life serving the literature. He played vital role in every literary movement that took place in last 50 years. He is a great poet, critic and unique writer. "Parakh Parchol" is written by Arif Abdul Mateen that holds critical analysis on different topics of Punjabi poets.

تنقید ادب دا معیار متعین کرن وچ آلے دی حیثیت رکھدی اے۔ تخلیق تنقیدی شعور دے بغیر وجود وچ نہیں آؤندی، کیوں جے ایہدا کم ادب نوں کراہے پین توں روکنا اے۔ ایہدا عمل تخلیق توں پہلاں ای شروع ہو جاندا اے تے تخلیق دے مکمل ہوون تیکر جاری رہندا اے۔ نقاد نہ صرف ادیب نوں رستہ دکھا کے ادب دی ٹور نوں اگے ودھاندا اے سگوں تنقید ادیب تے قاری دے وچکار پل دا کم دیندی اے۔ تنقید دے لغوی معنی کھرے کھولے نوں نکھیڑنا تے پچھان کروانا نہیں۔ انگریزی وچ تنقید نوں کریٹیکسزم (Criticism) آکھیا جاندا اے جیہڑا یونانی لفظ "Krinein" توں بنیا اے جہدے معنی بھیڑے چنگے دا ویروا اے۔ ادب وچ تنقید دے معنی صرف چنگے بُرے دی پچھان کرنا ای نہیں سگوں اوبدی فنی حیثیت، اوبدیاں خوبیاں تے خامیاں تے بحث کرنا وی اے۔ تنقید بارے ڈاکٹر سید عبداللہ کہندے نیں:

حسین جعفری تے فیض احمد فیض کو لوں بی۔ اے تک تعلیم حاصل کیتی۔“ (2)

عارف ہوراں ادبی سفر دا مڈھ اُردو نظم تے نثر توں رکھیا۔ پاکستان بنن مگروں اوہناں نے اُردو دے نال نال پنجابی

وچ وی لکھنا شروع کردتا۔ پنجابی وچ اوہناں دیاں چار کتاباں چھاپے چڑھیاں۔ جہدے بارے ناصر رانا لکھدے نیں:

”پنجابی وچ اوہناں دیاں چار کتاباں شائع ہوئیاں جہاں وچ پنجابی نظماں دا

مجموعہ ”اکلاپے دا مسافر“ (۱۹۷۲ء)، غزلاں دا پراگا ”خوشبودا سفر“ (۱۹۸۹ء)

نعتاں دی چون ”امبر تیری تھاں“ (۱۹۹۲ء) تے تنقیدی کتاب ”پرکھ پرچول“

(۱۹۷۹ء) شامل نیں۔“ (3)

”پرکھ پرچول“ عارف عبدالمین ہوراں دے پنجابی ادب دے تنقیدی مضموناں دا مجموعہ اے۔ عام طور تے

تنقیدی مضموناں دے کسے مجموعے وچ مصنف دے اپنے انتخاب دا بڑا دخل ہوندا اے۔ ایہہ انتخاب کسے منصوبے دے

تحت نہیں کیتا جاسکدا۔ اوہناں دے 33 تنقیدی مضموناں وچ صرف پنجابی دے 33 شاعراں دا تنقیدی مطالعہ نہیں سکوں

مطالعے توں ان گنت حقیقتاں کھل کے سامنے آئیاں نیں۔ جیہڑیاں پنجابی زبان تے ادب وچ ڈھیر حد تیکر نویں دریافت

دا درجہ رکھدیاں نیں۔ عارف ہوراں جیہڑے 33 شاعراں بارے اپنی تنقیدی رائے دا اظہار کیتا اے۔ اوہناں دا مطالعہ

اوہناں نے روایتی انداز توں ہٹ کے کیتا اے، ایہہ وجہ اے کہ اوہناں دے نتیجے دی روایتی انداز توں بہت ہٹ کے نیں۔

عارف ہوراں نے ایہناں شاعراں دا مطالعہ تاریخی ترتیب دے حوالے نال کیتا۔ جہدے راہیں پڑھن والے دے سامنے

ادب دی تاریخ دے صحیح نقش اُگھڑدے نیں۔ اوہناں تصوف دے پس منظر تے پیش منظر بارے بھرویں بحث کیتی اے۔

دو جے پاسے پنجابی دے صوفی شاعراں بارے گل بات کیتی اے۔ نال ای اوہناں شاعراں دے کلام دا ویرا اے جیہڑے

جدت دے سنگم اُتے کھلوتے دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں جدید دور نال تعلق رکھدے شاعراں نال وی ساکاداری کیتی

اے۔ عارف ہوراں نے 34 تنقیدی مضمون لکھے نیں۔ انعام الحق جاوید لکھدے نیں کہ:

”ایہہ اپنی نوعیت دی پہلی کتاب اے جیہدے وچ نویں تے پرانی شاعری

بارے نہ صرف اک بہت وڈا ذخیرہ موجود اے بلکہ جنوں پڑھدیاں ہونیاں

پنجابی شاعری دیاں بہت ساریاں ریتاں تے روایتاں نکھر کے سامنے آجاندیاں

نیں۔ تصوف تے کلاسیکی شاعراں نوں علاوہ ایہدے وچ نویں لکھن والیاں

بارے دی دکھو دکھ مضمون پیش کیے گئے ہیں۔“ (4)

عارف عبدالمبین ہوراں نے پنجابی دی صوفیانہ لٹری نوں اک ای دھاگے وچ بڑے سچے ڈھنگ نال پرو دتا۔ اوہ نویں پنجابی شاعر جیہڑے صوفی شاعراں توں متاثر نہیں، اوہناں لئی ایہہ کتاب بنیاد دا درجہ رکھدی اے۔ ایس بارے ڈاکٹر شہباز ملک اپنے وچاراں دا اظہار رائج کردے نہیں:

”پنجابی شاعری دی صوفی روایت دے چکے پیڑے ہون بارے کسے قسم دے شے دی ہن کوئی گنجائش نہیں۔ ایہو صوفی روایت اے جس نے فکر، زبان تے بیان دے لحاظ نال ساڈی نویں شاعری نوں نہ زرا متاثر کیتا اے سگوں ایس لئی بنیاد دا کم وی دتا اے۔ ایہہ بنیادی خیال اے پروفیسر عارف عبدالمبین ہوراں دی کتاب ”پرکھ پڑچول“ دا۔“ (5)

اوہناں دا پہلا تنقیدی مضمون پنجابی دی صوفیانہ شاعری دے پس منظر تے پیش منظر بارے اے۔ ایہہ اکلا مضمون اپنی تھاں ڈھیر اہمیت دا حامل اے جہدی روشنی وچ باقی مضموناں نوں سمجھنا سوکھا ہو جاندا اے۔ ایہدے وچ تصوف دے علمی تے مذہبی پکھ دا تاریخی جائزہ لیا گیا اے۔ ایس جائزے وچ بہت ساریاں اجیہیاں گلاں نیں جہناں پاروں تصوف دی تحریک نوں سمجھن وچ آسانی پیدا ہو جاندی اے۔ ایہدے وچ تصوف دی حقیقت تے روایت نوں کھلے ڈھلے طریقے نال انسانی تناظر وچ دیکھن دی کوشش کیتی گئی اے۔ نال نال مذہباں دے ہمہ گیر فطری اصولاں نوں مکھ مڈھ رکھیا گیا اے، جہدا نتیجہ اے کہ اوہ تصوف بارے اوہناں سارے من گھڑٹ نظریاں توں اپنا دامن چھڈاؤن وچ کامیاب رہے جہناں دے تحت اسلامی تصوف نوں بھگتی، ویدانت، عیسائی یا یہودی تصوف دے سومیاں وچوں پھٹن والی اک کرن آکھیا جاندا اے۔ پروفیسر امجد علی شاہ لکھدے نہیں:

”تعریف وچ اوہناں تصوف دے فکری نظام دے مختلف رُخ دس دی تھاویں صرف اوہ رُخ ای دسے نہیں، جیہڑے عوام وچ معروف تے متعارف ہن۔ عارف عبدالمبین نے ایس دی فکری تاریخ دس لئی یونان، ایران، ہندوستان دے مفکراں تے ساڈے صوفیاں دے افکار دا حوالہ دتا اے۔“ (6)

عارف ہوراں ثابت کیتا اے کہ صوفی شاعراں دا تصوف صرف نظریاتی نہیں سگوں عملی سی۔ اوہناں انسانیت تے

مذہب دے ہمہ گیر اصولاں وچوں جو کجھ اخذ کیتا، اوس نوں حیاتی دا عملی حصہ بنا کے پیش کیتا اے جیہڑا تصوف صوفی شاعراں نے اپنایا، اوہ صرف اوہناں دی حد تکیر ای محدود نہیں سی سگوں اوہدی روح ہمہ گیر اے۔ ایس لئی ایہہ سفر ہر دور وچ جاری رہیا تے اج دی نویں نسل دے لکھاری وی کسے نہ کسے رنگ وچ اوس توں متاثر نہیں۔ عارف عبدالمتین لکھدے نیں:

”ساڈے پہلے وڈیرے صوفی شاعر بابا فرید توں لے کے اخیر لے اُچیرے صوفی

کوئی خواجہ فرید تیک سبھے کلا کار اللہ دی محبت وچ ڈبے ہوئے تے اوہدی سدھر وچ

رُجھے ہوئے محسوس ہوندے نیں اوہ سارے دے سارے اوہدے وچھوڑے دی

تڑپ توں واقف نہیں تے اوہدے ملاپ دی سرشاری دے جانو نیں۔“ (7)

ست تنقیدی مضمون صوفی شاعراں بارے نیں۔ ایہہ بابا فرید، شاہ حسین، سلطان باہو، بلھے شاہ، علی حیدر، ہاشم شاہ تے خواجہ غلام فرید نہیں۔ اوہناں ہر مضمون وچ شاعر دی حیاتی تے فیر شاعر دے دور بارے جھات پائی اے نال ای کلام دا مختصر ویرا کیتا اے۔ عام طور تے صوفی شاعراں بارے گل بات کر دیاں نفاذ اوہناں دے کلام نوں تصوف دیاں اڈواڈ اصطلاحواں دے گھیرے وچوں باہر رکھ کے ویکھنا عیب سمجھدے نیں پر عارف عبدالمتین ہور اں تصوف دیاں اصطلاحواں دے نال نال اوہناں محرک تحریکاں دا کھوج وی لایا جیہڑیاں صوفی شاعراں دے وچاراں نال سمبندھ رکھدیاں سن۔ اوہناں دسیا اے کہ بابا فرید حقیقت کل دے وصال تے اپنی روح دی لطافت نوں قائم رکھن لئی ریاضت تے مجاہدہ دیاں جیہڑیاں منزلاں طے کیتیاں، شریعت تے طریقت دے حوالے نال اوس نوں بابا فرید دے تصوف دی بنیاد آکھیا جاندا اے۔ عارف ہور اں شاہ حسین دے کلام داعوامی پن جس خوبصورتی نال سامنے لیاندا اے، اوہ اپنی مثال آپ اے۔ اوہناں شاہ حسین دی شاعری دے علامتی نظام نوں پنجابی داعوامی تے سماجی نظام ثابت کیتا اے۔ عارف عبدالمتین جانندے سن کہ شاعری دیاں رمزاں تے علامتاں سماجی حیاتی دی تعبیر تے تصویر لئی ورتیاں جان دیاں نیں۔ اوہ لکھدے نیں:

”جھوک، جوہ، چرخہ، کھاری، تانا بانا، تند، چھلی، اٹیرن، نلی، سوئی، دھاگا،

پونی تے ہور اچیہے ڈھیر سارے لفظ اپنی رمزیت نال شاہ حسین دے کلام

وچ ظاہر ہوندے نیں تے عوام دی سماجی زندگی اتے روشنی پاندیاں ہونیاں

سوچ وچاردے کئی دروازے وی کھول جانندے نیں۔“ (8)

عارف ہور اں دسیا اے کہ سلطان باہو ہور اں دا کلام معرفت دے موتیاں نال مالا مال اے۔ اوہ نویکلے انداز

دے مالک سن۔ اوہناں دا انداز بڑا سادہ تے براہ راست اے۔ پنجابی دے دو بے شاعراں وانگوں اوہناں ہیر رانجھا، سسی پنوں ورگیاں علامتاں بہوں گھٹ ورتیاں نیں۔ سلطان باہو ہوراں نوں عارف عبدالتین نے حقیقت پسند صوفی تے اک عظیم دروں بین شاعر آکھیا اے۔ سید بلھے شاہ وحدت الوجودیاں ہمہ اوست دے قائل سن۔ ایہو کارن اے کہ اوہناں اپنے کلام راہیں لوکاں نوں درس دتا اے کہ رب تعالیٰ دی ذات داعر فان حاصل کرن لئی انسان دی اپنی ذات داعر فان ضروری اے۔ ایس توں اڈ انسان دی حیاتی تے دُنیا دے فانی ہون دا ہوکا وی دتا اے۔ عارف عبدالتین نے بابا بلھے شاہ نوں انسانی روح دی پکار مٹھیا اے۔ اوہناں دی روح ربی عشق وچ ڈبی ہوئی سی۔ ایس بارے لکھدے نیں:

”اوہناں دے شعر پڑھدیاں انج لگدا اے جیویں ساڈے دماغ نوں نہیں دل
 نوں ہتھ پے رہیا ہووے تے ایس اپنے وجود نوں پگھلدا کھلر داتے کائنات
 تے اوہدے خالق دے وجود نال اک مک ہوندا ہو یا محسوس کر دے ہاں۔“ (9)

عارف ہوراں علی حیدر نوں مضبوط فکری تے فنی بنیاد والا صوفی شاعر آکھ کے لکھیا اے کہ علی حیدر ملتانی نوں عشق حقیقی نوں عشق مجازی دے روپ وچ پیش کرن وچ مہارت حاصل اے۔ علی حیدر ہوراں دا ایہو انداز اوہناں نوں دو بے پنجابی شاعراں توں ممتاز کر دتا اے۔ ہاشم شاہ بارے عارف ہوراں دو تنقیدی مضمون لکھے نیں۔ اک وچ ہاشم شاہ دی سسی پنوں دا فنی تجزیہ بڑے سوہنے ڈھنگ نال پیش کیتا اے۔ ہاشم شاہ دی ”سسی“ نری مجازی عشق دی کہانی نہیں سگوں اوہ حقیقی عشق دا بیان اے۔ دو بے مضمون وچ عارف ہوراں ہاشم شاہ نوں ہجر وچھوڑے داراگ لاپن والا صوفی شاعر مٹھیا اے۔ لکھدے نیں:

”سانوں اوہناں دے کلام وچ ایسے دل جلے تے فراق مارے انسان دے
 لکارے سنائی دیندے نیں، جیہڑا پریم دے مارے تھلاں وچ، سسی وانگوں
 اپنے یتیم پنوں نوں لھرہیا ہووے۔“ (10)

وحدت الوجود دا نظریہ جتا پنجابی شاعری وچ لھدا اے، اونا دُنیا دی کسے وی زبان وچ نہیں لھدا۔ پنجابی شاعری نوں ایہہ فخر حاصل اے کہ ایہدے پہلے شاعر بابا فرید توں لے کے سارے کلاسیکی شاعراں نے وحدت الوجود نوں اپنا موضوع بنایا۔ خواجہ غلام فرید، ابن العربی دے فلسفہ وحدت الوجود توں بہت متاثر سن۔ اوہ اپنے کلام وچ سبھ توں بہتا زور نظریہ وحدت الوجود تے دیندے سن۔ ایس بارے عارف ہوراں لکھیا اے:

”اوہناں دی کویتا دے انگ انگ وچ روح سمان رچیا و سیا ہو یا اے۔ ایہہ

نظریہ اوہناں دے سلسلے وچ اک پاسے ابن عربی دے فلسفیانہ افکار دے

ڈوٹکھے مطالعہ تے اپنے ذاتی تدبر دا قدرتی نتیجہ اے۔“ (11)

اوہناں ”میاں محمد بخش“ تے ”وارث شاہ“ بارے کجھ نہیں لکھیا۔ شاید اوہ عارف صاحب دے نیڑے صوفی شاعراں دی صف وچ ای نہیں آؤندے۔ فیہ عارف عبدالتین ہوراں عبوری دور دے پنجابی شاعراں نوں منتخب کر کے اوہناں دے فن تے فکر دا جائزہ لیا اے۔ ایہناں شاعراں وچ استاد کرم امرتسری، مولانا بخش کشتہ، پیر فضل گجراتی، ڈاکٹر فقیر محمد فقیر تے حکیم ناصر شامل نیں۔ لگدا اے کہ عارف ہوراں ایہناں نوں ایس لئی چنیا کہ اوہ ایہناں تحریکاں دے علمبردار نیں جیہڑیاں نوں تے پرانی شاعری وچ کار کڑی دا درجہ رکھیاں نیں۔ عارف صاحب نے استاد کرم نوں بزرگ ترین شاعر دا لقب دتا اے کیوں جے اوہناں دی شاعری وچ برصغیر دی پوری صدی دی تاریخ دا کرب رچیا ویسا دسد اے۔ مولانا بخش کشتہ ہوریں جدید حسیت دے علمبردار بن کے سامنے آئے۔ عارف ہوراں نوں ایہہ احساس سی کہ ایہناں دی شاعری دا مرتبہ بہتا اُچا نہیں پر جدید حسیت دے علمبردار دی حیثیت وچ اوہ ایس عبوری دور دی بڑی اہم شخصیت بن گئے۔ عارف عبدالتین اوہناں دے ایس مقام بارے لکھیا اے:

”مولانا بخش کشتہ دا شعری مرتبہ بھادویں بہت اُچا نہیں، پر اوہ پنجابی نظم تے

غزل وچ جدید حسیت دی علمبرداری کرن دے اعتبار نال پیش رو

(Pioneer) دا درجہ رکھدے نیں۔“ (12)

پیر فضل نوں عاشقانہ لہجے دا نوکل شاعر کہن والے عارف صاحب نے اوہناں دی غزل دے انداز اُتے نظر رکھی جیہڑا فارسی غزل دے مشہور شاعر حافظ شیرازی دی غزل نال رلدا ملدا اے۔ البتہ ایہدے نال اوہناں نے جدید تقاضیاں دے مطابق کئی نویں مضمون وی اپنائے۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نوں حرکت تے عمل دا شاعر قرار دتا گیا اے۔ دیس دی آزادی دی تحریک توں لے کے پاکستان بنن توں بعد تیکر پہلے آزادی دے سپاہی دے حوالے نال تے بعد وچ پنجابی زبان دے زبردست کامے دی حیثیت نال ڈاکٹر فقیر محمد فقیر نے جنی خدمت کیتی، اوہدے توں انکار۔ شاعری نرا مشاہدہ ای نہیں مجاہدہ وی اے۔ شاعری نری حقیقت ای نہیں خواب وی اے۔ شاعر دا میل کائنات، حیات تے ذات دے ہر گوشے نال ہوندا اے، فیہ شاعری وجود وچ آؤندی اے۔ ایس لئی عارف ہوراں نے حکیم ناصر دی شاعری وچ محبت تے طاقت (Synthesis) لکھیا۔ اوہناں حکیم ناصر بارے مضمون وچ محبت تے طاقت نوں ازلی تے ابدی منظر نیا اے۔ ایہناں

پنجاں شاعراں نوں پڑھن مگروں قدیم جدید دور دا پورا نقشہ سمجھ آجاندا اے۔ ایہدے بعد اوہناں اجوکے شاعراں بارے گل کیتی اے جہدے وچ شریف کنجاہی، قیوم نظر، احمد راہی، باقی صدیقی، رشید انور، سلیم کاشر، رؤف شیخ، منیر نیازی، نجم حسین سید، بشیر مندر، اقبال صلاح الدین، حفیظ تائب، اکبر کاکھی، منظور وزیر آبادی، اعزاز احمد آذر، راشد حسن رانا، یونس احقر، اجمل وجیہہ تے شاہین نازلی شامل نیں۔ ایس بارے ڈاکٹر اسلم رانا لکھدے نیں:

”جدید پنجابی شاعری دے حوالے نال عارف عبدالتین نے باقی دے نویاں

شاعراں دے فن تے فکر دا وی نوکلے تے وکھرے انداز وچ ویروا کیتا اے۔“ (13)

ایہہ ویہہ (20) تنقیدی مضمون نیں۔ ایہناں جدید شاعراں وچوں کجھ تے اوہ نیں جیہڑے عارف صاحب دے ہم عصر تے ہم عمر نیں تے بہتے اوہ نیں جیہڑے اوہناں نالوں طبعی عمروں تے ادبی عمروں ڈھیر نیں۔ ایس حوالے نال ڈاکٹر شہباز ملک ہوراں لکھیا اے:

”عارف صاحب نے وی پہلاں اک محقق بن کے اپنے لئی شاعر اوہدے کلام

تے اوہدے زمانے دیاں ساریاں نسبتاں نوں ٹھوک و جا کے ویکھیا، پرکھیا

اے تے پھیر اپنے تنقیدی وچاراں موجب سٹے کڈھے نیں۔“ (14)

عارف ہوراں نویاں شاعراں دے فن دا نوکلے انداز وچ ویروا کیتا اے۔ صرف اوہناں دے فنی تے فکری رجحاناں اتے اوس ویلے دیاں ادبی تحریکاں تے نظریاں تے تنقیدی رویاں دے حوالیاں نال گل نہیں کیتی سگوں اوہناں دے فن تے فکرنوں پرکھن لئی اصول تے قاعدے وی اوہناں دی شاعری وچوں ای لہھے نیں۔ ایس طرح عارف ہوراں پنجابی تنقید وچ صحت مند بنیاداں تلاش کیتیاں نیں۔ اوہناں نے جدید شاعراں وچوں اوہناں شاعراں نوں اپنی تنقید دا موضوع بنایا اے جیہڑے پنجابی شعری سفر وچ کسے خاص رجحان تے مہاڑ نوں ظاہر کردے نیں۔ اقبال صلاح الدین موجب:

”جتھوں تیکر نویاں شاعراں دے مطالعے دا تعلق اے عارف عبدالتین نے

ایہناں اُتے سبھ توں بہتی توجہ دتی اے۔“ (15)

اپنے ہم عصراں بارے لکھنا بظاہر جنا آسان دسد اے، اصل وچ اونا ای اوکھا اے۔ ایہہ اوہناں دی ہمت اے کہ اوہناں نے سمکالی شاعراں نوں معروضی مطالعے دا موضوع اے تے اپنے کسے نظریاتی جھکاؤ پاروں شاعراں بارے گل کرن لگیاں پسندنا پسند، یاری، دوستی یا عداوت نوں مکھ نہیں رکھیا۔ اوہناں دی پرکھ اپنی واضح تے پکی اے کہ اوہناں نے

ہر شاعر نوں خاص لقب دین دی کامیاب کوشش کیتی اے۔ اوہناں نے ایہناں شاعراں دا ذکر کردیاں ہویاں تاریخی ترتیب نوں وی خاص طور تے سامنے رکھیا اے۔ ڈاکٹر عصمت اللہ زہرا اپنے وچاراں دا اظہار کردیاں ہویاں آکھدے نیں:

”عارف عبدالمتین ہوراں دی دیانتدرا نہ محنت تے مخلصانہ فیصلیاں اُتے اوہناں دی عظمت نوں سلامی دیتوں بغیر نہیں رہ سکدے۔ اوہناں نے ہر شاعر دے فن اُتے گل کردیاں ہویاں اوہدی تہہ وچ موجود خوبیاں نوں ایس طرح اچھا لیا اے کہ نال ای سانوں اوہ سارے جذباتی رویے وی اپنی پوری چمک دمک نال دکھالی دین لگ پیندے نیں۔ جیہڑے شاعر دی ادبی حیاتی وچ بیہہ دم دے رہے ہوندے نیں۔“ (16)

نویاں شاعراں دے مطالعے وچ عارف عبدالمتین ہوراں نے نویلکھی سوچ دا بھرواں اظہار کیتا اے تے کسے شاعر نوں روایتی تنقیدی رویے دے حوالے نال نہیں پرکھیا۔ اوہناں نے ہر شاعر نوں ایس طرح پڑھیا اے کہ فن وچوں اوہدے شعور دے کچھ نوں دکھریاں کرن دی کوشش کیتی اے جس پاروں اوہدی شخصیت تے فن ادب وچ اپنا مقام متعین کردے نیں۔ جتھوں تیکر عارف صاحب دے اسلوب دا تعلق اے، اوہدے وچ انفرادیت موجود اے۔ اوہناں دے انداز وچ اپنی دلکشی تے کھچ اے کہ اوہ مضمون دے شروع وچ ای پڑھن والے دی توجہ اپنے دل کھچ لیندے نیں۔ فارسی، اُردو، ہندی تے انگریزی دے لفظاں نوں وی موقع محل دے مطابق ورتدے نیں پر ایہناں لفظاں نوں ورتن دا ایہہ مطلب ہرگز نہیں کہ اوہ اپنی علمیت دی دھاک بٹھان لئی انج کردے نیں۔ عارف ہوراں ایس کتاب لئی تاریخی، عمرانی، نفسیاتی تے تاثراتی تنقید نوں ورتیا اے۔ عارف عبدالمتین ہوراں دے اسلوب بارے ڈاکٹر ناصر رانا لکھدے نیں:

”عارف عبدالمتین دا اسلوب خطیبانہ تے لہجہ دھیمیا اے۔ اوہ کسے وی موضوع اُتے گل کرن توں پہلوں اک معروضی تمہید بھدے تے کجھ مفروضے قائم کردے نیں جہدے بعد پورا مضمون اوہناں مفروضیاں دی سچائی لئی دلیلاں دے کے منطقی انجام تیک لے جاندے نیں۔“ (17)

عارف ہوراں دی زبان بڑی سادہ تے سلیس اے۔ اوہ گل نوں واضح کرن لئی چھوٹے چھوٹے جملے بناندے نیں۔ عارف ہوراں دی پنجابی تنقید، تنقیدی ادب وچ اک بھرواں تے مان یوگ وادھا اے کہ جیہدے توں آؤن والے

نقاد اکھ نہیں چراسکن گے سگوں ایہدے کولوں تنقیدیاں نو یاں چہتاں بارے رہنمائی حاصل کردے رہن گے۔

حوالے

- 1- سید عبداللہ، ڈاکٹر، اشارات تنقید، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1993ء، ص 7
- 2- ناصر رانا، رنگاں وچوں رنگ، لاہور: پاکستان پنجابی فکری سانجھ، 2004ء، ص 305
- 3- اویسی، ص 306
- 4- انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دار ارتقاء، لاہور: عزیز بک ڈپو، 2004ء، ص 398
- 5- شہباز ملک، ڈاکٹر، گوپٹ، لاہور: تاج بک ڈپو، 1990ء، ص 328
- 6- سعید بھٹا، (مرتب)، سانجھ سرت، لاہور: اے ایچ پبلشرز، 1997ء، ص 330
- 7- عارف عبدالمتین، پرکھ پڑچول، لاہور: جدید ناشرین، 1979ء، ص 26
- 8- اویسی، ص 84
- 9- اویسی، ص 102
- 10- اویسی، ص 127
- 11- اویسی، ص 137
- 12- اویسی، ص 151
- 13- اویسی، ص 180
- 14- گوپٹ، ص 333
- 15- لعلان دی پنڈ، ص 582
- 16- عصمت اللہ شاہد، ڈاکٹر، ادب سمندر، لاہور: اے ون پبلشرز، 2003ء، ص 477
- 17- ناصر رانا، ڈاکٹر، پاکستانی دور دی تحقیق تے تنقید، لاہور: پاکستان پنجابی فکری سانجھ، 2006ء، ص 569

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 89-98

☆ زیب النساء

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

سوانی شاعراں دیاں پنجابی نظماں وچ نسوانیت

Abstract

The condition of women remained critical in every period of history. Although Islam ordained many rights to women but no remarkable change came into being in many civilizations. Due to the tyranny of history a movement "Feminism" emerged in Europe in 19th century. This movement struggles for the rights of women, it creates awareness among the females and Literature has no exception. This movement put a strong influence on the authors and poets especially authoresses and poetesses raised their voice for equal rights and register their resistance through their creations. They have highlighted the problems, sorrows and sufferings of women in male dominant societies. Punjabi poetesses have also played significant role in presenting this theme. In this research paper, an attempt has been made to explore this theme in the poems of Punjabi poetesses with suitable examples.

تانیثیت نوں انگریزی زبان وچ Feminism آکھیا جاندا اے۔ ایہہ اوہ تحریک یا نظریہ اے جہدے وچ سوانیاں دے حق لئی واک چکی گئی۔ ایہہ تحریک صدیاں دے جبر دا نتیجہ سی، کیوں جے ایس گل توں کون واقف نہیں کہ زمانہ جاہلیت وچ عرب دھیاں نوں زندہ دفن کر دیندے سن، اوہناں نوں جائیداد وچ حصہ نہیں دتا جاندا سی۔ معاشرے وچ اوہناں دی کوئی عزت نہیں سی، ایہہ صورت حال صرف عرب وچ ای نہیں سی، باقی دنیا وچ وی زنانیاں دا کوئی مقام نہیں سی۔ ایہناں ساریاں گلاں پاروں سوانیاں احساس کمتری دا شکار ہو گئیاں تے اوہناں ذہنی طور تے قبول کر لیا کہ اوہ مرداں توں گھٹ نیں تے اوہناں دی حیاتی دا مقصد صرف غلامی اے۔ عالماں تے فلاسفریں دی دھرتی یونان جتھے ادب، فن، فلسفہ تے نفسیات ورگے علماں دا مڈھ بجھا، اوہ تھے وی سوانیاں دے حق واسطے کوئی گل بات نہ ہوئی۔ علم تے ادب دی سر زمین تے سوانیاں تیسرے درجے دی مخلوق سن۔ اوہناں دا کم بال جمن تے مردنوں خوش کرن توں اڈ کجھ نہیں سی۔ اوہ اپنی حیاتی بارے کوئی فیصلہ کرن دا اختیار نہیں رکھدیاں سن۔ رومی تہذیب دی صورت حال ایہدے توں وکھ نہیں سی، ایس تہذیب وچ سوانی دی حیثیت مال ڈنگرتوں سا کجھ نہیں سی۔ ماں ورگی عظیم ہستی وی پتراں دی وراثت سی۔ جے کسے سوانی کول پتر نہ ہوندے تے اوہ دیور، جیٹھاں دی وراثت وچ چلی جاندی۔ اوہدی حیاتی دے چنگے مندے دے مالک گھر دے مردن، ایہتوں تیکر کہ اوہدی زندگی یا موت دا فیصلہ وی مرد ہی کردے سن۔ مولانا غلام منصور وی رومی معاشرے وچ مرداں دی حاکمیت بارے لکھدے نیں:

”رومی قانون نے بھی عرصہ دراز تک عورت کا درجہ پست رکھا۔ والد اور شوہر کو اس پر غیر معمولی اختیارات حاصل تھے۔ والد جہاں چاہتا، اپنی لڑکی کی شادی کر سکتا تھا۔ اس میں لڑکی کی مرضی کو کوئی دخل نہ ہوتا۔ اسے یہ بھی حق حاصل تھا کہ جب چاہے اپنی بیٹی کے گھر کو اجاڑ دے۔ شوہر کو اتنے وسیع اختیارات حاصل تھے کہ وہ اپنے شریک حیات کو مال تجارت کی طرح جس کے ہاتھ چاہے فروخت کر سکتا تھا۔“ (1)

سومیری تے قدیم چین دی تہذیب دی صورت حال روم، عرب تے یونان توں وی بدتر سی۔ سومیری تے قدیم چینی تہذیب وچ زنانیاں دی عزت تیکر محفوظ نہیں سی۔ ایس تہذیب وچ عورتاں واسطے بدکاری ورگے مکروہ عمل

نوں قانونی درجہ دے دتا گیا۔ ڈاکٹر مشتاق احمد ایس بارے لکھدے نیں:

”سو میری تہذیب میں عورت کی کوئی عزت نہ تھی۔ اسے بدکاری کی تربیت دی جاتی تھی اور اس صورتحال میں اس کی حالت انتہائی مایوس کن اور قابلِ رحم تھی۔“ (2)

اجہی صورتحال ای چینی تہذیب وچ زنانی دی سی، ایس تہذیب وچ مرد گھراں وچ رہندے تے کمائی دی ذمہ داری تیکر سوانیاں اُتے سی۔ ایہہ مخلوق رزق دی خاطر تھیں دھکے کھاندی روزی دے ایس چکر وچ عصمت دری عام سی سگوں ایہہ باقاعدہ دھندہ بن چکیا سی۔ چین دی اک پڑھا کوٹھیارن سوانیاں اوپر ظلم دی داستاں ایہناں لفظاں وچ لکھدی اے:

”ہم عورتوں کا مقام انسانیت کا سب سے گرا ہوا مقام ہے۔ اس لیے ہمارے حصہ میں سب سے حقیر کام آئے ہیں۔ عورت کس قدر بد نصیب ہے۔ پوری دنیا میں کوئی چیز اس سے زیادہ بے قیمت نہیں۔“ (3)

ہندوستانی تہذیب وچ زنانی نال جنوراں ورگا سلوک کیتا جاندا سی۔ ویاہ توں بعد زنانی دی حیاتی اتے مرد یعنی شوہر دا مکمل اختیار سی۔ خاوند اوہدے تے بے حد ظلم کردا پر زنانی دا فرض سی کہ اوہ مرد دی خدمت کرے۔ ستی دی رسم ہندوستانی تہذیب وچ عام سی۔ ایس رسم دے مطابق جے خاوند مر جاندا تے اوہدی بیوی نوں اوہدی لاش نال جیوندی نوں ساڑ دتا جاندا سی۔ ایس رسم دا مطلب سی کہ زنانی نوں مرد توں بعد زندہ رہن دا کوئی حق نہیں۔ اوہدا وجود بیکاری سی۔ جے سوانی خاوند دی چٹنا نال ستی نہ ہوندی تے فیروہ گھر دے باقی مرداں دی چاکری کردی۔ ابوالحسن صدیقی آہندے نیں:

”شوہر مر جاتا تو عورت گویا جیتے جی مر جاتی اور زندہ درگور ہو جاتی، وہ کبھی دوسری شادی نہیں کر سکتی تھی۔ اس کی قسمت میں طعن و تشنیع اور ذلت و تحقیر کے سوا کچھ نہ ہوتا۔ بیوہ ہونے کے بعد اپنے متوفی شوہر کے گھر کی لوٹنی اور دیوروں کی خادم بن کے رہنا پڑتا۔ اکثر بیوائیں اپنے شوہر کے ساتھ ستی ہو جاتیں۔“ (4)

جے بیوہ خاوند دی لاش نال ستی نہ ہوندی تے فیروہدی حیاتی ظلم دی داستاں بن جاندا، اوہ نہ نواں تے سوہنا

کپڑا پاسکدی تے نہ ای ہارسنگار کرسکدی۔ حیاتی دا ہر سکھ اوہدے تے حرام ہو جاندا۔ کئی خانداناں وچ ایہہ رسم اج وی باقی اے کہ بیوہ نوں گنجیاں کردتا جاندا اے۔ اسلام نے زنانیاں نوں حق بخشے، اوہناں دا وجود باعثِ رحمت قرار دتا، اوس نوں عزت بخشی، عورتاں دا جائیداد وچ حصہ مقرر کیتا۔ دھی دی چنگی تعلیم و تربیت کرن والے نوں جنت دی بشارت دتی۔ ویاہ شادی دے معاملیاں وچ دھی دی مرضی نوں اہمیت دتی۔ اسلام وچ زنانیاں دے حقوق لئی واضح احکامات موجود نہیں پر اج وی دنیا دے بہت سارے علاقیاں وچ زنانی نوں اوہ حقوق حاصل نہیں۔ اکھویں صدی وچ زنانیاں اپنے حق لئی واج بلند کردیاں پچیاں نہیں، حق لئی ایہہ شعور نواں نہیں۔ انہویں صدی وچ ایہہ تصور تحریک دی شکل اختیار کر گیا۔ ایس تحریک نوں تانیثیت (Feminism) داناں دتا گیا۔ ایہہ تحریک دراصل سوانیاں دے سماجی، معاشی حقان واسطے جدوجہد سی۔

Wikipedia دے مطابق ایہدی تعریف اچ کیتی جاندی اے:

"Feminism is a range of political movements, ideologies and social movements that share a common goal: to define, establish and achieve political, economic, personal and social equality of sexes. This includes seeking to establish educational and professional opportunities for women that are equal to those for men".(5)

تانیثیت محض اک تحریک نہیں سگوں ایہہ سیاسی، سماجی تے تعلیمی تحریکاں دا مجموعہ اے۔ ایہدا منشور سوانیاں واسطے مساوی حقوق دی منگ اے۔ ایس تحریک نے کئی نشیب تے فراز دیکھے، کدی جھگ وائگوں بہہ گئی تے کدی فیروز پھڑیا۔ کدی ایس تحریک نے سیاست تے معیشت نوں متاثر کیتا تے کدی ادب راہیں اپنے آپ نوں منوایا۔ پنجابی ادب دی گل کیتی جائے تے ایہہ ایس پکھوں بہت امیر اے کیوں جے کلاسیکل شاعراں کدی وی زنانی نوں مجبور تے مظلوم ثابت نہیں کیتا سگوں پنجابی معاشرے وچ زنانی نوں اعلیٰ مقام دا حامل دکھایا گیا اے۔ کجھ محققاں دے مطابق دراوڑی تہذیب وچ زنانی ٹہردی سربراہ ہوندی سی تے طاقتور ہوندی سی۔ البتہ زنانی دی فطرت دے مطابق قربانی، عاجزی، پیار محبت تے وفا کرن والے جذبے اوہدے نال مڈھ توں ای منسوب سن۔ شاہ حسین دی کافی ہووے یا بلھے شاہ دی، اج دے جدید

دور وچ کوئی جنگی ترانہ ہووے یا کوئی ہور قربانی ورگا جذبہ سوانیاں دے مونہوں اوس جذبے دا اظہار شاعری دی عام ریت اے۔ بابا فرید توں شروع ہون والا ایہہ سلسلہ جاری تے ساری اے۔ لکھدے نیں:

ساہورے پئے کنت کی کنت اگم اتھاہ

فریدا سوئی سہاگنی جو بھادے بے پرداہ (6)

بابا فرید دے مقابلے وچ شاہ حسین دے کول سوانیاں دا بیان ڈھنگ کھل کے سامنے آؤندا اے۔ اوہ ایثار

دے جذبے نال لبریز تے سرشاری دی کیفیت وچ اپنا سب کجھ محبوب تے نچھاور کر دیاں لکھدے نیں:

جے توں نظر مہر دی بھالیں چڑھ چو بارے میں ستی آں

کہے حسین فقیر سائیں دا در تیرے دی کتی آں (7)

بابا بلھے شاہ نے وی سوانیاں دی علامت دی ورتوں کیتی اے۔ تھاں تھاں تے عاجزی دا اظہار سوانی بن کیتا

اے۔ لکھدے نیں:

رانجھا رانجھا کردی نیں، میں آپے رانجھا ہوئی

سدو نی مینوں دیدو رانجھا ہیر نہ آکھو کوئی

رانجھا میں وچ میں رانجھے وچ ہور خیال نہ کوئی

میں ناہیں اوہ آپ کرے ہے اپنی دلجوئی (8)

ایہہ ریت اگانہ ٹردی ٹردی 1965 دے سے لکھے جنگی ترانیاں وچ وی جھلکدی اے۔ صوفی غلام مصطفیٰ تبسم

دا شہراہ آفاق ترانہ اے:

میریا ڈھول سپاہیا تینوں رب دیاں رکھاں

اج تکدیاں تینوں سارے جگ دیاں اکھاں (9)

اج وی کئی شاعراں کول پیار محبت دے جذبے دا اظہار تے جانثاری ورگیاں خوبیاں دا اظہار سوانیاں دے

مونہوں کیتا گیا اے پرسوانیاں دے جانثاری ورگے جذبیاں نوں اوہناں دی کمزوری متھ لیا گیتا جیاتی دے ہر میدان

وچ اوہناں دے تھاں دا گل گھٹ دتا گیا۔ اوہ اج تھیکر اپنے تھاں واسطے دکھ دکھ وسیلیاں نوں ورت کے اپنے تھاں دی

مگ کر دیاں نیں۔ شاعری وی ایہناں وچوں اک اہم وسیلہ اے۔ پنجابی شاعراں غزل توں ودھ نظم نوں فوقیت دتی کیوں جے بہت سارے نقاداں تے شاعراں دا خیال سی کہ غزل دی تنگ دامنی تے منتشر خیالی تخیل دے تسلسل نوں بیان کرن واسطے مناسب نہیں۔ اج وی تانیثیت ورگا موضوع پنجابی غزل وچ نہ ہون دے برابر اے، پنجابی نظم وچ ایس موضوع نوں نمایاں ڈھنگ نال نویاں نظماں دا انگ بنایا گیا اے۔ نظم ”کھیڈ لے وچ“ نوں پنجابی نظم دے موڈھی شریف کنجا ہی ہوراں سوانیاں دی حیاتی دے دکھاں درداں نوں ایس طرح اُلکیا اے۔

عورت ذات ایہ جیون پینڈا

تھاں تھاں بٹے ٹوئے

تھاں تھاں کنڈے بیجے ہوئے (10)

ماپے دھیاں نوں لاڈاں نال پال دے نیں پر جدوں کڑیاں دا اگلے گھر سدھارن دا ویلا آؤندا اے تے مرضی کوئی نہیں پچھدا، کڑیاں دی حیاتی دے ایس پہلو بارے عائشہ اسلم نے نظم ”اکھیاں دا سوال“ وچ واضح عکاسی کیتی اے۔ ایسے طرحاں رضیہ ناہید ہوراں سوانیاں دے جذبے اپنی کراٹ وچ واضح پور تے بیان کیتے نیں۔

سوانیاں بھادیں اجو کے دور وچ پڑھ لکھ کے حیاتی دے ہر شعبے وچ مرداں توں اگے نکلیاں جا رہیاں نیں پر سماج وچ اج وی اوہناں نوں بہت سارے تھاں توں محروم کردتا جاندا اے۔ ایہناں وچوں حیاتی دے دو جے پڑاؤ وچ اوس دی مرضی توں بناں اوہدا رشتہ کر دینا اے۔ اسلام نے نکاح واسطے سوانیاں دی رضامندی ضروری قرار دتی پر اج وی بہت سارے لوک ایہہ حق نوں دین توں کتراندے نیں۔ شرم تے حیا، ریتاں رسماں دے ناں تے کئی واری اوہدی حیاتی نوں جہنم بنا دیندے نیں۔ سوانیاں دی حیاتی دے ایس ایسے ول اشارہ کر دیاں عائشہ اسلم آکھیاں نیں کہ:

اکھاں کھول کے تکو لوکو

سوبا جوڑا پا کے نکلی

ارماناں دی لاش

ایہو جرم نمائی دا سی

سی اوہ عورت ذات (11)

پنجابی سماج وچ سوانیاں نوں مجھاں گاواں سمجھیا جاندا اے جتھے چاہو۔ نہ دیو تے جدوں تے جتھوں چاہو کھول
دیو۔ پڑھن لکھن تے عملی حیاتی وچ اہم کردار ادا کرن دے باوجود ادہ اپنی حیاتی دے اہم فیصلے آپ کرن توں محروم کردتی
جاندا اے۔ سوانی دی حیاتی دے ایہناں جذبیاں بارے خاور راجہ اپنی نظم ”دھیاں تے گاواں مجھاں“ وچ لکھدیاں نیں کہ:

بنیوں توں ماں وی

کہن سیانے تینوں فیر وی گاں نی

ایہہ کیہ ناں نی (12)

سوانی دوہریاں ذمہ داریاں ادا کردی اے پر فیر وی اوس نوں اوہدا جائز مقام نہیں دتا جاندا۔ زنانی دو رُخی
تصویر دکھالی دیندی اے، اوہ اندروں اندر گھٹ گھٹ کے مردی اے تے دو جیاں سامنے خوش دسن دی عادت بنا
لیندی اے۔ ایس کشمکش وچ اوہ ادھ موئی ہو جاندا اے۔ اپنے آپ نال لڑ کے حیاتی گزارن والی سوانی دی نمائندگی
سعیدہ رشم ہوراں اپنی نظم ”ہڈورتی“ وچ کیتی اے:

راتاں ہنجواں نال سجاواں

دن نوں میں بن جاں مہرائی (13)

وفاتے خلوص پنجاب دی سوانی دے خمیر وچ رچی اے۔ اک پاسے اپنے پیار دی خاطر کچے گھرے تے ترن لئی
تیار تے دو جے پاسے مایاں دی لُج تے بھرواں دی خاطر مرزے دے ترکش جنڈتے وی تنگ دیندی اے۔ ایہو سوانی
”ہیر“ دے روپ وچ اپنے بنیادی حقان دی منگ کردی دسدی اے۔ کوئی ظلم تے ستم اوہدی واج دبا نہیں سکدا پر مرداں
دے سماج وچ سوانیاں نال ہون والے دھرو دا نوحہ جدید نظم دیاں شاعراں کول جس ڈھنگ نال اُلکیا گیا اے۔ اوہدی
مثال کلاسیکی شاعری وچ گھٹ ای ملدی اے۔ سعیدہ رشم ہوراں اپنی اک لمی نظم ”وختن“ وچ اپنیاں سدھراں نوں اپنے
مایاں دی خاطر قربان کرن والی زنانی دے جذبیاں دی عکاسی کردیاں آکھیا کہ:

کیہ دساں کیہ گلدی کس دی

اکو واج کتاں وچ آندی

کڑی کسے دی کجھ نہ گلدی (14)

رب نے دھی دا وجود باعث رحمت قرار دتا پر پنجابی سماج وچ اج تیکر دھی جمن تے منہ لنگ جان دے نہیں۔ کئی واری دھی جمن دی سزا زنائی نوں طلاق دے دتی جاندی اے، حالانکہ میڈیکل سائنس ایہ ثابت کر چکی اے کہ دھی یا پتر دی پیدائش دا ذمہ دار مرد اے نہ کہ زنائی۔ معاشرے وچ ایہو جہیاں کئی مثالاں موجود نیں کہ دھی جمن دے جرم وچ طلاق عورت دا مقدر بن جاندی اے۔ جدید نظم دی رجحان ساز شاعرہ امرتا پریم ہوراں دھیاں دے سانجے نوں نظم دا روپ دتا اے:

لاویں تے لاویں نی کلیجے دے نال مائے

دسیں تے دسیں اک بات نی

باتاں تے لمیاں نیں مائیں دھیاں کیوں جھیاں نے مائے (15)

صرف دھی دے جنم تے طلاق نہیں دتی جاندی سگوں کئی نکلیاں موٹیاں و جہاں پاروں وی طلاق دے دتی جاندی اے۔ کیوں جے مرداں واسطے طلاق دینا کوئی اوکھا کم نہیں، حالانکہ اللہ تعالیٰ نے جائز کماں وچوں ایس نوں ناپسندیدہ ترین فعل آکھیا اے۔ مرداں دے معاشرے وچ وی ایہی سوانی نوں سب توں بہتا ڈر ایس مکروہ فعل دا ہی ہوندا اے کیوں جے معاشرے وچ طلاق یافتہ زنائی دا کوئی مقام نہیں۔ طلاق یافتہ زنائی تے طرح طرح دیاں تہمتاں لائیاں جاندیاں نیں۔ اوہنوں جیوندے جاگدے جہنم واصل کردتا جاندا اے۔ طلاق دا ڈرتے خوف اوہدی حیاتی دا اٹوٹ انگ بن جاندا اے۔ اوہ ہر کم کردیاں ڈری سہی رہندی اے۔ کوئی غلطی کوتاہی نہ ہو جائے تے ساری عمر دا پچھتاوا تے رسوائی اوہدا مقدر نہ بن جائے۔ رضیہ ناہید دی نظم ”ڈر“ وچ ایس خوف دی عکاسی انج کہیتی گئی اے:

اک دن پکی دال

لون نہ پیا روال

ماہی دا رنگ لال

پئی متاں ترلے کرنی آں

سہیو نی میں ڈرنی آں (16)

سماجی ناہمواری تے کمتری دا احساس طلاق توں دکھ وی سوانیاں نوں تراندہ رہندا اے۔ تانیثیت نوں اپنیاں نظماں وچ نمایاں تھاں دین والی شاعرہ نسیرین انجم بھٹی ہوراں نوں تے اٹھے پہر تراہ دسدا اے۔ ڈر خوف تے تراہ

پاروں اوہ سوانیاں دے مکھ توں مسکان مہدی ویہندیاں نیں۔ اوہناں نوں تے افسردگی دا ڈوگھا عکس اوہناں دے مونہاں تے چھایا دسد اے۔ ایس ڈر، تراہ تے اداسی نوں مکان دا چارہ کرن لئی اوہ نت نویں اُپا کردیاں نیں تے اپنی نظم وچ اپنی واج نوں ایس طرح سمون دا چارہ کردیاں نیں:

سویر دے گوانڈ دو کڑیاں رہندیاں نیں

آئیاں! اکھے اماں کہندی اے ہاسے ادھار دے دیو موڑ دیاں گے!

ہاسے ادھار منگ کے لے گئیاں سن

اج موڑن آئیاں تے دو ہور نال لے آئیاں (17)

تانیثیت دا ذکر ہووے تے سارا شکفتہ دی گل نہ کیتی جائے ایہہ ممکن نہیں، اوہناں دیاں نظماں دا پراگ 1994 وچ ”دکن میٹی“ دے ناں توں چھاپے چڑھیا جہدیاں نظماں دا مفہوم سمجھن واسطے تانیثیت نوں ذہن وچ رکھنا ات ضروری اے۔ تانیثیت دی ایس علمبردار نے کدھرے مزاحمتی رویہ اختیار کیتا اے تے کدھرے باغیانہ خیال ظاہر کیتے نیں۔ جدوں جائز طریقے نال سوانیاں نوں اوہناں دے حق نہ دتے جان فیر باغیانہ رویے جنم لیندے نیں۔ ایہ باغیانہ رویے اگانہہ چل کے انقلاب دا پیش خیمہ ہوندے نیں۔ وقتی طور تے بھاری سوانیاں ایہناں باغیانہ خیالاں نوں دبا دین پر ایہ اک بی واگر ہولی ہولی پھٹ کے سنگھنے رُکھ داروپ دھار لیندے نیں۔ ویلے دا جبر وی ایہناں نوں دبا نہیں سکدا جہد اثبوت تانیثیت دی تحریک دی صورت وچ موجود اے۔ ملدی گل ایہہ کہ سوانیاں دھرتی تے مڈھ توں ہی دکھی نیں۔ مشرق ہووے یا مغرب سوانیاں نوی کدی وی اوہ عزت نہیں ملی جہدیاں اوہ حقدار نیں۔ وفادی ایس دیوی نوں کمزوری دی علامت بنا دتا گیا اے۔ اکھویں صدی وچ سوانیاں اپنے حق دی منگ کردیاں پیاں نیں۔ پنجاب دیاں سوانی شاعراں اپنے حق دیاں جگ وچ کسے توں پچھانہ نہیں۔ پنجابی سوانی شاعراں نے اپنی شاعری راہیں مزاحمتی رویہ اختیار کیتا تے اپنے حق دیاں واسطے واج چکی۔

حوالے

- 1- غلام محمد منصور، مولانا، مشعل راہ، یوپی انڈیا: مکتبہ ذکریٰ رام پوری، 1985ء، ص 387
- 2- مشتاق احمد وانی، ڈاکٹر، اردو ادب میں تانیثیت، دہلی: ایجوکیشن پبلشنگ ہاؤس 2013ء، ص 29

- 3- توحید خاں، ڈاکٹر، مرزا رسوا کے ناولوں میں نسوانی کردار، لکھنؤ: تخلیق کار پبلشرز، س ن، ص 20، 21
- 4- سید ابوالحسن ندوی، مولانا، اسلام میں عورت کا درجہ اور اس کے حقوق و فرائض، لکھنؤ: جامعۃ المومنان اسلامیہ، س ن، ص 37
- 5- <http://en.wikipedia.org/wiki/feminism> 11:30AM 3-8-18
- 6- بول فریدی، مرتبہ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر، لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، س ن، ص 90
- 7- مقصود ثاقب (مرتب)، کلام مادھولال حسین، لاہور: سچیت کتاب گھر، 2007، ص 27
- 8- بلھے شاہ، کافی مشمولہ سنگت ادب سویر، فیصل آباد: سنگت پبلی کیشنز، س ن، ص 464
- 9- صوفی غلام تسم، ترانہ مشمولہ گلاں خوں نمیر دیاں، (مرتبہ) راز ز گلڈ، س ن
- 10- شریف کنجاہی، جگر اتے، لاہور: عزیز پبلشرز، 1986، ص 61
- 11- عائشہ اسلم، مکھ تے کانے، لاہور: صنفا پبلشرز، س ن، ص 20
- 12- خاور راجہ، نی، لاہور: اکادمی پنجاب رومیہ مینشن، رائل پارک، ص 80
- 13- سعیدہ رشم، بھجیاں پکاں، فیصل آباد: مسلم پنجابی مجلس، ص 32
- 14- ایضاً، ص 131
- 15- امرتا پریتیم، نویں رت، لاہور۔ عبدالرؤف ملک پبلشرز، ص 39
- 16- رضیہ ناہید رضی، کرلاٹ، گجرات۔ گرین لائن پریس، ص 55
- 17- نسرین انجم بھٹی، اٹھے پہ اتراہ، لاہور۔ سانجھ پبلی کیشنز، 2009، ص 41

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 99-106

☆ غلام مصطفیٰ

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

غلام حسین ساجد تے پنجابی غزل

Abstract

Ghulam Hussain Sajid is one of the greatest poet and Writer of Punjabi. He has written a lot of books in literature. He wrote nine books of Punjabi literature. One of his books is consist on Punjabi ghazal. The book title is "Kissay Sufnah Day Naal". In this article, has taken overview of Ghulam Hussain Sajid's gazals, meaning of ghazal and how it is start in punjabi language and also we know that what is the place of Ghulam Hussain Sajid's in Punjabi literature.

غلام حسین ساجد پنجابی تے اردو زبان دے مہان لکھاریاں وچوں اک نیں۔ اوہ شاعر، ادیب، کہانی کار، خاکہ نگار تے مضمون نگار نیں۔ اوہناں دیاں پنجابی وچ ہن تائیں نوں کتاباں چھپ چکیاں نیں جیہناں وچوں پنج (5) جدید نظم دیاں، اک کہانیاں دی، اک خاکیاں دی، اک وائی دی تے اک غزل دی شامل نیں۔ اوہ اچ کل لاہور وچ قیام پذیر نیں تے ”حلقہ ارباب ذوق“ دے سیکرٹری نیں۔

غلام حسین ساجد پنجابی دے اوہناں گئے متھے لکھاریاں وچوں نیں جہناں پنجابی شاعراں ادیبوں دے خاکے لکھے۔ اوہناں دی کتاب ”مہاندے“ ایس کھیتر وچ بڑے اُچ پائے دی کتاب سبھی جاندی اے۔ اوہناں بڑیاں جاندار کہانیاں وی

لکھیاں نہیں تے شعری کھیتر وچ وی اوہناں داکم بڑا جانداراے۔ اوہ خاص طور تے بڑے کمال دی نظم کہندے میں۔ پنجابی وچ اوہ وائی لکھن والے کلم مکے شاعر نہیں۔ ایہ صنف کافیاں نال رلدی ملدی اے تے سندھی شاعر عام وائی لکھدے میں پر پنجابی وچ غلام حسین ساجد ایس صنف دے موڈھی میں۔ اوہناں غزل دے کھیتر وچ ”کسے سُننے دے نال“ ورگا بھرواں مجموعہ تخلیق کیتا اے۔

غزل عربی زبان دا لفظ اے۔ جیہدے لغوی معنی حسن تے عشق دیاں گلاں باتاں کرنا یاں سوانیاں دیاں گلاں کرنا، اوہناں دے حسن تے خوبصورتی دیاں تعریفاں کرنا اے۔ اصطلاحی معنی بارے گل کر یئے تاں ایہہ اک اجیہی صنف سخن اے، جیہڑی فارسی ادب دی دین اے۔ ایہہ ساخت، ہیئت، خارجی اسلوب، موضوعات، تخیل، علامات، تصورات، تشبیہاں، استعاریاں تے تلمیحاں دا انملا خزانہ اے۔ جدوں ایہہ صنف پنجابی ول آئی، ایہدے اُتے فارسی دا بھرواں اثر سی۔ ایہہ گل تاں پکیری اے پی غزل فارسی ادب توں اردو تے پنجابی ول آئی۔ پنجابی وچ ایہہ ٹاویں ٹاویں لکھی جانی شروع ہوئی تاں ایہدے اُتے فارسی دے بھرویں اثر سن سگوں انج آکھنا ٹھیک ہووے گا پی ساڈے شاعر فارسی غزل دے محتاج سن۔ ایہدے رنگ ڈھنگ تے ہیئت بارے ”لعلوں دی پنڈ“ وچ انج لکھیا گیا اے:

”غزل دی ہیئت تے قصیدے دی ہیئت اکو ای اے۔ قصیدے وانگولوں ایہدے پہلے شعر دے دو مصرعیاں وچ تے باقی شعراں دے ہر دوسرے مصرعے وچ ردیف یا قافیہ ہوندا اے۔ ایہدے پہلے شعرونوں مطلع تے آخری شعرونوں مقطع آکھدے میں پر ہیئت دے اکو ہون دے باوجود ایہہ دوویں صنفوں اپنے اپنے جتنے دے اعتبار نال وکھو وکھ نظر آوندیاں نہیں۔ غزل اک مختصر صنف اے۔ ایہدے شعراں دی گنتی گھٹو گھٹ پنج تے ودھ توں ودھ (13) تیراں، (15) پنڈراں،

(17) ستاراں ہوندی اے۔“ (1)

ایہہ گل تاں منتری ہوئی اے پی غزل اجیہی صنف اے، جیہدے وچ ردیف قافیہ وی ہوندا اے۔ ایہدے شعراں دی تعداد گھٹ توں گھٹ تے ودھ توں ودھ کئی ہونی چاہیدی اے، ایہدے مضمون کھوجیہے ہو سکدے میں تے ایہدے وچ

وزن تے بحر اں دی کیہ قید اے۔ پنجابی غزل دی بنتر، بناوٹ تے ایہدے موضوعات بارے غلام حسین ساجد ہوراں اپنی کتاب ”کسے سُننے“ دے دیباچے وچ لکھیا اے:

”پنجابی غزل، پنجابی بحر اں ورت کے ای لکھی جا سکدی اے۔ مفاعلاتن، مستغفلن، نعلون وغیرہ دی گردان ورت کے نہیں۔ پنجابی غزل لکھن لئی پنجابی چھند ورتے ضروری نہیں۔“ (2)

غلام حسین ساجد ہوراں دے نیڑے فارسی تے اردو غزل دی نقل کرن دی تھاں پنجابی وچ آپ مہارے غزل دا مکھ مہاندرا تے مضمون ہونے چاہیدے نیں۔ پنجابی ادب وچ غزل نوں اچھا مقام تے مرتبہ حاصل اے۔ ایہہ صنف پنجابی ادب وچ ترقی دی راہ اُتے ٹر رہی اے۔ ایہدے مضموناں بارے گل کریئے تاں ایہدے وچ ہر طرح دے موضوع اُلکے جا سکدے نیں۔ ایس بارے غفور شاہ قاسم ہوریں اپنی کتاب ”پاکستانی ادب“ وچ لکھدے نیں:

”غزل کی آغوش ہر انسانی مشاہدے اور تجربے کی کفیل ہے۔ اور اس کے کیوس پر ہر طرح کی گلکاری کی جاسکتی ہے۔ غزل انسانی جذبوں کی پناہ گاہ، ذوق لطف کی تفریح گاہ اور سماجی آشوب کی نظمیہ اور کمپیوٹرائزڈ شکل ہے۔“ (3)

پنجابی زبان دے مڈھلے شاعر اں داسا ننگا تصوف نال سی۔ اوہناں جنی وی شاعری کیتی تصوف نوں مکھ مڈھ رکھ کے کیتی۔ صوفیاں دی لڑی وچوں وارث شاہ تے میاں محمد بخش دی شاعری وچ کدھرے کدھرے غزل دا رنگ نظر میں پیندا اے۔ ”رودکی“ غزل دا پہلا صاحب دیوان شاعر ہو یا اے، پر پنجابی دا غزل دا مڈھلا شاعر دسویں صدی دے آخری ادھے حصے وچ بزمِ ثقافت چکوال والے شاہ مراد نوں متھدے نیں۔ عام تذکریاں وچ استاد گاموں خاں نوں پنجابی دا پہلا شاعر متھیا گیا اے۔ ڈاکٹر انعام الحق جاوید ہوریں آکھدے نیں:

”گاموں خاں (1860ء - 1916ء) توں پہلے وارث شاہ تے میاں محمد بخش دے کلام وچ اگرچہ غزل دا اک ادھ نمونہ لہجہ جاندا اے، پر صحیح معنیاں وچ مولا بخش کشتہ ای غزل دے پہلے صاحب دیوان شاعر نیں۔“ (4)

ہور ودھیریاں تھاواں تے مولا بخش کشتہ نوں ای پنجابی غزل دا موڈھی شاعر آکھیا گیا اے۔ اج دی پنجابی غزل

ایس دور دی بھر پور عکاسی کر دی اے۔ ایس عبوری دور دے پنجابی غزل گو شاعراں وچوں توں بخاری، رؤف شیخ، سلیم کاشر، نادر جاجوی، اعزاز احمد آذر، ڈاکٹر یونس احقر، زہیر کجباہی، محمد اکرم رضا، ساغر بٹ، علی محمد ملوک، عادل صدیقی، ریاض احمد شاد، احسان رانا، ممتاز کنول، نذیر قیصر، محمد اقبال نجمی، شوکت علی قمر (مرحوم)، حسین شاد، امین خیال، محمد اقبال زنجی، عبدالرزاق شاہد، اسلم کولسری، فراز صدیقی، محمد نیاز خاور، انور اداس، کنول مشتاق، اقبال سوکڑی، ڈاکٹر ریاض مجید، فدا بخاری، رفاقت حسین ممتاز، اکرم شیخ، طالب جتوئی، طالب چشتی، محمودہ شمیم، راز کاشمیری، اکرم ساغر، راشد حسن رانا، اجمل وجیہہ، ریاض مجید، اکرام مجید، دلشاد احمد چن، ارشد اقبال ارشد، عبدالنبیل شاد تے شاکر ملھی دے ناں خاصے اہم نیں۔ اجوکے دور دے شاعراں دی غزل وچ نواں لہجہ تے نویں موضوع ملدے نیں۔ اج دی غزل وچ مسائل تے معاشی ناہمواری دی گل کیتی گئی اے۔ نویاں نویاں تشبیہاں تے استعارے ایس دا بہوں وڈا سرمایہ نیں۔ ایہوجیہی سوچ تے لہجہ رکھن والا اک شاعر غلام حسین ساجد وی اے جیہناں دیاں غزلاں وچ موضوعات دا سمندر اے تے ایہدیاں چھلاں پنجابی دیاں اوہ اکھاں نیں جیہڑیاں لوک میڈے پے سن پر غلام حسین ساجد ہوراں جا نگلی لہجے نوں ورت کے اصل پنجابی زبان نوں سامنے لیاں اے۔ ایہہ گن اوہناں دی ہر غزل وچ موجود اے۔ اوہناں اپنی زبان وچ اپنے جذبیہاں دا اظہار کیتا اے جیہڑا سنن تے پڑھن والیاں دے دلاں اندر گھر کر جاندا اے تے پنجابی زبان دی سرلی مٹھاس نوں اپنے اندر محسوس کر دا اے۔

غلام حسین ساجد جدید دور دے سرگرم شاعر نیں۔ اوہناں نوں پنجابی ادب دے وادھے لئی کم کردیاں کئی ورھے لنگھ گئے نیں۔ اوہ اردو غزل دے وی منے پر منے شاعر نیں۔ اوہ اک ہزار توں ودھ اردو غزلاں لکھ چکے نیں پر پنجابی وچ اوہناں دی ”کسے سُننے دے نال“ غزل دی پہلی لکھت اے۔ غلام حسین ساجد ہوراں اپنے ایس پہلے غزل پرانے وچ پنجابی غزل ول آون دا کارن دسیا اے کہ اوہناں ماجد صدیقی تے ظفر اقبال دی دیکھا دیکھی پنجابی وچ غزلاں لکھن دا سوچیا۔ اوہ آکھدے نیں:

”پنجابی غزل پڑھدیاں میں ڈھیر چر ایسے کھوج وچ رہیا بھئی غزل نوں ”پنجابی“

کیتا جاوے تاں کوں کیتا جاوے۔ لفظ پنجابی ہوون تے مہک فارسی دی

آوے تاں غزل لکھی ای کیوں جاوے! مڑ ایس بھال وچار میں ظفر اقبال تے

ماجد صدیقی ہوراں دیاں کجھ غزلاں دیکھیاں تاں مینوں لگیا، پنجابی وچ

”پنجابی غزل“ لکھنا ایذا وی اوکھا کم نہیں، ہورتے ہور علی عباس نے اردو وچ
پنجابی غزل لکھ وکھائی اے (وکیھو کتاب: رچنا) یعنی مسئلہ صنف غزل دی خرابی

دائیں شاعر دے اپنے مہاڑ دا اے۔“ (5)

بس اوہناں نے ایہناں وچاراں مگروں پنجابی غزل لکھن دا فیصلہ کیتا۔ سٹے دے طور تے اج اوہناں دی شاہکار
تخلیق ”کسے سُننے دے نال“ ساڈے کول موجود اے۔ غلام حسین ساجد ہوراں دیاں غزلاں دا ایہہ پہلا پراگا اے۔ ایہہ
لکھت اوہناں دی سوچ دا مونہہ بولدا ثبوت اے۔ ”کسے سُننے دے نال“ سا نچھ پبلشرز ولوں 25 فروری 2011ء نوں
چھاپے چڑھی۔ ایہدے کل 111 صفحے نیں۔ ایہدے وچ غزل رنگ وچ لکھیاں ۴ نعتاں، ۲ سلام تے ۵۴ غزلاں شامل
نیں۔ ایہدے وچ اوہناں ولوں پنجابی غزل دی نمائندگی کرن دا جتن کیتا دسد اے۔ اوہناں دی ایہہ کتاب پنجابی ادب
وچ میل پتھر دی حیثیت رکھدی اے۔ اوہناں بھرویں سوچ وچا کر کرن مگروں ایس تخلیق نوں لوکائی سامنے لیاندا اے۔ ایس
کتاب وچ حصول برکت لئی اوہناں سبھ توں پہلاں کائنات دے لاڑے نبی ﷺ نوں خراج عقیدت پیش کیتا اے۔ غلام
حسین ساجد ہوراں دے مضمون نوں لکھے نیں۔ اوہناں پنجاب دی عکاسی کرن دے نال نال اج دے دور دی عکاسی وی کیتی
اے۔ اوہناں دیاں غزلاں راہیں بندے نوں ہر قدم دھیان نال پٹن تے سنبھل کے حیاتی لنگھان دی تلقین ملدی اے۔
اوہناں کجھ اہمیاں سچائیاں توں پردہ چکیا اے جیہناں نوں بندہ من کے وی نہیں من دا۔ غلام حسین ساجد ہوراں دی پوری
کتاب وچ پنجاب دیاں تصویراں دکھائی دیندیاں نیں۔ اوہناں پنجاب دے وسیع کال دیاں سدھراں، اُمیداں، اُمنگاں
تے آساں نوں پورا کرن دی چاہت نوں اُجاگر کیتا اے۔ اوہناں دی شاعری پڑھن والا اوہناں دی سوچ نوں اپنی سوچ
سجھدا اے تے ایہہ گل سوچن اُتے مجبور ہو جاندا اے، پئی شاعر نوں میرے دل دیاں سدھراں، آساں اُمیداں دا کوں تھوہ
لکھیا۔ ایہہ اوہناں دی شاعری دا کمال اے پئی اوہناں نوں لوکائی دی گل نوں اپنی گل بنا کے بیان کرن دا دل آوند اے۔

جگ اندر مشہور ہے، ایہہ کیہا دستور ہے!

روون ویلے یار نوں کیوں سوہنے مکھ کج دے (6)

پنجاب دا شاعر ہووے تے ہیرا نچھے دی گل نہ کرے، ایہہ ہونہیں سکدا۔ اوہناں بہوں ساریاں تھاواں اُتے

ایہناں نوں اپنی شاعری وچ تھاں دتی اے۔ کیوں جے ایہناں دا ذکر کر کے ای شاعر لوک داستاناں دیاں تلخیاں ورت کے

اپنی شاعری داسنہنن ودھاندے نیں۔ ایہہ وی دسدے نیں پئی ہن اوہ زمانہ نہیں رہیا جدوں ہیرتے رانجھیاں دا پیار مطلب
دا نہیں سگول حقیقی ہوندا سی۔ ہن تے نہ اوہ ہیراں رہیاں نیں نہ اوہ رانجھے:

کیوں رانجھے دی وچھلی کردی کوک پکار

کیوں اج بھوچھن ہیر دا ہویا رتا لال (7)

غلام حسین ساجد سچے جذبیان دے نویکلے رنگ دے شاعر نیں۔ اوہناں داننا اے پئی پرانیاں ریتاں رسماں،
طور طریقیاں نوں چھڈ کے آون والے ویلے بارے سوچنا چاہیدا اے تے جیہڑا ویلا چل رہیا اے ایہدے موڈھے نال
موڈھا جوڑ کے اگاں ٹردے رہنا چاہیدا تاں جے بندہ ترقی ول ودھ سکے۔ جدوں نویں نسل اپنے وڈیاں دیاں غلطیاں نوں ای
روندی رہے تاں اوہ کدی وی کامیاب نہیں ہوسکدی۔ ایس لئی اوہناں دیاں غزلاں وچ لوکائی واسطے اگانہہ ودھن تے جدت
نوں اپناون دے جذبے دکھالی دیندے نیں۔

خوشی تے غم بندے دی حیاتی دا حصہ ہوندے نیں۔ خوشی آوے تاں غم دور دور تائیں دکھالی نہیں دیندے، پر
ایس شاعر نے غماں وچ وی خوشی دی بھال کر لئی اے۔ اوہناں نوں انج گکدا اے، پئی غماں دی ایہہ کالی رات اک دن
مک جانی اے تے اوہناں دا محبوب اک دیہاڑے ضرور آوے گا۔ ایس پاروں اوہ ہر تھاں پُر امید دکھالی دیندے نیں۔
غلام حسین ساجد ہوراں دا ایہہ گن اے کہ اوہ جیہڑے موضوع نوں لکھن بیٹھے، اوہنوں بڑی خوبصورتی تے دانشوری نال پورا
کیتا اے۔ اوہناں دی ساری شاعری نصیحتاں نال بھری پئی اے۔ کدھرے سماج دی عکاسی اے تے کدھرے اوہ شیشہ
اے جیہدے وچ لوکائی نوں اپنا آپ نظریں پیندا اے۔ ایہناں غزلاں نوں پڑھن والا ایہناں نوں پڑھدیاں پڑھدیاں اپنی
جھولی وچ ڈھیر سارے پھل تے کلیاں جمع کر لیندا اے، ایہناں دی خشبو ساری حیاتی قاری دے نال رہوے گی۔ جدوں
تائیں اوہدے ساہ چلدے رہن گے، اوہدا تن من مہکدا رہوے گا:

آؤ رل کے کھیڈیے روز ازل دی کھیڈ

نہ میں تینوں روکساں نہ توں مینوں روک

ادھ پوڈھی بات توں پئے جاندى اے اندر

میری گل نوں پیہیا انج وچوں نہ ٹوک (8)

ایہناں غزلاں نوں گوہ نال پڑھیے تاں پنجاب دیاں حقیقی تصویریاں دے نال نال ہجر و فراق، عشق و محبت، شرم حیا، سچ جھوٹ، دن رات، موسم تے رُت، پنڈ تے شہر، جنگل بیلے تے ہوڑ ڈھیر سارے کچھ ویکھن نوں ملدے نیں۔ غلام حسین ساجد ہوراں دی لکھت ”کسے سفنے دے نال“ بڑی سوچ مگروں اُلکی جا پدی اے۔ ایہدے راہیں اوہناں سچے جذبیاں نوں سامنے رکھ کے پنجاب تے پنجاب دے وسنیکاں دیاں سدھراں، سوچاں، رمزماں تے روز دیہاڑے واپرن والیاں گلاں باتاں نوں سامنے لیا ندا اے۔ ایس توں اڈ غزل فکری تے فنی حوالے نال جووی متگدی اے یاں جو اوہدا مزاج ہوندا اے، اوہنوں نظر وچ رکھ کے ایس کتاب نوں تکمیل تائیں اپڑایا اے۔ اوہ اپنے ایکسپریس نیوز وچ چھپے انٹرویو وچ آکھدے نیں:

”غزل میں بڑی بات کہنے کی بڑی گنجائش ہے۔ بندہ شاعر ہونا چاہیے۔
مولانا الطاف حسین حالی نے لکھا ہے کہ شاعری مکمل مرد مانگتی ہے، اس روایت
سے کہا جا سکتا ہے کہ اور کوئی صنف مانگے نہ مانگے غزل ضرور مکمل شاعر مانگتی
ہے۔“ (9)

غلام حسین ساجد ہوراں نوں ایس گل دا بڑی چنگی طرح پتا اے پئی غزل لکھن توں پہلاں ایہد ا رنگ روپ، مہاندرا تے موضوعات وی ایہدے اپنے مزاج دے مطابق ہونے چاہیدے نیں۔ ایس لئی اوہناں ایس لکھت وچ اوہ سب کچھ رکھ چھڈ یا اے جیہڑا کجھ پنجابی دی کامیاب غزل وچ ہونا چاہیدا اے۔ ایہناں غزلاں وچ غلام حسین ساجد ہوراں نے پنجابی وسوں دیاں سوہنیاں تصویریاں الیکیاں نیں۔ جیہدے پاروں پنجابی غزل دے کھیتر وچ اوہناں داناں ہمیش اُچا رہوے گا۔

حوالے

- 1- اقبال صلاح الدین، لعلوں دی پنڈ، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1997ء، ص 131، 132
- 2- غلام حسین ساجد، کسے سفنے دے نال، لاہور: سانجھ پبلیشرز، 25 فروری 2011ء، ص 13
- 3- غفور شاہ قاسم، پاکستانی ادب، (شناخت کی نصف صدی)، راولپنڈی: رین پبلیکیشنز، 2000ء، ص 49

- 4 انعام الحق جاوید، ڈاکٹر، پنجابی ادب دارتقاء، اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، دسمبر 1990ء، ص 408
- 5 غلام حسین ساجد، کسے سفنے دے نال، لاہور: سانجھ پبلشرز، 25 فروری 2011ء، ص 13
- 6 اوہی، ص 47
- 7 اوہی، ص 37
- 8 اوہی، ص 85
- 9 ”غلام حسین ساجد کے حالات و خیالات“، محمود الحسن، روزنامہ ایکسپرس، اکتوبر 2015ء

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punj
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P.107-116

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

☆ ڈاکٹر فوزیہ فیض

☆ ڈاکٹر محسنہ منیر

پنجابی صوفیانہ ادب راہیں ”دل“ دانفسیاتی و پروا

Abstract

Heart is the precious part of the body which has ability of "Ma'refat –e-Ilahi". It is not only a piece of flesh but it is a treasure of "Towhid" and has the depth of Secrets of the Universe. Heart is the strongest source of relation between man and Allah Almighty. It is called "Ma'refat –e-Ilahi" and It is the Holy Gift for "Aarifeen"/Sufia Karam.. The spiritual progress depends upon the level of heart as well as character building depends upon it. Because the acceptance and rejection of human deeds also link with the intention of heart "Qa'lb". Sufia karam have keenly observed the motivations of heart and focused the purgation of heart. As we have

☆ پی ایچ ڈی اسلامیات ریسرچ سکالر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

☆ ایسوسی ایٹ پروفیسر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

found in the poetry of Mian Muhammed Buksh, Sultan Bahoo and Baba Bhulley Shah the need of purification and purgation of heart. In Punjabi literature Sufia karam have performed vital role in purification of heart and soul.

دل عربی زبان وچ شبد "قلب" توں پنکریا اے جہدا مٹھیا معنی:

"بدل جانا تے واپس مڑ جانا اے" (1)

دل لئی انگریزی وچ "Heart" لاطینی وچ "Cor" تے یونانی وچ "Kardia" دا اکھر ورتیا جانا اے۔ دل اک عضلاتی آرگن اے جیہڑا سرکولیری سسٹم دیاں خونئی شریاناں نوں خون اپڑاند اے۔ انسان جتے وچ دل چھاتی تے پھھڑیاں دے وچکار واقع اے۔ انساناں، جنوراں یاں پکھیرواں دے دل دے چار خانے ہوندے نیں تے چارای والو ہوندے نیں۔ اُتے والے دو خانے Artia جد کہ تھلوے دو خانے Ventricles اکھواندے نیں۔ دل دی کندھ تن پرتاں تے مشتمل اے۔ اپنی کارڈیم، میو کارڈیم، اینڈو کارڈیم۔ دل دا وزن 250-350 گرام دسیا جانا اے۔ دل دا سائز لمبائی وچ 12 سینٹی میٹر، چوڑائی وچ 8 سینٹی میٹر تے موٹائی وچ 6 سینٹی میٹر دسیا جانا اے۔ دل اک منٹ وچ 72 داری دھڑکدا اے۔ دل دیاں روگاں دا دارو کرن والے Cardiologist اکھواندے نیں۔

دل نوں انسان دے سریر وچ اجیہی تے اچھی تھاں حاصل اے کہ ایہ انسان دی روحانی وڈیائی دا کارن اے۔ ایسے پاروں سوہنے رب دا پرتو دل جیہڑا توحید دے خزانے اپنے اندر لکوی رکھدا اے۔ ایہہ خزانہ معرفتِ الہی تے رب دی سیہان اے۔ امام غزالی جیسے سوچھوان تے اُچے لیکھک آکھدے نیں:

”یہ ایک نور ہے جو رب تعالیٰ دل پر اتارتا ہے۔ کسی نے ان سے سوال کیا کہ

اس کی نشانی کیا ہے؟ تو انہوں نے جواب دیا کہ غرور سے بچنا اور اخروی زندگی

پر نظر رکھنا۔،، (2)

وحدت دے دریا وچ ڈب جانا تے رب دی صحیح سہان دی کھوج وچ رہنا ای مؤمن دی حیاتی دا مقصد اے۔ اجیہے لوکاں نوں عارف آکھیا اے۔ ایہہ دل نوں پوتر رکھن نال ای ہوندا اے جدوں انسان اپنے دل وچوں غرور نوں دور کر

دیوے، اوہدی سوچ اگلی حیاتی اتے جا نکدی اے۔ اوہدے دل وچ سوہنے رب دے نور دا چاشن ہو جاندا اے۔ جتھوں تیکر نفسیاتی سوچو اناں دا پتہ جا پدا اے۔ مسلمان عالماں تے سچے وچا رکھن والیاں ایس بارے کافی کجھ لکھیا اے۔ دل دا ظاہری مطلب جیہڑا شریعت تے قرآن وچ بیان کیتا گیا اے۔ اوہدا لکھا معنی عالماں دی نظر وچ کجھ انج اے۔

“It is related to the external(sharea) aspects of the Qur'an as well as the hidden meaning Haqiqah(of its verses)”.(3)

دل دی سمجھ بوجھ بارے نفسیات دے عالماں اپنیاں لکھتاں وچ بہت کجھ لکھیا جیہڑا اج تیکر تعلیمی اداریاں وچ پڑھیا پڑھایا جاندا اے۔ ایہہ لکھتاں زیادہ تر انگریزی زبان وچ لکھدیاں نیں جہناں دے ترجمے کنیاں زباناں وچ کیئے گئے نیں۔ ایہناں مسلمان عالماں نے اپنیاں لکھتاں وچ انسان تے انسانی فطرت بارے بہت کجھ لکھیا جیہڑا اج وی علم نفسیات بارے ڈھیر جا نکاری دیندا اے۔ عبدالحق موجب:

“The written accounts on the description of self and human nature given by early Muslim scholars can be found from as early as 800AD. until year 1100AD”.(4)

علم الاعضاء/Anatomy طب دے علم دی اک شاخ اے جیہدے وچ سائنس دے حوالے نال دل دی وضاحت کیتی گئی اے۔ ایس دی سوچ پاروں دل داکم پورے انسانی وجود نوں شریاناں تے وریداں وچ لہو پڑانا اے جہدے تے انسان دی حیاتی دادار و مدار اے۔ انسان دے پورے وجود وچ دل دا مقام سب توں ودھ اے۔

“In Anatomy the the role of heart in human body is to circulate blood in the veins and arteries”(5)

محمی الدین ابن عربی بڑے اُچ کوئی دے سوچو اناں ہو گزرے نیں۔ اوہ اپنے اُچے وچاراں کارن سوچو اناں وچ اجیہا ناں رکھدے نیں۔ اوہناں موجب دل وچ ربانی علم نازل ہوندا اے۔ ایہہ انسان دے سریر وچ رکھیا گوشت دا ٹوٹا ای نہیں سگوں ایہدا جوڑ میل انسان دی روح نال وی ہوندا اے۔ دل وچ اجیہی اکھا اے جیہڑی سوہنے رب دی سیہان کر

لیندی اے۔ اللہ سوہنے دی ساری مخلوق وچوں صرف انسان ای اجیہی اکھ رکھدا اے جیہڑی سارے وجود وچوں صرف دل راہیں ای بندہ رب دی سیہان کر سکدا اے۔ عنبر حق لکھدی اے:

“Allah Almighty has revealed his knowledge on human heart. It is not merely a piece of human flesh but it has a deep inner link with human soul also. Heart has an inner eye which can feel the existence of Allah”. (6)

دل دا سمبندھ انسان دی حیاتی نال دو وسیاں پاروں اے۔ اک ایس فانی جہان نال تے اک اگیرے جہان نال۔ امام غزالی جے سو جھوان تے لکھاری نے دل نوں انسان دے سریر دا دوجا نال دتا اے تاں جے ایس نوں ذات، روح، عقل تے نفس نال جوڑیا جا سکے۔ عالماں دیاں لکھتاں وچ ایہہ کئی معنیوں وچ ورتیا گیا اے۔ امام غزالی موجب:

”دل کا اطلاق کبھی انسان کی ذات پر کیا گیا ہے اور کبھی انسانی روح، عقل اور نفس کے لئے بھی یہی لفظ بولا جاتا ہے۔“ (7)

دل دا کم انسان دے سریر وچ لہودی روانی نوں جاری رکھنا ای نہیں سگوں ایہہ آدرشاں تے سدھراں دا مڈھ اے۔ مذہب اسلام وچ ایہہ عقل تے رب سار دی پوتر تھاں وی رکھدا اے۔ دل ای ہے جیہڑا سوہنے رب دی کجھی سیہان دی جانکاری رکھن پاروں پورے سریر دا سردار اے جیہڑا جہان دیاں ڈونگھیاں رماں دی جانکاری وی پالیندا اے۔ انسان دی حیاتی وچ دل دا کردار اک شیشے وانگ اے۔ ایہہ کدی پوتر ہوندا اے تے کدی کوچھا، جدوں ایہہ رب دی سیہان کر لیندا اے فیر توحید دے چائن پاروں دیوے وانگ جگدا اے۔ سوہنے رب نے قرآن مجید وچ آکھیا اے کہ اوہی رب اسماناں تے زمیناں دا چائن اے۔

اللہ نور السموات والارض (8)

سوہنے رب نوں وجود دی اکھ نال نہیں پر دل دی اکھ نال سیہانیا جا سکدا اے۔ ایس نوں رویت قلب/ رب سار آکھیا جاندا اے۔ اک ہوو تھان رب دے کلام وچ دل نوں سو جھ رکھن والا آکھیا گیا اے، نالے لوکاں نوں دنیا

بارے سیہان دی دعوت دتی گئی اے۔ کیوں جے لوکاں زمین دا پھیرا نہیں پایا؟ ایہناں لوکاں کول دل نہیں؟ تاں جے ایہہ سوچ رکھدے۔ ایہناں دے کن نہیں تاں جے ایہہ سن سکدے؟ تے نالے اکھیاں انھیاں نہیں ہوندیاں پر دل انھے ہو جاندے نیں جیہڑے چھاتی وچ نیں۔ ارشادِ ربانی اے کہ:

”افلّم یسیروا فی الارض فتکون لہم قلوب یعقلون بہا او اذان

یسمعون بہا فانہا لا تعمی الابصار ولكن تعمی القلوب التی فی

الصدور،، (9)

انسان دے کردار دی بڑھوتی دا کارن وی دل اے جہدی پوترتا دی اجیہی لوڑ اے کہ دل انسان دے سریر دا سائیں اکھوایا، باقی وجود دے ٹوٹے دل دی چاکری کردے نیں۔ انسان دیاں عملاں دا نیڑاوی دل دی نیت نال اے۔ حدیث وچ اے کہ انسان نوں اوہدے عملاں دی جزا دل دی نیت پاروں ای ملنی اے۔

انما الاعمال بالنیات (10)

اک پوتر دل رب دی توحید دی سیہان رکھن پاروں رب دے چانن نال جکد اے۔ قرآن مجید وچ رب نے دل دی ونڈ کجھ انج پائی اے۔ قلب سلیم/ سیانا دل اپنے اندر رب دی پریت نالے رب دا ای ڈر رکھدا اے۔ ایہ نفسانی تے شیطانی سدھراں توں پاک ہوندا اے نالے رب دے قنوناں موجب ڈر دا اے، رب دے دے سے قنوناں دی انگھنا توں باز رہندا اے تے ایہی رب نوں سیہانن دا سبب اے۔ پنجابی صوفیاں تے شاعراں نے ایس دل نوں اُچا مان تے سمان دتا اے۔ قرآن پاک موجب:

ومن یؤمن باللہ یهد قلبہ (11)

ایس توں بعد قلب مردہ/ مویا ہو یا دل اے۔ ایہ دل رب دی سیہان نہیں رکھدا تے ایس پاروں شیطان دی چاکری وچ لکیرا رہندا اے۔ رب نے ایس دل نوں مویا تے ڈھور ڈنگر توں وی گیا گزریا آکھیا اے۔ سورہ غافر ایہدے بارے درج اے۔

کذلک یطبع اللہ علی کل قلب متکبر جبار (12)

قلب مریض/ روگی دل۔ ایہہ دل سیانے تے موئے ہوئے دل دے وچکار ہوندا اے۔ جیہدے وچ کدی شیطانی سدھراں تے آدرشاں ہوندیاں نیں۔ کدی ایہہ ایہناں سدھراں تے آدرشاں نوں ٹھیدا مار کے سوہنے رب اگے سرسٹ دیندا اے۔ سورہ البقرہ وچ ایہدے بارے ارشاد اے۔

فی قلوبہم مرض فزادہم اللہ مرضاً (13)

پنجابی شاعری دا مڈھ 11 ویں صدی توں 15 ویں صدی وچ کجھیا۔ ایہناں ورہیاں دے مڈھلے شاعراں وچ

بابا فرید شکر گنجؒ (1173-1266) تے بابا گرو ناک (1469-1539) دے ناواں بارے جانکاری ملدی اے۔

”مغل تے سکھ دور (1600-1857) وچ پنجابی شاعری نوں جو بن تے

عروج ملیا اے۔ شاہ حسینؒ (1599-1538)، سلطان باہوؒ

(1628-1691)، شاہ شرف (1640-1724)، علی حیدر

(1680-1785) ایس ویلے دے نامور شاعر ہو گزرے نیں۔ کلونیل دور

(1857-1947) وچ وکٹورین ناول، انٹرنیشنل ڈرامہ، شعری وزن توں

اسارن والے وسیب تے جدیدیت برطانوی راج دے کارن پنجابی شاعری

تائیں اپڑی۔ آزادی توں پہلے دا ویلا تے 1947 وچ پنجابی شاعراں دیاں

کوششاں نال ادبی تنقید پنجابی زبان دا حصہ بنی۔ شفقت تنویر مرزا

(1932)، نجم حسین سید (1936) تے اردو شاعراں پنجابی زبان وچ

شاعری کیتی جیویں منیر نیازی (1828-2006)۔“ (14)

پنجابی شاعراں نے مندر، گرجے، مسیتاں رنگ، نسل تے ذاتاں اسار کے مہا پرکھاں دی دتی سدھارن سچائی

نال دل دی پوتر تاتے رب دی سیہان داسنیہا سارے جگ نوں دتا۔ ایہناں دے آپسی سمبندھ تے اثر پاروں ایہناں دی

شاعری وچ اکو جیہی سیہان لہدی اے، نالے خیالاں وچ اکسارتا ملدی اے۔ پنجابی شاعراں اپنے وچاراں نوں

شعراں دی زبان وچ آکھیا۔ ایہہ درباری سو جھوان رب دے ہر بندے دے من وچ وسن والی رب سار دی لکھ وچ

برابری، بند یائی دی وڈ یائی، بندے دی بشریت دی حد تیکر ربی صفتاں آگھاڑ دے تے بندے دے من دی قدرتی طور تے

پوتر ہون پاروں اوہناں داسنیہا گل خدائی واسطے اے۔ ایس دے پاروں ایہناں دی شاعری رب سار وڈ نوں جائز

کرن والی ہر سیانف، من گھڑت مذہبی وچار، علم تے ہر کلا دے خلاف ہتھیار بنی رہی۔ ایہہ بند یائی دی اکسارتا دی گل

کردے۔ نہ ایہہ دین دھرم دی وڈ پاندے نیں تے نہ اپچی نیویں ذات، نسل دی وڈ رکھدے نیں۔ ایہناں دی شاعری وچ

من مانک، سچے دھنی ہون کر کے ساوے نیں۔ بابا بلھے شاہ، سلطان باہو تے میاں محمد بخشؒ دی شاعری رب سنیہے دی

گل کردی اے۔

بابا بلھے شاہ جہناں دا اصل ناں "عبداللہ شاہ" سی تے اوہ "اُچ گیا نیاں" دے وسنیک سن دی شاعری کل خدائی واسطے تے رہندے جہان تیکر اے، اوہناں دل دی پاکی تے رب دی سیہان دی آدر کیتی، نالے رب نال ناطہ جوڑن دا سنیہا دتا اے۔ آکھدے نیں:

الف اللہ نال رتا دل میرا مینوں ب دی خبر نہ کائی
 ب پڑھیاں کجھ سمجھ نہ آوے لذت الف دی آئی
 عین تے غین دا فرق نہ جانا ایہہ گل الف سمجھائی
 بلھیا قول الف دے پورے جیہڑے دل دی کرن صفائی (15)

ایہناں شعراں وچ بلھے شاہ ہوراں دل دی پاکی اتے زور دتا اے۔ کیوں جے پاک دل ای رب دے نال جڑدا تے اپنا سمبندھ بنالید اے نال ای اوہ حیاتی دیاں رمزاں وی جان لید اے۔ بلھے شاہ ہوراں علم حاصل کرن نال اپنے اندر دی سیہان کرن دا وی درس دتا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ انسان نوں دل دی صفائی ول پریریا گیا اے۔

کر بند کفر دیاں باباں نوں
 کر صاف دلے دیاں خواہاں نوں (16)

سلطان باہو صوفی درویش تے پنجابی زبان دے ایہیے شاعر تے سوجھوان سن۔ جیہڑے جھنگ وچ جتے۔ اوہناں دا اصل ناں "دہاب" سی۔ اوہناں دے وچار ایس دھرتی دے ہر انسان واسطے حیاتی لنگھان داراہ دسدے نیں۔ اوہناں موجب انسان دا دل رب دی سیہان کر لید اے تے اوہدے اندر چاٹن ہو جاندا اے جیہڑا انسان نوں اندروں تے باہروں رب دے نیڑے لے جاندا اے۔ فیرا وہ پکار اٹھدا اے:

الف اللہ چنے دی بوٹی میرے من وچ مرشد لائی ہو
 نفی اثبات دا پانی ملیس ہر رگے ہر جائی ہو
 اندر بوٹی مشک مچایا جاں پھلن بر آئی ہو
 جیوے مرشد کامل باہو جیس ایہہ بوٹی لائی ہو (17)

سلطان باہو ہوراں اپنی شاعری وچ انسان نوں توحید بارے جانکاری دتی اے۔ اوہناں سوہنے رب دی سیہان نوں انسان دی حیاتی دا مقصد آکھیا اے۔ اوہناں نے لوکاں نوں جسمانی عبادت دے نال روحانی پاکی حاصل کرن دا وی

درس دتا اے تاں بے اوہ رب دی نظر وچ اچھے ہوں۔ اوہناں رب دی محبت توں خالی دل نوں پتھر ورگا آکھیا اے۔ اک ہور تھاں آکھدے نیں:

جس دل عشق حضور نہ منگیا، سو درگا ہوں سٹی ہو

اس دل تھیں سن پتھر چنگے، جس دل غفلت ائی ہو (18)

میاں محمد بخشؒ انہویں صدی دے اُچے وچارتے رب سار رکھن والے شاعر سن۔ جہناں دا تعلق "کشمیر" نال اے۔ اوہناں انسان واسطے رب دی سیہان کرن اتے زور دتا کہ انسان اپنی وی سیہان کرے۔ اوہناں آکھیا دل دی پاکی دا معنی اے کہ انسان رب دی صحیح سیہان کرن توں بعد رب نوں اپنے نیڑے جا پن لگے۔

میاں صاحب سلطان باہو نال کجھی عقیدت رکھدے سن، آکھدے نیں۔ اوہناں نے سلطان باہو دی شاعری تے اُچے وچاراں دی تعریف وی شعراں وچ کیتی اے۔ اوہناں سلطان باہو نوں سچا صوفی آکھیا نالے اوہناں دی شاعری وچ لکے ہوئے آدرشاں نوں انسان دی دوویں جہانے کامیابی دی ضمانت آکھیا اے۔

پھر سلطان باہو ہک ہویا خاصا مرد حقانی

دوہڑے پاک زبان اوہدی دے روشن دوویں جہانی (19)

میاں صاحب نے اپنی شاعری وچ دل دی پوتر تا داسنیہا دتا اے۔ آکھدے نیں کہ سوہنے رب نے ایس جہان وچ سب توں پہلے حضرت آدم علیہ السلام نوں پیدا کر کے اپنی سیہان کرائی نالے ایہہ سارا جہان سوہنے رب دے کرم نال چلدا اے۔ اوہدے حکم اگے کسے نوں بولن دی مجال نہیں۔ میاں صاحب انسان نوں درس دتا اے کہ اوہ اپنے دل نوں پاک کر کے توحید دے دریا وچ گواچ کے اپنے آپ نوں بھل جاوے۔

نہ میں مسلم نہ میں کافر خبر نئی کس چالی

نالے ایہ دل عشقوں بھریا نالے مڑ ایہ خالی

جا تو گم ہوویں وچ اس دے اپنی چھوڑ نشانی

ایہ توحید محمد بخشا دے کون زبانی (20)

دل اپنی پوتر تا دے کارن رب دی صحیح سیہان کریندا اے جیہدے کارن اوہدے عملاں وچ کجھی نیت پوتر ہو جاندی اے۔ پنجابی صوفی شاعر ایں مڈھلیاں پیڑھیاں توں ای مندرگر جے تے مسیتاں اسار کے سدھارن سچائی نال انسان

لئی رب بارے جانکاری نوں ویلے دی لوڑ آکھیا اے۔ ایس پاروں اوہناں دی شاعری پورے جہان واسیاں واسطے رہندی دنیا تیکر حیاتی دیاں راہواں دا چان بنی رہوے گی۔

حوالے

- 1- J.M.Cowan,Arabic-English Dictionary,India Modern Language Services,1990,p.784
- 2-غزالی، محمد بن محمد، امام، المنقذ من الضلال، مشق دارالکتب العلمیہ ۲۹۹۱، طبع خامس، ص ۶۔
- 3- Haque,A."Psychology and Religion" Their relation ship and Integration from Islamic Perspective” The American Journal of Islamic social scinces,1998, p 45
- 4- Ibid, p. 45
- 5- The New Encyclopedia, Britannica,USA vol 5, 15th edition, 2005,p 782.
- 6- Amber Haque, Psychology from Islamic Perspective, Journal of Religion and Health,vol 43,no 4,winter 2004,p. 371
- 7- غزالی، محمد بن محمد، ابو حامد، احیائے العلوم، کراچی، دارالاشاعت، جلد ۳، ص ۶۱۔
- 8- القرآن، سورہ نور: ۵۳
- 9- القرآن، سورہ الحج: ۶۳
- 10- بخاری، محمد بن اسماعیل، محمد، صحیح بخاری، باب بدالوحی علی رسول، کراچی، قدیمی کتب خانہ، طبع الثانی ۱۶۹۱، جلد دوم، ص ۲۔
- 11- القرآن، سورہ التغابن: ۱۱
- 12- القرآن، سورہ غافر: ۵۳
- 13- القرآن، سورہ البقرہ: ۱۰

14. R.A.Nicholson, The Mystics of Islam, Arkana Penguin books,
4th edition, 1989, p 50.

- 15- راجد رسالو، کلام بابا بلھے شاہ، لاہور، ضیا القرآن پبلشرز، ص ۸-
16- اوہی، ص ۸۱-
17- سلطان الطاف علی، ڈاکٹر، دیوان باہو، لاہور، سلطان باہو کیڈمی، ۱۹۹۱ء، ص ۷-
18- محمد مجیب الرحمان (مترجم)، رسالہ روحی شریف از سلطان باہو، لاہور، الفقیر پبلشرز جولائی 2014ء، ص ۶۹-
19- میاں محمد بخش، سیف الموک، دانیال پبلشرز لاہور، ص ۳۰۰-
20- اوہی، ص ۰۸-

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 117-126

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

☆ عائشہ شہزادی

☆ ڈاکٹر شمینہ بتول

چینی لوک کہانیاں وچ سماج، لسان تے جغرافیہ

Abstract

Every literature has the tradition of "Translation" in it. We can see the reflection of other societies and their cultures through it. The tradition of "Translation" exists in Punjabi literature, too. Though it is not very old; yet, whatever work has been done in this field is commendable. In addition to this, the similarities which exist both in Punjabi and Chinese societies have come into light due to this very tradition. The analysis of Punjabi translation of Chinese Stories has been presented in this articles. Moreover, the similarity between Punjabi and Chinese culture, life style and society has also been pointed out for the readers.

لوک ادب دی خاص صنف لوک کہانیاں نیں۔ بال اپنے بچپن توں نانیاں تے دادیاں کولوں کہانیاں سندے آئے نیں۔ ایہہ کہانیاں Miths جتاں، پریاں یا جنوراں دیاں کہانیاں یا پریم کہانیاں تے بادشاہواں دیاں کہانیاں دیاں شکلاں وچ نیں۔ لوک، انسان، دنیا تے لوک کہانی توں مراد عوامی کہانیاں جیہڑیاں سینہ بہ سینہ ٹریاں آندیاں نیں پر

☆ پی ایچ ڈی پنجابی ریسرچ سکالر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

لکھتی روپ وچ گھٹ ای لھدیاں نیں۔ انٹرنیٹ موجب لوک کہانی دی تعریف انج اے:

“Folk tales are stories passed on from one person to another by word of mouth. These tales were not written down, but existed only in the memory of mankind. It is only now, as the tradition of oral story telling is giving way to books and television, that such tales are being collected and written down”.(1)

لوک کہانیاں بارے ایہہ خیال کیتا جاندا اے کہ ایہہ محض خیالی، بے مقصد تے فرضی قصے ہوندے نیں جہناں دا حقیقی حیاتی نال کوئی سمبندھ نہیں ہوندا۔ کشاف تنقیدی اصطلاحات دے مطابق:

”لوک کہانیاں نظم میں بھی ہوتی ہیں اور نثر میں بھی۔ لوک کہانیاں بھی لوک گیتوں کی طرح عوام کے خیالات کی ترجمانی کرتی ہیں۔ لوک گیتوں کی طرح لوک کہانیاں بھی تحریری شکل میں وجود میں نہیں آتیں۔ یہ کہانیاں سینہ بہ سینہ ایک نسل سے دوسری نسل تک پہنچتی رہی ہیں۔ بدلنے ہوئے سیاسی حالات اور معاشرتی تغیرات لوک کہانیوں پر اثر انداز ہوتے رہتے ہیں۔“ (2)

لوک کہانیاں تاریخ دے اوس دور دی نشاندہی کردیاں نیں، جدوں علم تے ادب، تہذیب تے ثقافت نالے انسانی تمدن دی بنیاد پے رہی سی۔ جیہڑے لوک کہانیاں نوں غیر عقلی تے ناقابل فہم کہہ کے اوہناں نوں صرف نظر انداز کر جاندے نیں، اوہ انج نیں جیویں بغیر رنگ و روغن دے عمارت۔ کئی کہانیاں پنج دس ہزار سال پہلاں گھڑیاں گئیاں سن۔ ایہہ گل وی ٹھیک اے کہ ایہناں لوک کہانیاں وچ تاریخ یا سماج دے عوائل ایس صورت وچ نہیں ملدے جس طرح توقع کیتی جاندی اے۔ انسائیکلو پیڈیا برٹینیکا وچ Folk Tales and Popular Stories دے ذیلی عنوان دے تحت جیہڑی وضاحت کیتی اے۔ اوہ انج اے:

”مقبول لوک کہانیاں تین حصوں میں تقسیم کی جاسکتی ہیں۔ دیومالائی کہانیاں،

نیم تاریخی روایتی کہانیاں اور تفریحی کہانیاں۔“ (3)

پاکستان تے چین دی دوستی قراقرم دے پہاڑاں وانگ اُچی تے پرانی اے۔ ایہہ دوستی ورہیاں تے نہیں صدیاں تے کھلری ہوئی اے۔ پاکستان وچ چین دا ذکر ہمیشہ توں ای خصوصی اہمیت دا حامل رہیا اے۔ چینی ادب تے پنجابی ادب وچ ڈھیر فرق نہیں تقریباً دوویں اکو طرز دے نیں۔ چینی ادب دی ترجمہ کیتی کتاب ”جادو دا پرندہ“ وچ تیرہ کہانیاں نیں جس طرح پنجابی ادب وچ لوک کہانیاں لکھیاں جاندیاں نیں، او سے طرح چین دے ادب وچ ایہناں دا رواج پایا اے۔ جیویں مسعود قریشی لکھدے نیں:

”چین ہمارا یار ہے۔ دوست ملک تو بہت سو کو کہا جاتا ہے لیکن ”یار ملک“

بہت کم ہوتے ہیں۔ ایسا یار جو ہر مشکل وقت میں مدد کو پہنچا جس کی دوستی

بروقت تجربے کی مہر تصدیق ثابت کر چکا ہے۔“ (4)

”جادو دا پرندہ“ تیرہ کہانیاں دا مجموعہ اے جہناں دے سرنوایں، لی باؤ تے کوی کوی، سنہرے والاں والا منڈا، مچھیرے دا پتر، ہیلی بو شکاری، چالاک رتی لومڑی، جادو دا پرندہ، سیپ کڑی، زوگو تے کنگ مائی، ہنگ مائی تے سنہری ہرن، زو تے چاندی گھٹی، ہیرو کینڈ بائے، لمبے والاں والی کڑی تے مولائیں۔ معاشرے توں مراد سماجی میل جول دا اوہ حال اے جہدے وچ لوک اک دوجے نال شعوری جڑت رکھدے نیں۔ ایہہ جڑت بالواسطہ یا بلاواسطہ وی ہوسکدی اے۔ ایہدے پچھے اپنائیت دا جذبہ کارفرما ہوند اے۔ ”جادو دا پرندہ“ وچ وی چینی معاشرے دی نندیا کیتی گئی اے۔ جیویں ”مچھیرے دا پتر“ کہانی وچ لومڑی جان بچاون لئی نندی اے تے زیواؤ لومڑی دی جان بچالیندا اے تے شکاری نوں آکھدا اے:

”ہا! ایہدے چھوٹے چھوٹے بچے ہون گے۔ ایہہ ماری گئی تے اوہناں دا

کیہ بے گا۔“ (5)

جادو دا پرندہ دیاں کہانیاں وچ لالچ دا عنصر وی ملدا اے جیویں پہلی کہانی ”لی باؤ تے کوئی کوئی“ وچ لالچ نمایاں اے۔ ہر معاشرے وچ انسان اپنے مطلب لئی دو جیاں نوں ورتدا اے ”لی باؤ“ دی ماں وی پیسے دے لالچ پچھے اوہنوں گھروں کڈھ دتا پر جدوں اوہ اوہدی خواہش دے مطابق سووچھے وچھیاں لے آیتے ماں نے اوہدا منہ سرچم کے گھرواڑ

لیا۔ انج متری ماں داروپ وکھایا گیا اے۔ کہانی ”سیپ کڑی“ وچ سیپ کڑی دیاں دوویں بھیناں لالچ کردیاں نیں۔
اوہ امیر منڈیاں نال ویاہ کر کے عیش کرن گئیاں۔ اوہناں آکھیا:

”میں تے ہندوستانی شہزادے نال ویاہ کراں گی۔ وڈی دھی نے کہیا اوہ

سوہناوی ہووے گا تے امیر وی۔ نوکر چا کر میرے اگے کچھ پھرن گے۔“ (6)

چینی وسیب وچ پنجابی وسیب وانگوں ایثار تے قربانی دادرسی موجود اے۔ ”مولا“ اپنے پنڈ دے لوکاں دی جان تے مال بچان لئی تیارسی اوس اپنے دادے نال دیونوں ختم کرن دی ترکیب سوچی تے دادے آکھیا۔ ایہہ اوکھا کم اے۔ اوس اپنے دادے نوں آکھیا۔ ہمت کرن لئی کجھ اوکھا نہیں۔ پنجابی سماج وانگ چینی سماج وچ جذبہ حب الوطنی پایا جاندا اے۔ کہانی ”مولا“ وچ مولا اپنے پنڈ دے لوکاں نال محبت کرداسی تے اوس اپنی جان اوہناں لئی قربان کردتی۔ ایسے طرح کہانی ”مچھیرے دا پتر“ وچ ڈونگ نے شہزادی دی شرط پوری کیتی تے اوہدا ہتھ لین توں انکار کردتا۔ ایہناں کہانیاں وچ حب الوطنی تے لوکاں نال ہمدردی دا جذبہ موجود اے۔ جادو دا پرندہ دی ہر کہانی وچ نیکی دادرسی اے۔ ”لی باؤ تے کوئی کوئی“ کہانی وچ جدوں لی باؤ نے سپاں نوں لڑائی توں بچایا تے مچھیرے دے پتر زیاؤ ڈونگ نے مچھلی نوں بچایا۔ چالاک رتی لومڑی وچ باؤ لال نے لومڑی نوں شکاریاں توں بچایا۔ سیپ کڑی نے وی بزرگ نال چنگا سلوک کیتا تے مولا نے اپنے لوکاں نوں دیوتوں بچایا۔ ساریاں کہانیاں وچ نیکی تے رحم دا درس دتا گیا اے۔ چینی سماج وچ پنجاب دے لوکاں وانگ خدمت خلق دا جذبہ موجود اے۔ ”سیپ کڑی“ کہانی وچ سیپ کڑی بزرگ نال نرمی نال پیش آئی تے بزرگ اوہدے رویے توں خوش ہو گیا۔ ایسے طرح مولا لوکاں لئی خدمت خلق دا بہت وڈا نمونہ ثابت ہويا۔ پنجابی سماج وانگ چینی سماج وچ وی وڈیاں دی عزت دارواج اے۔ جادو دا پرندہ دیاں کہانیاں وچوں لی باؤ تے کوئی کوئی، مچھیرے دا پتر، مولا، سیپ کڑی وچ ماں باپ تے وڈیاں دی فرمانبرداری دا سبق ملدا اے۔ کہندے نیں احسان دا بدلہ احسان ہوندا اے جیویں ”جادو دا پرندہ“ کتاب دی ہر کہانی وچ احسان دا بدلہ دتا گیا۔ ”لی باؤ تے کوئی کوئی“ وچ دوواں دوہتریاں نوں چھڈان پاروں لی باؤ نوں صلہ تحفیاں دی شکل وچ ملیا۔ ”سیپ کڑی“ وچ سیپ کڑی نے بزرگ نال چنگا سلوک کیتا تے اوہنوں پھل ملیا۔ اوہدا ویاہ سب توں امیر شہزادے نال ہو گیا۔ لکھاری نے لکھیا اے:

”میں گونز پلا تہانوں اڈیک رہیاواں گھبرو نے پیار نال ہتھ پھڑ کے کہیا۔

اوہدے نصیب وچ اینا سوہنا گھبروسی۔ اوہ سوچ وی نہیں سکدی سی۔“ (7)

”چالاک رتی لومڑی“ وچ وی باؤ لے نوں اوہدی نیکی دا صلہ ملدا اے تے لومڑی اوہدا ویاہ پنڈ دے چودھری دی دھی نال کرا دیندی اے۔ ایہناں کہانیاں راہیں لوکاں نوں معاشرے دی حقیقت بارے آگاہ کیتا گیا اے کہ اوہ ایہناں گلاں نوں سمجھن تے اپنی حیاتی نوں سنوار لین۔ ہر کہانی وچ پنجابی کہانیاں دی طرح جانوراں دی وفاداری دا بیان لکھدا اے جیویں ”لی باؤ“ تے ”چالاک رتی لومڑی“ وچ لومڑی تے مچھیرے دے پتر وچ مچھلی تے لومڑی دی وفاداری دا عنصر ملدا اے۔ امیری غریبی دا تصور وی ملدا اے جیویں چالاک رتی لومڑی وچ باؤ غریب سی تے امیر لوکاں نال ایہناں دیاں شادیاں ہو گئیاں۔ پنجاب وچ مہمان دی آدرا واسطے اوہنوں نذرانے دتے جانداں تے دعوت تے بلایا جاندا اے۔ ایسے طرح چینی ثقافت وچ ایہہ روایت موجود اے۔ ”جادو دا پرندہ“ کہانیاں وچ ایس گل نوں یا رسم نوں سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتا گیا اے جیویں ”لی باؤ تے کوئی کوئی“ وچ جدوں لی باؤ نے سپاں دی لڑائی روکی تے اوہدے بدلے وچ نکاہرا اوہنوں دعوت تے بلان آیا تے آکھیا نکاہرا اوہنوں ایہہ وی دسد اے کہ تینوں تھے وی ملن گے۔ جیویں:

”میرا باو دعوت توں بعد تینوں تھے دیوے گا۔“ (8)

ایس طرح تھے تے دعوت دا اہتمام چینی ثقافت وچ عام اے تے پنجاب دی وی پچھان اے۔ ایہناں کہانیاں وچ مہمان نوازی دا عنصر نمایاں اے۔ پنجاب وچ جدوں پروہنے آؤندے نیں تے اوہناں خاطر وچ کوئی کسر نہیں چھڈی جاندی، ایسے طرح چینی وی مہمان نوازی چنگی طرح کردے نیں۔ لی باؤ جدوں سپاں دے گھر گیا تے اوہناں اوہدے کھانے پینے دا چنگی طرح خیال رکھیا۔ چالاک رتی لومڑی وچ مہمان نوازی دا عنصر موجود اے، جدوں لومڑی باؤ لے نوں لے کے چودھری دے گھر گئی تے اوہناں چنگا کھانا پینا پاکستان وچ لوک ماہی گیری کردے نیں۔ چین دیاں کہانیاں وچ ”مچھیرے دا پتر“ کہانی وچ زیواؤ ڈونگ دا باپ مچھیرا سی، کہانی وچ لکھیا اے:

”ایک دفعہ داڈر اے اک بڈھا مچھیرا اپنے پتر زیواؤ ڈونگ نال رہ رہیا سی۔

اوہدی بڈھی ماں مرگئی سی تے اوہ اپنے پتر نال رل کے مچھیاں پھڑ کے وچ

لید اسی۔“ (9)

اوہ اپنے بال پچیاں دا ڈھڈ بھر داسی جس طرح پنجاب وچ لوک محنت کر کے کماندے نیں۔ ایہناں کہانیاں وچ

فضول رسماں دی ننڈیا کیتی گئی اے جیویں ”چھیرے دا پتر“ وچ شہزادی شیشے وچ منڈیاں نوں وکھ کے مار دیندی سی تے ویاہ واسطے شرتاں رکھدی سی۔ فضول رسماں ہر تھاں تے ہونڈیاں نیں، ایہناں دا خاتمہ ضروری اے۔ شادی بیاہ دارواج وی چینی وسیب وانگ اے۔ ”جادو دا پرندہ“ کتاب دیاں کہانیاں وچ ویاہ بارے دسیا گیا اے۔ ایہہ زندگی دی بہت وڈی حقیقت اے۔ لی باؤ دا ویاہ کوئی کوئی نال ہو یا جس طرح ساڈے معاشرے وچ رشتہ کراون دا ذریعہ کسے نہ کسے نوں بنایا جاندا اے۔ ایسے طرح ”چالاک رتی لومڑی“ وچ لومڑی، باؤ لے دارشتہ لے کے چودھری دے گھر گئی تے ”سیپ کڑی“ وچ بزرگ سیپ کڑی دے ویاہ دا کارن بنیا۔ چینی پنجابی وانگ کوئی کم کرن لئی دن مقرر کر دے نیں تے اوہناں دی تعداد زیادہ تر طاق رکھ دے نیں جیویں 3 دن، 27 دن وغیرہ پنجابی کہانیاں وچ جادو دا ذکر ملدا اے، چینی کہانیاں وچ وی جادو جیہی برائی موجود مولانا کہانی وچ سورج دیوتا کول گیا، اوس منتر یاد کرن دا آکھیا۔ ایسے طرح ہر کہانی وچ جادو دا عنصر کدھرے کدھرے دسد اے۔ پنجاب وچ مشترکہ خاندانی نظام اے ایسے طرح چین وچ وی مشترکہ خاندانی نظام پایا جاندا اے۔ جیویں ”چین کے سفر ناموں کا تجزیاتی مطالعہ“ وچ لکھیا اے:

”دنیا کے کسی ملک میں اتنی خاندانی یک جہتی نہیں پائی جاتی، جتنی چین میں پائی جاتی ہے۔ یہاں کا گھریلو نظام عظیم فلسفی کنفیوشیس کی تعلیمات پر استوار کیا گیا ہے۔ اس کا خیال تھا کہ ایک خاندان اپنے گھر کے ہر فرد کو اسکی ذمہ داریاں سمجھا سکتا ہے اور ہر خاندان کو ایک مختصر سی جماعت بن کر رہنا چاہیے جس میں ہر شخص کو محفوظ سمجھے۔ اسکی عزت ہو اور دوسروں کی عزت کرے۔“ (10)

آج کل ہر تھاں تے ایہہ نظریہ بدل رہیا اے۔ چین، پاکستان توں اڈ ہر ملک وچ نویں نسل وکھ رہنا پسند کردی اے۔ پنجاب تے چینی سماج دی ثقافت وچ ودھیرا فرق دوواں پاسیاں دا لباس دا اے۔ پنجاب وچ لنگی تے کرتا، شلووار قمیض، پگ پرنا وغیرہ مرد دے لباس دا حصہ اے جد کہ زنانیاں شلووار قمیض، فرائ، کرتا، دوپٹہ وغیرہ پاندیاں نیں۔ چینی لباس دکھ اے۔ ”چین کے سفر ناموں کا تجزیاتی مطالعہ“ وچ درج اے کہ:

”جاڑے میں شمال کے دھنے والے موٹا لباس پہنتے ہیں جو ان کے ٹخنوں تک آتا ہے۔ عورتیں بھی تریا پوتین والا چین میں مسلمان عورتیں پردہ بھی کرتی

ہیں۔“ (11)

پنجاب وچ دیسی بھتہ کھادا جاندا اے تے مصالے دار ہوندا اے۔ مشروبات وچ لسی، پانی، سکنجھیں ورتیاں جانداں نیں جد کہ چینی لوکاں دی خوراک دا فرق بہت زیادہ اے۔ سب توں وڈا مسئلہ حلال تے حرام خوراک دا اے اوہ لوک شراب دو جیاں مشروبات توں علاوہ حرام چیزاں کھاندے نیں جیہڑیاں مسلماناں لئی حرام نیں۔ بولنا تے سننا دو وڈے عمل نیں۔ ”جادو دا پرندہ“ وچ وی فردوس حیدر نے ترجمہ کر دیاں بہت آسان تے سادہ لفظاں دا ورتارا کیتا اے۔ پاکستان دے چار صوبے نیں تے ہر صوبے وچ مختلف زباناں بولیاں جانداں نیں جیویں پنجابی، اُردو، پشتو، سرائیکی، ہندکو، وغیرہ ایسے طرح چین وچ وی مختلف زباناں بولیاں جانداں نیں۔ مثلاً Manchu, Huis وغیرہ۔ ایس کتاب نوں پڑھدیاں کتے وی مشکل پیش نہیں آئی، نہ ای تھکاوٹ تے اکتاہٹ محسوس ہوندی اے۔ ترجمہ نگار نے سادہ تے عام فہم زبان ورتی اے۔

اوہناں ساریاں کہانیاں وچ جانوراں دی اہمیت دسی گئی اے۔ جانوراں نوں گلاں کر دے دکھایا اے، جیویں ”لی باؤ تے کوئی کوئی“ وچ سپاں دا گل کرنا۔ ”چالاک رتی لومڑی“ وچ لومڑی دا گل کرنا ”مچھیرے دا پتر“ وچ مچھلی تے لومڑی دا گل کرنا جیہدی مثال انج اے:

”میںوں چھڈ دے میرے چھوٹے چھوٹے بچے نیں۔“ اک دھی تے اک

پتر“ مچھی نے منت کیتی۔“ (12)

ایہناں کہانیاں وچ ما فوق الفطرت کرداراں دی بھرمار اے۔ ہر کہانی وچ سب نوں بڑی اہمیت دتی گئی اے۔ جیہڑا چینی وسیب دا عکاس اے، پھل وچوں کڑی دا نکلتا تصوراتی یا ما فوق الفطرت گل اے۔ ترجمہ نگار نے کسے کہانی دے کسے وی کردار دے ناں نہیں بدلے۔ سارے ناواں نوں او سے طرح بیان کیتا اے، جیویں لی باؤ، باؤلا، زوپاؤ ونگ، مولا، سیپ کڑی، کوی کوی وغیرہ چینی ناں نیں۔ ترجمہ نگار نے ترجمہ کر دیاں خوبصورتی نال ہر پہلو دی وضاحت کیتی اے، نکے نکلے جملیاں نال گل نوں بڑے سونے ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ چالاک رتی لومڑی وچ باؤلا تے شکاریاں نوں آکھیا:

”حضور میں اک غریب بندواں۔ ملے بچھے لکھ بال کے روٹی پکا لینا واں

تے دو چار بھانڈے کھان پکان لئی رکھے ہوئے نیں۔ تہانوں اندروں کجھ وی

نہیں لہجہ سکدا۔ اپنا ویلا خراب نہ کرو۔“ (13)

ترجمہ نگار نے لفظاں دی تکرار توں پرہیز کیتا اے پرکتے کتے لفظاں دی تکرار دسدی اے۔ ترجمہ نگار نے ”مچھیرے دا پتر“ وچ تلمیح دی ورتوں کیتی اے، جیویں حضرت یونس علیہ السلام چھی دے ڈھڈ وچ رہے۔ ایسے طرح جدوں شہزادی نے ویاہ دی شرط دسی تے زویا ڈونگ اپنے آپ نوں لکان واسطے مچھی دے ڈھڈ اندر رہن دا چارہ کیتا۔ ترجمہ نگار نے چینی زبان دے ماخذ بیان کیتے نیں۔ اوہناں چینی کہانیاں نوں بغیر تبدیلی اپنی زبان وچ بڑے سوہنے ڈھنگ نال کردیاں شاعرانہ رنگ توں گریز کیتا اے۔ خالصتاً نثری رنگ ورتیا اے۔ ترجمہ نگار نے تحقیقی انداز وی اپنایا اے۔ اوہناں نے جانوراں، حکمراناں، انساناں دیاں خصلتاں نوں او سے طرح بیانیاں اے کہ انسان تے جانوراں دیاں کیہ خصلتاں نیں۔ ایہناں توں اڈ ”مزاحیہ رنگ“ لومڑی باؤ لے واسطے رستے دے ہر بندے نوں آکھدی رہی کہ ہر شے نوں کہنا اے باؤ لے دی اے۔ ہر کہانی وچ کوئی نہ کوئی مہم اے جہدے راہیں بچیاں دے ڈرنوں دور کیتا گیا اے۔ پنجاب وانگ چین زرعی ملک اے۔ ایہدے علاقیاں وچ وی کھیتی باڑی کیتی جاندی اے۔ جس طرح پاکستان وچ جنگلات نیں، او سے طرح چین وچ جنگلات موجود نیں تے ”جادو دا پرندہ“ کتاب دی ہر کہانی وچ جنگل دا ذکر ملدا اے۔ جیویں جادو دا پرندہ کہانی وچ جنگل دا ذکر ملدا اے:

”کہندے نیں اک جنگل وچ اک بہت سوہنا پرندہ رہندا سی۔“ (14)

ہر ملک وچ ندی نالے پائے جاندے نیں۔ انج ای چین تے پاکستان دوواں مکاں وچ ندی نالے تے دریاواں دی بھر مار اے۔ ”جادو دا پرندہ“ دی ہر کہانی وچ ایہناں دا ذکر اے جیویں ”مچھیرے دا پتر“ وچ دریا دا ذکر اے۔ چالاک رتی لومڑی وچ دریا موجود اے، مولا وچ وی کھوہ تے دریا دا ذکر کیتا گیا اے۔ سیپ کڑی کھوہ توں پانی بھرن جاندی سی۔ غارتے پہاڑ ہر تھاں موجود ہوندے نیں۔ ایسے طرح ایہناں کہانیاں وچ لی باؤ تے کوئی کوئی وچ پہاڑاں تے غاراں دا ذکر اے، مچھیرے دا پتر وچ پہاڑ دا ذکر کیتا گیا اے۔ گرمی، سردی، دوویں مکاں وچ پیندی اے پراوہناں دے گھراں وچ منجیاں نہیں ہوندیاں، ستوں اٹاں دے چپوترے بنے ہوندے نیں۔ جس طرح پنجاب وچ لوک رل مل کے رہندے نیں۔ ایسے طرح چین وچ لوک پنڈاں گراواں وچ مل جل کے رہندے نیں۔ جیویں ”مچھیرے دا پتر“ کہانی وچ زویا ڈونگ دے دریا دے کنڈھے پھرن نوں انج بیان کیتا اے:

”زیادو ڈونگ نے اپنے چار پھیرے دیکھیا۔ ہر پاسے اُجاڑتے ویران، نہ بندہ نہ بندے دی ذات۔ اوہنے سوچیا دریا دے کنڈے کنڈے ٹردار ہواں گا۔ اوہ سارا دن ٹردار ہیا۔ اخیر شام ویلے ایسی تھاں تے اڑیا جتھے جھال دا پانی آ سے پاسے کھلر کے ہری گھاہ تے پھلاں دیاں کیاریاں ول جا رہیا سی۔ انج گلداسی نکلی جیہی ہری بھری وادی اے۔ مینوں استھے آرام کر لینا چاہیدا اے۔ اوہنے سوچیا تے اک درخت نال ٹیک لاکے اکھاں بند کیتیاں سن کہ وڈے سپ دی شوکرن دی آواز آئی۔ اوہنے اکھاں کھول کے دیکھیا تے اوہدی نظر اک بے تے گدھ دے دو پچیاں تے جا پئی جہناں نوں کھان لئی سپ اگے ودھر رہیا سی۔ اوہنے اک پتھر چک کے سپ دے سردا اجیہا نشانہ بھیا کہ اوہ تھاں تے مر گیا۔“ (15)

مکدی گل ایہہ پئی ایہناں کہانیاں دے کردار تے واقعات ساڈیاں لوک کہانیاں نال ودھیرے ملدے نیں۔ جے کوئی فرق اے تے اوہ صرف ناواں دا اے۔ چینی کہانیاں دے مطالعے توں پتہ لگدا اے کہ دووواں دیاں دے لوکاں دیاں سوچاں تے جذبے بہت ہم آنگ تے یکسانیت اکو جیسے نیں۔ امن، خوشحالی تے بہتر مستقبل لئی دوویں مکاں داسفنا اکوای اے۔

حوالے

1- www.longlongtimeago.com/llta-folk-tales@hotmail,

2- ابوالاعجاز صدیقی، کشف تنقیدی اصطلاحات، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان، 1975ء، ص 194

3- شفیع عقیل، پنجابی لوک کہانیاں، لاہور: عزیز پبلشرز، 1991ء، ص 7

4- مسعود قریشی، قصہ چین جانے کا، لاہور: فیروز سنز، 1996ء، ص 51

5- پنج پکھیرو، ص 7

- 6 فردوس حیدر، جادو دا پرندہ، اسلام آباد: اکادمی ادبیات پاکستان، 1989ء، ص 71/70
- 7 اوہی، ص 74
- 8 اوہی، ص 10
- 9 اوہی، ص 27
- 10 امبر پروین، چین کے سفر ناموں کا تجزیاتی مطالعہ، لاہور: لاہو کالج برائے خواتین یونیورسٹی، 1998ء، ص 30
- 11 اوہی، ص 29
- 12 جادو دا پرندہ، ص 28
- 13 اوہی، ص 52
- 14 اوہی، ص 41
- 15 اوہی، ص 29

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 127-136

چھتھنار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

☆ ہادیہ اسلم

☆ ڈاکٹر مجاہدہ بیٹ

ماجد صدیقی دی شاعری وچ معاشرتی پکھ

Abstract

Majid Saddiqui is considered one of the latest poets of Punjabi. Who observed the aches and pains of life and give his poetry a new form. Most aspects of his poetry grant him a unique recognition in literature world. He addressed in his poetry different issues of society like terrorism, corruption and murdering etc. The objectives of his poetry is to explore the problems of people and to attain the attention of higher authorities towards these issues.

یکم جون 1938ء نوں ضلع چکوال دے پنڈ نور پور وچ جنم والے ماجد صدیقی جہناں دا شمار نہ صرف جدید پنجابی ادب دے بے مثال شاعراں وچ ہوندا اے سگوں اوہناں دا انداز اوہناں نوں اپنے ہم عصر شاعراں توں دکھ وی کردا اے۔ شاعری دل تے واپرن والی وارثا دا اظہار ہوندا اے، شعر جدوں دل دی کیفیت توں نکل کے صفحہ قرطاس تے نمودار ہوندا اے، اوس ویلے شاعر دنیا نوں اپنے محسوسات تے شعری تجربے وچ شریک کردا اے۔ مرزا غالب آکھدے نیں:

☆ پی ایچ ڈی پنجابی ریسرچ سکالر، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

☆ چیئر پرسن شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

پاتا ہوں اس سے داد کچھ اپنے کلام کی

روح القدس اگرچہ میرا ہم زباں نہیں (1)

شاعر حساس طبیعت دا مالک ہوندا اے۔ ایس لئی اوہ معاشرے وچ ظلم تے ستم دا اثر بڑی چھیتی قبول کر لیندا اے۔ 1947ء دی ونڈ ویلے ماجد صدیقی ہوراں دی عمر تقریباً نوں (9) سال سی۔ اوس ویلے ماجد صدیقی چوتھی یاں پنجویں جماعت دے طالب علم سن۔ اوہناں اوس ویلے تقسیم دے دوران ہوون والے ظلم و ستم دے واقعے اکھاں نال ڈٹھے جیہڑے اوہناں دی شخصیت تے گوہڑا اثر چھڈ گئے۔ اوہناں دی شاعری وچ دو جے جدید شاعراں وانگوں انسانی دکھ تے کرب دا اظہار اے۔ اوہ ویلے دیاں اکھاں وچ اکھاں پا کے ویکھنا جانداں سن، ایس لئی اوہ جیہڑی وی گل کردے، اوہ عہد تے آل دوالے دی عکاسی کردی۔ اوہ دکھاں نوں پوری اکھ کھول کے تے ہر لنگھدے پل نوں ٹھوک دجا کے ویکھدے۔ جیویں اپنی کتاب ”وتھاں ناپدے تھہ“ وچ لکھدے نیں:

ماجد بن سچیار

گل کریئے دو ٹوک (2)

ماجد صدیقی کیوں جے نازک حیات دے شاعر سن۔ اوہ چائن نال بے حد پیار کردے سن۔ ایہی اوہناں دے احساس دی جہت اے جیہڑی اوہناں دی شاعری وچ رچی وی ہوئی اے۔ ماجد صدیقی چونکہ اپنے آل دوالے دے ماحول تے وی نظر رکھدے سن، ایس لئی اوہ کدھرے نقاد، کدھرے مبصر تے کدھرے تماشائی لگدے۔ غرض ہر حال وچ تعمیر دا جذبہ رواں اے۔ اوہناں دی شاعری وچ بہت سارے کنائے تے اشارے موجود نیں۔ اوہناں کرب ذات دی تھاں کرب عصر نوں اپنے شعراں دا موضوع بنا کے اپنی شاعری وچ وسعت تے گہرائی پیدا کیتی۔ ماجد ہوراں فقیر دا روپ دھار کے شاعری نوں درد مندی دے نال غصے تے پریم توں جانو کروایا۔ اوہناں دی حیاتی کیوں جے ذاتی تے خانگی حادثیاں دا شکار رہی، ایس لئی اوہناں جیہڑی شائستگی دا خواب تکیا سی اوہدی تعبیر بڑی کرب انگیز نکلی جس پاروں مسلسل دکھ اوہناں دی شاعری دا حصہ بن گیا۔ ”وتھاں ناپدے تھہ“ اوہناں دا اچھا مجموعہ اے جیہڑا حیاتی دا چلن واضح کردا اے۔ ماجد صدیقی لکھدے نیں:

دیہوں اسمانی ٹھیڈ کھاندا، من وچ روگ ہزاراں

چڑھیا دن ڈھلدا نہیں، لیکن رات ڈھلے بن یاراں (3)

اوہناں دا شمار اوہناں شاعراں وچ ہوندا اے جہناں دی شاعری دا سفر تن دہائیاں تے محیط ہوون دے کارن تن دہائیاں دی سماجی تے معاشرتی تاریخ دا گواہ اے۔ اوہناں دا شعری سفر اوہناں دی حیاتی و انگوں قدم نال قدم ملا کے چلن، دھیمپن، معاشرے نال ٹرن تے رکن دے عمل نال وابستہ ویلے دی چکی وچ پسدا ٹھکست خوردہ انسان اے جیہڑا ماجد ہوراں دی شاعری وچ صاف دکھالی دیندا اے۔ اوہناں دی شاعری وچ نا صرف ملکی ونڈ سگوں ذات دی تقسیم دارنگ وی صاف جھلکارے ماردا اے۔ کیوں جے پاکستان ایس لئی تے حاصل کیتا سی کہ ایہدے وچ سارے مسلمان اک دو جے نال پیار تے محبت نال رہن گے پر اتھے مسلمان ای اک دو جے دے دشمن بن بیٹھے۔ ماجد صدیقی ہوراں اپنی کتاب ”سونہاں لیندی اکھ“ دی اک نظم ”قائد اعظم دے ناں“ وچ لکھیا اے کہ:

ہر پتا خونیں رنگیا
کوئی پھل نہ نظریں آوے
کوئی سماں نہ دیا اج تائیں
جیہدی جھال نہ جھلی جاوے
کیہ ہو گئی تیری کھیتی
اج ہو کے ویکھ دوالے
ہر مونہہ اج ایہو گل اے
جیہڑی جے اوہو پالے (4)

نفسا نفسی، آپا دھاپی، کھچ دھرتے خود غرضی نے معاشرے دا حلیہ بدل کے رکھ دتا اے۔ مشینی دور نے انسان نوں محبت تے پیار دے جذبیاں توں عاری کر دتا اے۔ انسان اپنے پیٹ واسطے حرام حلال دی تمیز بھل گیا اے۔ اوس دو جے دیاں جیاں تے ڈاکے مارن ول نظر رکھی ہوئی اے۔ ماجد صدیقی ہوراں دی شاعری وچ معاشرتی تبدیلیاں تے افسوس، استحصالی طبقے دی تصویر، منافقاں دے چور رستے، مشینی دور دے ہتھوں احساسات دی بے حسی تے وسیے دی گل دے جھلکارے دکھالی دیندے نیں۔ خود غرضی تے نفسا نفسی توں تنگ آ کے ماجد صدیقی اللہ تعالیٰ نال گلہ کر دے دکھالی دیندے نیں۔ اوہ اپنی لکھت ”ریختیاں“ دی اک نظم ”شرک دا زہر“ وچ لکھدے نیں:

ربا توں بندے نوں اپنا نیب بنایا
 اپنیاں کاگتاں وچ پر ایہدے
 پیٹ نوں کیہ درجہ دتا اے
 کیوں جے بس ایہدے ای پچھے
 بندہ خورے کتھے کتھے
 شرک دے جال وچ
 پھس جاندا (5)

پاکستان دنیا دا واحد ملک اے جہدے وچ 60 فیصد آبادی نوجوان طبقے دی اے پر سچی گل اے پی من حرامی تے جتناں ڈھیر۔ دیہاڑی داراں وانگر نہ کوئی اسٹ لائی نہ اکھیڑی نہ پکی کیتی سگوں لکیاں اکھیڑدے رہے یعنی ملک دی مضبوطی ول کسے دھیان نہ دتا سگوں اوہدیاں جڑاں کھوکھلیاں کیتیاں نیں۔ اج پاکستان وچ پڑھے لکھے نوجوان روزگار دی تلاش وچ مارے مارے پھر رہے نیں۔ روزگار نہ ملن کارن لوک نفسیاتی مرض دا شکار ہوئی جا رہے نیں۔ امیر اپنے آپ نوں امیر تر کر رہے نیں تے غریب نوں کوئی پچھنا پسند نہیں کردا کہ اوہدے گھر دے کیہ حالات نیں، جے کوئی حق لئی آواز چکے تے اوس نوں مار دتا جاندا اے۔ ماجد صدیقی اپنی شاعری وچ پنڈتے شہر، سچ تے جوٹھ دے وچکار و تھاں ناپدے دسدے نیں۔ اوہناں دی شاعری نہ صرف اندرونی کرب تے اذیت سگوں نفسیاتی تے سماجی بصیرت نوں نال لے کے اُبھری۔ اوہناں دی کتاب ”ریجتناں“ دی نظم ”اوکھل“ اچھے جذبے دی بازگشت اے جہدے وچ کسے شخص دی حقیقی حیاتی اوہدی عمراں تک دی نیندر اڈا دیندی اے۔ ماجد صدیقی لکھدے نیں:

بجلی دے چلدے پکھے توں نکر کھا کے
 اک چڑی ٹوئے ہو ڈھٹھی
 تے میریاں اکھیاں دے اندر
 اسے بندے دا انت سمایا
 جہدے اندر اوہدی چھیویں جس نوں

اوکھل آ گئی ہووے
تے اوہ ویلے دے چلدے پکھے وی
شوکر سن نہ سکے (6)

شاعریاں فنکار دی حیثیت چکی وانگوں ہوندی اے۔ اوہ اپنے آل دوالے ہون والے واقعاں نوں ویکھدا اے، اوہناں نوں پرکھدا اے تے کجھ نہ کر سکے دے کارن اپنے اندر گھٹ جاندا اے، جدوں اوہ معاشرے دیاں برائیاں نوں گھٹ گھٹ کے تھک جاندا اے تے اوہ گھٹن اوہدے اندر لاوے وانگوں پکن گدی اے، فیر شاعری دی صورت وچ سامنے آؤندی اے جیہڑی سونا سہاگیوں بعد دی شکل اپنالیندی اے۔ ماجد صدیقی دنیا آتے ہوس تے حرص ہر پاسے دیکھ کے تنگ آ گئے سن۔ اوس لوکاں نوں چتاؤنی دتی کہ لالچ بری بلا اے۔ لالچی انسان دا اوج تک کجھ نہیں بنیا، اخیر اوہ لالچ وچ جو کجھ اوہدے کول ہوندا اے، اوہدے توں وی ہتھل ہو جاندا اے۔ ایہدے بارے اپنی کتاب ’’سچ سہاگ‘‘ دی اک نظم ’’اک نواں اکھان‘‘ وچ لکھدے نیں:

ا ج وی انج ای ہویا اے، جج ہوندا آیا
لوکی یاد کرن گے ماجد تیرا کہیا
دین ایمان دی ڈوری وچ حرصاں دے سکے
جھتے وی گھت دیکھے اوہدا کجھ نہ رہیا (7)

پاکستان نوں بناون لئی لوکاں بے بہا قربانیاں دتیاں، کئی لوکاں دے خانداناں دے خاندان قتل ہو گئے پر پاکستان حاصل کرن دے جیہڑے مقصد سن، اوہ پاکستان بن توں بعد خواب ای رہ گئے کیوں جے ایس ملک نوں حاصل کرن دا مقصد ہر طرحاں دی مذہبی، سیاسی، معاشی آزادی سی ا ج وی پاکستان دے اکثر علاقیاں وچ لوک غلامی دی حیاتی لنگھا رہے نیں۔ جاگیر دارانہ نظام ا ج وی ملک وچ موجود اے۔ جاگیر دار غریب لوکاں کولوں کم لے کے اوہناں نوں اپنی مرضی دی اُجرت دیندے نیں۔ غریب دے بال نوں اگے نہیں ودھن دتا جاندا جیہڑا غریب کسے امیر اگے سر چکدا اے، اوہدی حیاتی جہنم بنا دتی جاندی اے۔ شاعر چونکہ ہر کسے دے دل دی آواز ہوندا اے اوہ ہر کسے دے دکھ سکھ دا سنبھلی ہوندا اے۔ ایس لئی ماجد صدیقی ہوراں نظم ’’ایہہ دھرتی ایہہ میری دھرتی‘‘ وچ لکھیا اے کہ:

اکھ کھولی سی دیکھن کارن لپ لپ دھوڑ اکھاں وچ پے گئی
امرن دی اک آس سی دل وچ سوک پیاں دل وچ رہ گئی (8)

دو غلا پن تے دھوکھا ساڈے معاشرے دا بہت وڈا المیہ اے۔ انسان دنیا دیاں رنگینیاں وچ ایہناں غرق ہو چکیا اے کہ اوہنوں غلط صحیح وچ کوئی فرق نہیں دسد۔ ہر کوئی اک دو جے توں اگے نکلن دی دوڑ وچ اے۔ ایس دوڑ وچ بے شک کسے نوں پھہمہ جاوے، مدھول جاوے، اوہنوں کوئی فرق نہیں پیندا۔ انسان پتہ نہیں کیہڑی بھل وچ پیا اے۔ دنیا مکافات عمل اے، جو بندے نے بیجنا اے، اوہی کٹنا اے۔ انسان ایہہ سب جان دیاں وی کہ اوہنے ایس دنیا توں چلے جانا اے جو کجھ اوہدے کول اے، اتجھے ای رہ جانا اے، فیرو دی اوہ بھلکھے دا شکار اے۔ نظم ”بھل“ وچ لکھدے نیں:

ٹوئے بٹے نہ دیکھے، جیون مارو تھل
چنگا کراں تے اج وی میں جہاں اکو گل
لکھ سہیاں دی دوستی ایہدا کوئی نہ مل
لکھ سہیاں دا آدمی جے منے اپنی بھل (9)

اوہناں موجب انسان اپنا مقصد حیات بھل گیا اے جیہدے کارن اوہ حقوق انسانیت نوں بھلا کے دو جیاں تے ظلم دا کارن بن دا اے۔ ایہو وجہ اے کہ اوہ خود نوں اعلیٰ تے باقی انساناں نوں ادنیٰ تصور کردا اے۔ اللہ تعالیٰ نے سب توں پہلاں زنانی نوں اعزاز دتا کہ اوہنوں برابری نال آدم نال جنت وچ رکھیا۔ اللہ تعالیٰ نے فرمایا کہ:

”فیرا سیں آدم نوں آکھیا کہ توں تے تیری بیوی جنت وچ رہو۔“ (10)

اسلام توں پہلے عورت نوں جیہڑا مقام حاصل سی، اوہنوں کسے وی طریقے نال کسے مذہب دا بنایا ہو یا مقام نہیں آکھیا جاسکدا جیہڑا صرف تے صرف معاشرتی مقام سی جہوں زنانی ظلم دی چکی وچ پسدیاں ہو یا اپنا مقام سمجھ بیٹھی۔ اسلام نے زنانی نوں اوہدا اصل مقام دتا تے دنیا نوں دسیا کہ زنانی صرف کائنات دی ایس خوبصورتی دا اک حصہ ای نہیں سگوں دنیا نوں خوبصورت بناون وچ وی زنانی حصے دار اے۔ نبی اکرم ﷺ نے نہ صرف زنانی دی عزت تے احترام کرن دی تلقین کیتی سگوں اسلامی معاشرے وچ ایس نوں جس ڈھنگ نال پیش کینا، ایس توں پہلاں کسے مذہب نے پیش نہیں کینا۔ اج فیر زنانیاں نوں زمانہ جاہلیت ول کھڑن دی کوشش کیتی جا رہی اے، زنانیاں اتے ظلم تے تشدد کیتا جا

رہیا اے۔ پنڈ ہووے یاں شہر، مشرق ہووے یاں مغرب، زنائی نوں پرانے تے بے بنیاد نظریاں دی بناتے ظلم دا نشانہ بنایا جاندا اے۔ ماجد صدیقی نے زانیاں دے حق لئی آواز چکی اے۔ ماجد صدیقی دھیاں دے دکھاں تے گڑھدیاں لکھدے نیں کہ دھیاں جدوں مایاں دے گھر جمیاں نیں تے اوہ لاڈاں تے پیار نال پال دے نیں جدوں وڈیاں ہوندىاں نیں تے اوہناں نوں دو جے گھراں وچ گھل دتا جاندا اے، جتھے لوک اوہناں نال جس طرحاں دادل کرے، سلوک کر دے نیں۔ دھیاں مایاں دی عزت خاطر چپ چاپ ہر دکھ سہہ جاندىاں نیں۔ سر دا سائیں ظلم کرے، کرب وچ لکھدے نیں کہ اوہ چاہندیاں ہو یاں کجھ نہیں دسدیاں۔ نظم ”لج پال ناٹھ“ وچ لکھدے نیں:

سر دا سائیں اوہ ہے جھوں جاچ نہیں بولن دی
 بابل کیہ کجھ پچھدا مینوں ہر گل نہیں پھولن دی
 کل تک توں جس ساہ دی ڈوری پھلاں نال پروتی
 شام سویرے اوس وچ سجدے اج ہنجواں دے موتی (11)

شاعر دی اک اکہ باہرول تے دوجی اندرونی حالات اتے مرکوز ہوندى اے۔ ایہی صورت حال ماجد صدیقی ہوراں دی سی، اوہناں دی شاعری فکر فردتوں عبارت اے۔ اوہ سماجی شعور رکھدے سن، معاشرے وچ لوک اپنی حقیقت دا سامنا کرن دی ہمت بہت گھٹ رکھدے نیں۔ جے کوئی بندہ کسے دوسرے نوں حقیقت دے تے اوہ دشمن بن جاندا اے جیویں معاشرہ ناقص غذاواں، آلودہ فضاواں، جعلی دواواں تے بے لوٹ دعاواں نال گھریا ہویا اے، کنیاں کچھاں وچ خنجر نیں تے اوہ ساڈی سیاسی تے معاشی آزادی اتے نظر رکھ کے بیٹھے نیں۔ ماجد صدیقی بد قسمتی نال ایس بے سمت قوم دا حصہ سن جس پاروں اوہناں معاشرے دی ایس گھمبیر تاتے زہر ناکیاں نوں شاعری دا موضوع بنایا۔ اوہ اپنی نظم ”اندر ہوند“ وچ لکھدے نیں:

رت پرتے تے میں نت سوچاں
 رہ گئے کبھڑے پاسے
 اوہ بدلاں دی کوئل کرن مین
 واء دے نرم دلا سے (12)

ماجد صدیقی ہوراء معاشرتی تہ فکری پکھاں اتے کھل کے چانن پایا اے۔ اوہناں دے فنی تجربے تے مشاہدے اپنے اندر بڑی ڈونگھیا ئی اے۔ ماجد صدیقی ہوراء دی شاعری تلخ حقیقتاں دا اظہار اے جہدے توں معاشرہ دوچار اے، اوہناں دی شاعری معاشرتی بیان، سوالیہ نشان تے اک پکار اے۔ اوہناں انسان نوں جیہڑیاں آزمائشاں توں لنگھدیاں ویکھیا، اوہناں دا پچھا کیتا۔ ویلے تے فکر دواں دے ساتھی بن کے حیاتی دی تصویر کشی کرن لئی فکر داروپ دھار کے اپنے زمانے دا عہد نامہ اُلکیا۔ معاشرہ دوغلے پن دا شکار اے ہر بندہ خول چڑھا کے پھر دا دسدا اے، انسان کسے بندے تے وی اکھاں نوٹ کے اعتماد نہیں کر سکدا۔ نظم ”ڈھل“ وچ آکھدے نیں:

بس اکھیاں نوں میٹ ذرا توں

فیر ایہہ ویکھیں

میں ای تیری جیب تے سجاں

جیکر قینچی نہ ازماواں (13)

اخیر تھک ہار کے ماجد صدیقی نے معاشرتی برائیاں دا دکھ تے رونا اللہ تعالیٰ اگے رویا کہ دل چاہندا اے عرش تے اللہ تعالیٰ کول جا کے اوہنوں دینا دے سارے دکھاں تے ظلماں بارے دساں۔ اللہ دے حضور جا کے دساں دنیا دے انسان اک پل کجھ تے دو جے پل کجھ ہور نیں۔ دنیا کدھرے انسان دے خون دی تریہائی اے تے کدھرے لوک کتیاں نوں انساناں نالوں ودھ کے پیار کر دے نیں۔ ہر کوئی اک دو جے دا گھر ساڑن نوں پھر دا اے، کھاندے نوں کوئی ویکھ نہیں سکدا تے بھکھے نوں دے نہیں سکدا۔ کدھرے غریب دی بے عزتی اے تے کدھرے حوادیاں دھیاں وک رہیاں نیں۔ انسانیت دی ایسی توہین تے ماجد صدیقی کڑھدیاں تے رب سچے اگے ہونیاں نظم ”پچھاں گل وراگاں والی“ وچ لکھیا اے کہ:

دل چاہندا اے عرش جا کے

جگ والے دا در کھڑکا کے

رب سائیں نوں ہاڑے پا کے

ادبے اگے نین ورا کے

اس سوہنے نوں پھول کے دساں
 دل اندر بھکھدی کٹھیالی
 ہاں ہاں اوہدے کنیں پاواں
 اک اک گل وراگاں والی (14)

اوہناں دی ساری حیاتی معاشرتی برائیاں دی پیمائش کردیاں لنگھ گئی، اوہناں دے اک بیلی اختر امام رضوی
 اوہناں نوں عصر حاضر دا سقراط آکھیا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

”فاصلے اور تفرقے ناپتے ماجد صدیقی کے یہ ہاتھ معاشرے کی بے اصولیوں،
 ظلم زیادتیوں، نفرتوں، کدورتوں، بغض و عناد کے ہاتھوں پڑی ہوئی دوریوں
 کی پیمائش کرتے رہے اور ان ہاتھوں نے ایسا کرتے ہوئے تقریباً آدھی
 صدی مٹا ڈالی۔“ (15)

ماجد صدیقی حقیقی معنیوں وچ محبت دے شاعر سن، محبت اوہناں دی شاعری دا بنیادی استعارہ سی۔ ایہہ استعارہ
 مختلف سطحاں تے اپنا ظہور کرا۔ کدھرے انسان دوستی دی صورت وچ تے کدھرے رومان پرور تے لطیف ہو جاندا اے۔
 اصل وچ اوہناں دی شاعری وچ پائے جاوے والے کرب دا کوئی اک رخ نہیں۔ ذات تے کائنات دے دکھاں توں اڈ
 دھرتی ماں نال محبت تے ایہدے نال وابستہ معاشرتی بے چینیاں دی کڑتن اوہناں دی شاعری وچ تھیں تھیں لہدی
 اے۔ اوہناں دے دکھ بڑے ڈونگھے نیں جیہناں اوہناں دا جینا محال کردتا سی پر اوہ کیہ کردے، اوہناں نوں چھڈنا وی
 ناممکن سی۔ اوہناں دی شاعری دا انداز ڈھیر انملا اے، اوہناں دا سفر حیاتی دا سفر سی جیہڑا ماضی حال تے مستقبل نوں چھوہندا
 حقیقت دا کھلار اے۔ اوہ ہزاراں منظرآں تے لکھاں آوازاں نوں اک پل وچ سندے تے ہر قسم دی تنہائی تے تجربے دی
 دس پاؤندے۔ مقامی لہجے دی مٹھاس، نظماں تے غزلاں دا چانن، فطری منظرآں دی دلکشی، اتلے تے پٹھلے طبقے دی بے بسی،
 وچھوڑے دا احساس، علامتی ڈھنگ دا اظہار اوہناں نوں ناصر ہر دور دے شاعرآں وچ سگوں پنجابی دے جدید ادب وچ
 ہمیش زندہ رکھے گا۔

حوالے

- 1- مالک رام، دیوان غالب، دلی: آزاد کتاب گھر، 1957ء، ص 119
- 2- ماجد صدیقی، وہاں ناپدے تھے، راولپنڈی: تعمیر پرنٹنگ پریس، 1963ء، ص 31
- 3- ماجد صدیقی، وہاں ناپدے تھے، ص 44
- 4- ماجد صدیقی، سونہاں لیدی اکھ، راولپنڈی: تعمیر پرنٹنگ پریس، 1966ء، ص 56
- 5- ماجد صدیقی، راجتانا، راولپنڈی: اپنا ادارہ، 1978ء، ص 175
- 6- ماجد صدیقی، راجتانا، ص 151, 152
- 7- ماجد صدیقی، سچ سہاگ، راولپنڈی، ایس ٹی پرنٹرز، 1980ء، ص 61
- 8- ماجد صدیقی، اچھ، راولپنڈی: ایس ٹی پرنٹرز، 1980ء، ص 22
- 9- ماجد صدیقی، اچھ، ص 28
- 10- القرآن، سورۃ البقرہ، آیت 35
- 11- ماجد صدیقی، اچھ، ص 61
- 12- ماجد صدیقی، ڈھلدی شام دارکھ، راولپنڈی: یاسر گفٹ گیلری، 2000ء، ص 22
- 13- ماجد صدیقی، ڈھلدی شام دارکھ، ص 61
- 14- ماجد صدیقی، ڈھلدی شام دارکھ، ص 102
- 15- www.majidsaddiqui.com

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 2, Jan.-Dec. 2018, P. 137-168

چھتھنار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2018ء، مسلسل شمارہ 2

☆ ثوبیہ مظفر

☆ ڈاکٹر عابدہ حسن

استاد دامن**Abstract**

This article is a thorough research about great legendary poet "Ustad damn". He was a famous Punjabi poet who served all his life for Punjabi literature. He wrote plenty of his poetry for public. He wrote revolutionary poet. His famous book "damn dy moti" got great appreciation and fame in the field of literature. Most of his topics were public based and awami. He covered almost every aspect of society. He was the poet of high thought with perfection, morality, truth, reality and much more. This article is a brief talk about his life. His poetry give the message of courage, patience, resistance against tyranny.

استاد دامن ”9 فروری 1911ء“ نون چوک متی اندرون لوہاری گیٹ لہور دے اک گھرانے وچ جنمے۔ اوہناں دے والد داناں میراں بخش تے ماں داناں کریم بی بی سی۔ میراں بخش نے پتر داناں چراغ دین رکھیا۔ چراغ دین دا پیو

☆ پنجابی سکالر،

☆ اسٹنٹ پروفیسر پنجابی (ریٹائرڈ)، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

تے دادا درزی داکم کردے سن۔ اوہناں دی آمدن بہت گھٹ سی، اوہناں دا گزارا بہت اوکھاسی۔ چراغ دین دا اک وڈا بھرا فیروز دین ریلوے دے محکمے وچ کم کردا سی۔ اوس دی تنخواہ نال گھر دا چولہا بلدا سی۔ استاد دامن دے پیودی خواہش سی کہ اوہناں دا پتر چھیتی نال ہی درزیاں داکم کار سکھے تے اک ہنرمند درزی بنے تاکہ گھر دی آمدنی وچ وادھا ہوئے۔ تنگ دستی دور ہوئے تے خوشحالی آوے پر اوہناں دا وڈا بھرا چاہندا سی چراغ دین پڑھ لکھ کے صاحب بنے نہیں تے گھٹ توں گھٹ بابو ہی بن جاوے۔ چراغ دین پڑھائی دے نال نال درزی داکم سکھن دے لئی پیودی دکان تے وی ہندے سن۔ ایس طرح اوہناں نے:

”دیوساج ہائی سکول“ (1)

توں میٹرک کیتا اگے پڑھائی جاری رکھنا چاہندے سن پر اوہناں دا وڈا بھرا فیروز دین انتقال کر گیا۔ جیہدی وجہ توں مالی مشکلات دا سامنا کرنا پیا۔ ایس لئی ایہناں نوں تعلیم ادھوری چھڈنی پئی:

”چراغ دین بچپن میں بگڑو بہت اچھا گاتا تھا، بگڑو کے ان گیتوں میں وہ اپنی

طرف سے بھی کئی شعر جوڑ لیتا تھا۔“ (2)

چراغ دین نوں شاعری دا شوق سی تے اوہ ”استاد دامن“ تخلص کردے سن۔ بھرا دی موت توں بعد استاد دامن دے گھر دے حالات ہور وگڑ گئے۔ ایس لئی اوہناں نے لاہور میونسپل کمیٹی وچ ملازمت دی کوشش کیتی۔ ایہہ دور اوہناں دی حیاتی دا مشکل تے غم زدہ دور سی۔ ایس واقعے نوں سناندے ہوئے اوہ اکثر روپیندے سن۔ استاد دامن دا قد چھوٹا سی، جسم بھاری بھرم ہون دی وجہ نال ہور وی چھوٹے دکھائی دیندے سن۔ جدوں چلدے سن تے انج لگدا سی جیویں فٹ بال رڑھدا آ رہیا ہووے۔ ایس گل دا اوہناں دی ماں نوں بڑا احساس سی کہ کتھے اوہ استاد دامن نوں بال سمجھ کے نوکری ہی نہ دین۔ ایس لئی اوہناں دی والدہ نے کسے کولوں ادھار روپے لے کے اوہناں لئی نویں کپڑے سلوائے، اُچی اڈی دی جتی خریدی تے سرتے اُچے شملے والا پگڑا پوا کے اوہناں نوں انٹروپولی گھلیا۔ فیروی اوہناں نوں کامیابی نصیب نہ ہوئی۔ اوہ اکثر اپنی غریبی بارے گل کردے ہوئے آکھدے:

”غریبی کتنی بے بسی اور لاچارگی کو جنم دیتی ہے۔“ (3)

کیوں جے اوہناں دے گھر یلو حالات بڑے خراب سی۔ سرکاری نوکری حاصل کرن وچ ناکامی توں بعد اوہناں

نے سرکاری نوکری کرن دا خیال اپنے دل وچوں کڈھ دتاتے اپنے بیودی خواہش ول دھیان دتا۔ اپنے بیودی خواہش نوں ذہن وچ رکھدے ہوئے استاد دامن نے جرمن کمپنی جان ولیم ٹیلرز توں کٹائی تے سلائی دا ڈپلومہ حاصل کرن لئی داخلہ لیا۔ ایس ادارے وچ سلائی کڑھائی دا کم سکھایا جاندا سی۔ دامن ہوراں ایس ادارے توں سلائی کٹائی دا ڈپلومہ اعلیٰ درجے وچ حاصل کیتا۔ ایہدے بعد اپنا کاروبار یعنی درزیاں دی دکان باغبانپورہ وچ کھول لئی۔ ایہہ درزی خانہ استاد دامن دی مادی ضرورتاں نوں پورا کردا سی۔ اوہناں نوں شروع توں شاعری دا بہت شوق سی، اوہ نکلے ہوندے توں ہی جدوں بازار سودا لین لئی جانندے تے جانندے آؤندے جوڑ جوڑ دے رہندے سن۔ جیویں:

” سبزی لیاندی بھج کے

کھاؤ سارے راج کے

باقی رکھو کج کے “ (4)

بال پنے دی عمرے ہی محلے دے مولوی کولوں جیہڑے قصے سن دے اوہناں دی نقل لاه کے اپنے ہانیاں کولوں داد وصول کردے سن۔ اوہناں نے اپنے ایس شوق نوں جاری رکھیاتے اپنی روحانی خوشی لئی شعر و شاعری کردے رہے۔ ایس طرح لوکائی اوہناں نوں بہتا جانن تے پسند کرن لگ پئی۔ لوک اوہناں کولوں شعر سنن آؤندے، ایس طرح اوہناں دا درزی خانہ شعر و شاعری دا ذوق رکھن والیاں لئی اک بیٹھک بن گیا۔ درزی دے کم توں فارغ ہو کے اوہ اتھے شعر و شاعری دی محفل سجاندے۔ استاد ہوراں نوں شاعری دا شوق شروع توں ہی سی پر پھرادی موت دے دلی صدمہ نے اوہناں دی شاعری نوں اک نواں روپ دتا۔ ایس طرح اوہناں دی شاعری دا باقاعدہ آغاز اوہناں دے درزی خانے توں ہويا۔ استاد دامن دے اک شاگرد گیان سنگھ محرم دسدے نیں۔ اک واری اک صاحب گرم کپڑے دا سوٹ سلوان دے لئی استاد دامن دی دکان تے آئے۔ استاد ہوراں نے ایس شرط تے کپڑا اپنے کول رکھیا کہ اوہ چھیتی دا مطالبہ نہیں کرن گے۔ چنانچہ اپنی مرضی دی تاریخ مقرر کر کے استاد دامن ہوراں نے ایس صاحب داناں تے ناپ رجسٹر وچ لکھ کے سوٹ اپنے کول رکھ لیا۔ مقررہ تاریخ تے اوہ صاحب اپنا سوٹ لین لئی آیا تے استاد دامن نے سوٹ نوں ہر تھاں لہیا پر سوٹ نہ ملیا۔ آخر اوس صاحب دی نظر اپنے سوٹ تے پئی، جیہڑا اتہہ کر کے کپڑیاں والی الماری وچ رکھیا ہو یا سی۔ استاد دامن ہوراں نے کپڑا کڈھ کے آکھیا:

”بس بھول ہوگئی آپ پرسوں اسی وقت اپنا سوٹ لے جائیں۔“ (5)

تجے دن اوہ صاحب آئے تے ہنسی خوشی سلائی دی قیمت ادا کر کے اپنا سوٹ لے گئے۔ استاد ہوراں نے اپنے شاگرداں نوں دس روپے دانوٹ دیندیاں ہوئیاں آکھیا۔ جاتے گوشت لے کے آں تاکہ ہانڈی پکائی جاوے۔ جدوں اوہ گوشت لے کے واپس آیا تے اوہی صاحب دکان تے استاد ہوراں نال لڑ رہیا سی۔ تسیں مینوں کھدا سلا ہو یا سوٹ دے دتا اے۔ استاد ہوراں نے بڑی بے نیازی نال آکھیا۔ جناب جدوں تہاڈا ناپ لیا ہووے گا، اودوں تسیں ایہو جیہے ای ہووے گے۔ ہن تسیں دبلے پتلے یا نلکے ہو گئے ہوتے ایہدے وچ میرا کیکہ قصور اے۔ ایس صاحب ہوراں نے ایہدے وچ ہی خیریت جانی۔ چلو کھلا ہی اے، تنگ ہو جاوے گا، جے تنگ ہوندا تے کیکہ کردا۔ استاد ہوراں اوہنوں بہت آکھیا کہ سوٹ چھڈ جاؤ فٹ کر دتا جائے گا پر اوہ صاحب بالکل نہ منے تے پیر پٹھدے ہوئے دکان توں چلے گئی۔ حقیقت ایہہ سی کہ استاد اکاپنی تے بہت سارے لوکاں دے ناپ تے ناں درج کر لیندے سن تے جدوں کپڑا کٹن لگدے تے یاد ہی نہ رہندا۔ ایس طرح ناپ کسے دا ہوندا تے کپڑا کسے ہوردا۔ اوہناں دے چھوٹے قد تے موٹا پے دی وجہ توں لوک اوہناں نوں زم زم یعنی بھنگیاں دی توپ آکھدے سن۔ ایسے زم زم توں بگڑ کے لفظ دم دم پیتے فیر دامن داروپ دھار گیا۔ ایہو اوہناں دا تخلص بن گیا۔ استاد دامن ٹپے بڑے شوق تے پیارے راگ وچ گاؤندے سن۔ بعض ویلے اوہ خود وی بگڑو گھڑ لیندے سن تے بڑے سوہنے من موہنے راگ تے آواز وچ سنا کے لوکاں کولوں داد وصول کردے سن۔ بعض ویلے لوک اوہناں کولوں (بگڑو) ٹپے سنن دا مطالبہ وی کردے سن تے اوہ اوہناں دی فرمائش خوش دلی نال پوری کردیندے سن:

”چپ کر کے گڈی وچ بہہ جا

بولیں گی چھڑ کھاویں گی“ (6)

استاد دامن دی عمروں ویلے تیراں ورہیاں دی سی۔ اوہ پالپنے دی عمر توں ہی سمجھدار تے عقلمند سن۔ ہر شے تے غور کردے تے کدی کدائیں اوہناں حالاں نوں شعریاں بول راہیں گا کے بیان کردے تے سناؤندے نالے دو جیاں کولوں واہ واہ داد وصول کردے، نالے اوہناں دا دل جت دے۔ لوکائی دا اوہناں نال بچپن توں ہی پیاری سی۔ استاد دامن ہوراں دے استاد دا ناں ”ہدم“ سی۔ ایسے لئی پہلاں اوہناں نوں دم دم چنگا لگا بعد وچوں اوہناں اپنا تخلص دامن اختیار کر

لیا۔ ایس طرح چراغ دین دامن ہو گیا۔ شاعری داشوق تے شروع توں ہی سی۔ جدوں درزیاں دی دکان کھولی تے روح دی تسکین لئی کم توں بعد دوستان یا راں نال بہہ کے شاعری کر دے تے شہرت حاصل کر دے۔ ایسے طرح اک واری باغبانپورہ وچ اوہناں دی دکان تے اک کانگریسی لیڈر شیروانی سلوان لئی آیا۔ اوس ویلے شیروانی دارواج عام سی۔ جدوں اوہنوں پتہ لکھیا کہ ایہہ گول مٹول سرخ و سفید نو جوان شعر وی کہند اے تے اوہنے شعر سنن دی فرمائش کیتی۔ کلام توں متاثر ہو کے اوہنے چراغ دین دامن ہوراں نوں کانگریس دے جلسے وچ شعر پڑھن دی دعوت دتی۔ استاد دامن ہوراں دی شاعری وچ اک عجیب سچائی تے کشش ہوندی کہ اک واری سنن والا بار بار سنن دی خواہش کردا۔ ایس طرح چراغ دین ہوراں پہلی وار لاہور وچ آل انڈیا کانگریس دے جلسے وچ اپنا کلام سنایا۔ اوہناں دے خوبصورت شعراں تے پڑھن دے دلفریب انداز نے سامعین نوں ہی نہیں سگوں معززین تے وی سحر طاری کردتا تے اوہناں نوں حیرت وچ پادتا۔ جلسے دے اختتام تے انتظامیہ نے استاد دامن ہوراں نوں دس روپے دانوٹ دتا۔ شعر دے عوض دس دانوٹ لے کے استاد دامن حیران کھڑے سی۔ اوہناں نوں یقین نہیں آ رہیا سی۔ اوہناں نوں انج محسوس ہو رہیا سی جیویں اوہ کھلیاں اکھاں سپنا دیکھ رہے ہوں۔ استاد دامن ہوراں نوں حیران ویکھ کے پنڈٹ جواہر لعل نہرو نے پچھیا۔ ایس سوہنے جوان شاعر نوں کیہ دتا گیا اے؟

دس روپے؟

ایہہ سن کے پنڈٹ جواہر لعل نہرو ہوراں آکھیا۔ نہیں ایہہ تے بہت تھوڑے نیں۔ ایہناں نوں اک سو روپے دتے جان تے آئندہ پنجاب وچ جتھے وی جلسہ ہووے گا۔ ایس نو جوان شاعر دی شمولیت ضروری اے۔ ایہہ ساڈے خیالاں نوں سوہنے تے چنگے طریقے نال لوکاں تیکر پہنچا سکدا اے۔ ایہہ گل سچ وی سی کیوں جے استاد دامن دی شاعری وچ اک عجیب تاثر ہوندا کہ سنن والے دادل موہ لیندا۔ ایس طرح استاد دامن چراغ دین دی قسمت داستارا چمک گیا تے اوہناں دے نصیب جاگ گئے۔ دناں وچ عزت، دولت تے شہرت نے اوہناں دا دامن پھڑ لیا۔ ویکھدیاں ہی ویکھدیاں اوہ سیاسی جلسیاں دی ہی نہیں سگوں عوامی مشاعریاں دی وی جان بن گئے۔ ہر دن عید تے ہر شب شہ برات۔ استاد دامن ہوراں دی خاموش تے تنہا زندگی وچ ہنگامہ خیزی تے رونقاں آکھیاں۔ خوش لباسی تے خوش خوراکی اوہناں دا حصہ بن گئی۔ درزی خانہ جتھے اوہ لوکاں دے کپڑے سیندے سی، ہولی ہولی اوہ دم دم دا ڈیرہ بن گیا۔ ایس ڈیرے تے بازوق ہندوؤں، سکھوں اور مسلمانوں دا جگمگا لگا رہندا سی، صرف نام تے شہرت خاطر دامن دی شاگردی اختیار کر دے سن۔ استاد دامن نے

صرف اوہناں نوں شاگرد بنایا جہناں دی روح وچ شاعری دا ذوق ہوندا۔ اوہ بندے دی گل بات توں اندازہ لالیندے سن کہ ایہدے وچ شاعری دا جذبہ ہے کہ نہیں۔ سائیں حیات پسروری جیہڑے 1939ء وچ استاد دامن دے شاگرد ہوئے۔ اوہ دسدے نیں کہ اوہ لاہور بھارت بلڈنگ دے قریب رہندے سن۔ اوہناں نے لاہور دیاں دیواراں اُتے پنجابی مشاعرے دے وڈے وڈے اشتہار ویکھے جہناں اُتے استاد ہمد، استاد عشق لہر، کالیداس گوجرانوالہ، ملکھی رام اور مولابخش کشتہ ایہو جے نامور شاعران داناں درج سی۔ سائیں حیات پسروری ہوری وی مشاعرے وچ حصہ لین چلے گئے۔ مشاعرے دے اسٹیج سیکرٹری محمد حسین نیاریہ سی۔ اوہناں نے پسروری ہوریاں کولوں پچھیا۔ آپ دا تعلق شاعری دے کس گھرانے نال اے۔ پسروری ہوریاں آکھیا۔ میں پیدائشی شاعر آں پر حسین نیاریہ ہوریاں پسروری ہوریاں نوں مشاعرہ پڑھن دی اجازت نہ دتی۔ کیوں جے اوس دور وچ مشاعرہ صرف اوہی پڑھ سکدا سی۔ جس دا تعلق شاعری دے کسے نہ کسے گھرانے نال ہوئے۔ چنانچہ سویرے پسروری ہوریاں اپنے ساتھی معراج دین کولوں استاد ہمد دے ڈیرے دا پچھیا۔ کیوں جے رات دے مشاعرے وچ پسروری ہوریاں نوں استاد ہمد دے کلام تے پڑھن دے اندازے بہت متاثر کیتا سی۔ معراج دین ان پڑھ سی۔ اوہنے آکھیا۔ ہمد نوں تے میں نہیں جاندا پر باغبان پورہ وچ دم دم دا ڈیرہ اے۔

سائیں حیات پسروری او تھے پینچے تے اک پہلوان نما اپنے یار دا سہرا لکھوار رہیا سی۔ او تھوں دا ماحول کسے رکھ رکھاؤ تے تکلف توں بیگانہ سی۔ بالکل درویشاں تے تکیاں وانگوں۔ سائیں حیات پسروری او تھے اوہناں دے درمیان ادب نال بیٹھ گئے۔ پہلوان ہوریاں اوہناں نوں پچھیا۔ منڈیا کتھوں آیا اے۔ پسروری ہوریاں آکھیا۔ میں باؤ ہمد نوں ملنا اے۔ پہلوان ہوریاں آکھیا۔ باؤ ہمد نوں ملنا اے تے اکبری منڈی جاتے دامن نوں ملنا اے تے میں آں۔ پسروری ہوریاں اوہناں نوں غور نال ویکھیا کیوں جے کجھ جے پہلے استاد دامن سہرا لکھوار ہے سن تے اوہ کسے سکھ دا سہرا سی۔ مصرعہ سن کے پسروری ہوری تڑپ اٹھے، کیوں جے اک مصرعے وچ جوڑی دا لفظ تن واری تے تن مختلف معنیاں وچ استعمال ہو یا سی۔ ایہہ خوبی تے صرف پیر فضل شاہ دے ہاں ملدی اے۔ پسروری ہوریاں نوں خاموش ویکھ کے استاد دامن ہوریاں نے دوبارہ پچھیا۔ ہمد نوں کیہ آکھنا ای۔ پسروری ہوریاں چاہندے سن کہ استاد دامن اوہناں نوں اپنا شاگرد بنا لین۔ استاد دامن ہوریاں پسروری دا تعارف چاہیا تے پسروری ہوریاں اپنا تعارف شعراں وچ کرایا۔ جدوں پسروری نے اصرار کیتا تے استاد دامن ہوریاں شاگرد بناں دے پسروری کولوں تن سو روپے منگے۔ پسروری دا وڈا بھراتے اوہدا پترتے اوہ

انٹرا لاک کمیٹی (1936 سے 1946) وچ درزی داکم کردے سن۔ اوہناں نوں جدوں تنخواہ ملی تے ڈیڑھ ڈیڑھ سو اوہناں کولوں تے ڈیڑھ سو اپنے ولوں پا کے پورے ساڑھے چار سو روپے لے کے دم دم دے ڈیرے تے حاضر ہوئے تے استاد دامن ہوراں نوں آکھیا۔ تن سو روپیے تہاڈے تے ڈیڑھ سو میرے ولوں۔ استاد دامن ایہہ رقم لے کے بہت خوش ہوئے۔ استاد ہوراں نے ایہناں پیسیاں نال اک مشاعرے دا اہتمام کیتا، جیہدے وچ استاد ہدم، دھنی رام چاٹرک، نند اہل نور پوری، تیجا سنگھ صابر، جسونت رائے، سندرداس تے ہور بہت شاعراں نے کلام پڑھیا۔ ایس طرح پسروری دا تعارف مشاعرے نال ہو یا۔ ایس توں بعد سائیں حیات پسروری، استاد دامن ہوراں نال پنجاب دے مختلف شہراں وچ مسلماناں دے مشاعراں تے سکھاں دے کئی درباراں وچ حصہ لیا۔ ایس توں اڈ استاد دامن ہوراں دے ہور وی بے پناہ شاگرد تے پیار کرن والے ایہو جے سن جو استاد دامن ہوراں دی خوشی لئی اپنی جان وی دے سکدے سن۔ استاد دامن آپ وی اپنے ساتھیاں، شاگرداں، یاراں نال خوشدلی تے سچے دل نال ملدے کسے وچ امیر، غریب دا فرق نہ رکھدے۔

1938ء توں 1946ء تیک استاد دامن دی شاعری تے شہرت دا سنہرا دور سی۔ ایس دور وچ ہندوستان وچ آزادی دی تحریک نوں تمام مذہبی تے سیاسی جماعتاں نے مل کے اگے ودھایا سی۔ استاد دامن دا کانگریس دے سٹیج تے نمودار ہونا وی اک سیاسی واقعہ سی، جس دا پس منظر ایہہ سی کہ 1935ء دے آئین دی روح توں صوبائی خود مختاری دی بنیاد تے 1937ء وچ ہون والے گیارہ صوبیاں دے انتخاب وچ کانگریس نے آٹھ صوبیاں وچ اپنی حکومت بنا لئی سی۔ جد کہ پنجاب وچ یونیسٹ پارٹی برسر اقتدار آئی۔ اوہناں دا تعلق مزدوراں، کساناں تے غریب طبقے نال سی۔ وہ سمجھدے سن کہ ہر دور وچ ایہاں لوکاں نوں دبایا گیا اے۔ ایس لئی ایہناں دے حق حقوق لئی آواز چکینی چاہیدی اے۔ ایس طرح اوہناں اپنے جلسیاں راہیں غریب لوکاں دی آواز ساریاں امیراں تے غریباں تیک پہنچائی۔ 3 دسمبر 1939ء نوں دوجی وڈی جنگ شروع ہوئی۔ وائسرائے نے ہندوستان ولوں جنگ دا اعلان کردتا۔ کانگریس دی ستہ گرہ تحریک دا مقصد پنجاب وچ ہندو مسلم اتحادی تاں جو قوم پرست مسلماناں نال تعلقات ودھائے جاؤن تے ہندوستان دی آزادی لئی جتن تیز کیتا جائے۔ 8 دسمبر 1940ء نوں سکندر حیات نے شملہ وچ آکھیا کہ میں آج وی فرقہ وارانہ بنیاداں تے ہندوستان دی ونڈ دے خلاف آں۔ پنجاب اُتے کسی اک فرقے دا راج نہیں ہو سکدا۔ پنجاب وچ صرف پنجابیاں دا راج ہووے گا۔ پنجاب سرکار نے فرقہ وارانہ بنیاداں تے ہندوستان دی ونڈ توں ڈر کے اک رفاقت کمیٹی بنا لئی جس دا مقصد ہندوواں

تے مسلماناں وچ اتحاد پیدا کرنا سی۔ ایس کمیٹی وچ علامہ علاؤ الدین صدیقی، مولوی ابراہیم چشتی تے جگن ناتھ آزاد ورگے پڑھے لکھے لوک شامل سن۔ ایہہ لوک ہندوواں تے مسلماناں دے تہواراں تے جاندے تے ہندو مسلم اتحادی تقریراں کردے۔ اوہناں دا آکھنا سی کہ ہندو تے مسلمان اک ہی ملک وچ رہندے نیں۔ اک ہی زبان بولدے نیں۔ کلچر تے نسل وی اک اے صرف مذہب دی بنیاد تے قومیت نہیں بدلی جاسکدی۔ آزاد بند فوج وچ جس دا جھنڈا کانگریسی، پنج مسلم لیگی تے ٹوپی گاندی دی سی ایہہ کھردی وردی پا کے آزادی لئی اٹھ کھلوتے۔ ناکامی مگروں جدوں ایہناں لیڈراں تے مقدمہ چلایا گیا تاں اوہناں دی رہائی لئی ہندو، مسلمان، سکھ اکٹھے ہو گئے۔ کپٹن سہل، کرنل شاہنواز تے لیفٹننٹ گربخش سنگھ ڈھلوں دا تعلق پنجاب نال سی۔ ایہناں دی رہائی لئی قائد اعظم محمد علی جناح، جواہر لعل نہر، گاندی تے سرو جی نائیڈو ورگے وکیل تے ابوالکلام ورگے قوم پرست لیڈر شامل سن۔ 3 جولائی 1946ء نوں رہائی مگروں جد ایہناں تہاں نے پنجاب دا دورہ کیتا تے اوہ جتھے وی گئے۔ ریلوے سٹیشن تے پنجابیاں نے اوہناں دا بھرواں سواگت کیتا۔ ایس موقع تے سٹیج سیکرٹری استاد دامن ہوندے سن۔

ایہہ سی اوہ پچھو کڑ جس پاروں استاد دامن کانگریس دے سیاسی سٹیج تے ابھرن دا موقع ملیا۔ 14 اگست 1947ء نوں جد پاکستان بن گیا۔ تاں فساد شروع ہو گئے۔ ایہناں فساداں وچ انتہا پسند مسلماناں نے باغبانپورہ وچ استاد دی دکان نوں ایس پاروں اگ لادتی کہ اوہ کانگریس دیاں سٹیجاں تے شعر پڑھدے سن۔ دکان سڑ جان مگروں استاد دامن بڑے مایوس ہوئے تے اوہناں نوں مالی پریشانیاں نے گھیرا پالیا۔ اوہناں دی بھابھی (بیوہ فیروز دین) مطابق چراغ دین دی والدہ اوہناں نوں ویاہ لئی آکھدے تے اوہ نال دیندے، اک واری آپ دی والدہ نے اپنی بھین کولوں اوس دی دھی دا رشتہ منگ لیا۔ جدوں مہمان آئے تاں چراغ دین (استاد دامن) گھر نہ آئے۔ اوہناں دے خاندان والے تے قریبی بچن دسدے نیں جدوں وی اوہناں نوں ویاہ لئی آکھیا جاندا اوہ جواب دیندے:

”میرا ویاہ ہو چکیا اے تے میرا اک پتر وی اے“۔ (7)

پراوہناں نے کدی وی اپنی بیوی تے بیٹے نال نہیں سی ملوایا۔ استاد دامن دے اک ملن والے دسدے سن کہ استاد دامن نے کیتھرائن ناں دی اک کڑی نال ویاہ کیتا سی تے اوس وچوں اک منڈ آوی سی پراوہ پیدا ہون دے بعد مر گیا۔ اوہناں دی بیوی دے پیٹ وچ رسولیاں سن۔ استاد دامن نے علاج کرایا پراوہ بچ نہ سکی۔ استاد دامن نے اپنے

اک انٹرویو وچ آکھیا سی:

”کوئی وی بندہ اکلاپے دی زندگی نہیں گزاردا۔ حالات تے واقعات اوس
نوں کلارہن تے مجبور کر دیندے نیں۔ میں شادی کیتی سی پر میری بیوی فوت
ہوگئی تے بیٹا وی۔ انج میں کله دا کلارہ گیا۔“ (8)

استاد دامن ہوراں نوں اپنے وطن نال بے پناہ پیاری۔ استاد دامن نے اپنے اک انٹرویو وچ آکھیا سی۔
پاکستان بنن مگروں میں تن چار وار ہندوستان گیا، میرا اک بچپن دایار پنڈت کیش رام اے۔ اوہ تے میں باغبانپورہ لاہور
کئی ورھے اکٹھے رہے۔ اوہ سکول ماسٹری تے میں ٹیلر ماسٹر۔ میں جدوں ہندوستان گیا۔ تاں اوہنے اپنی پگ میرے پیراں
وچ رکھ دتی تے کہن لگا۔ استاد جی! ایہہ مکان دی چا پی جے تے تسیں اتھے ای رہو۔ میں اوہناں نوں جواب دتا کہ میں
رہنا پاکستان اے بھائیں جیل وچ رہواں تے مرنا وی پاکستان اے۔ ایس توں ودھ وطن دے نال پیار دی حد کیہ ہو
سکدی اے۔ سرگودھا وچ مقیم معروف شاعر تے لکھاری اخلاق عاطف دی کتاب ”گیتاں دی گونج“ پنجاب انسٹی ٹیوٹ
آف لیٹریچ آرٹ اینڈ کلچر توں دسمبر 2007ء وچ شائع ہوئی۔ 1906ء نوں جنم لین والے استاد دامن لاہور دی مڈھلی
ثقافتی روایت دی اجہی تصویرین کہ جہناں نوں کوئی خوف، ڈر یا طمع خوف لالچ، اپنی سوچ دی سچائی بیان کرن توں کدے
نہیں ڈک سکیا۔ ہزاراں دے مجھے اندر شعر پڑھ کے داد لٹن والے استاد دامن نے اک بے لوبھ عوامی شاعر وانگوں
زندگی گزاری۔ 1961ء توں لے کے 1970ء دے دھا کے وچ لکھے گئے استاد دامن دے گیت سنن نوں ملدے
نیں۔ علاؤ الدین نال استاد دامن دامن بھرتعلق کسے توں لکھا ہویا نہیں سی پر 2003ء وچ پاکستان ٹی وی توں استاد
دامن لئی نشر کیے گئے پروگرام ”خراج تحسین“ وچ اک گیت استاد دامن دے لکھے اچھے گیت دے طور سنوایا گیا۔ جوان
دھیاں دے غریب مایاں دیاں مجبوریاں دے حوالے اک گیت فلم ”جمعہ جج نال“ لئی لکھیا گیا سی تے گائیک مہدی حسن
تے موسیقار وزیر افضل نے راگ مالکونس تے چندر کونس دی کمپوزیشن نوں بہت سوہنا نبھایا۔ استاد دامن دا لکھیا فلم
”غیرت تے قانون“ دا گیت یادگار تے سد بہار ثابت ہویا۔ استاد دامن دے گیت ہون یاں عوامی شاعری، ہمیشہ عام
لوکائی دے جذبیاں تے امنگان دی ترجمانی نال سچی رہی۔ ایس عوام دوست شاعر نوں لوکائی نال سچا پیاری۔ تاہیوں
ایہناں دی ساری حیاتی عام لوکاں نال ای گزری۔ اپنے سیاسی نظریاں تے لوکائی دے جذبیاں اظہار کرن دے حوالیوں

استاد دامن چہ بے باک شاعر، والے لہجہ کے ہیں۔ استاد دامن دا کلام فلمی گیت، تعمیر پاکستان سیاسی توں علاوہ مذہب تے فطرت دے مناظر دا کلام وی پسند کیتا گیا۔ نظم برسات وچ ایس فکری انداز نوں ملاحظہ کرو۔

”اساناں تے بدل آئے، چٹے چٹے کالے کالے

ہلکے، ہلکے گوہڑے گوہڑی اک دو جے دے نالونال

چڑھے بدل اے پیندا ہول

مست ہاتھی غوللاں دے غول

اوہ سنگلاں نوں توڑی آؤندے

حالو حال تے پالو پال

اساناں تے بدل آئے، چٹے چٹے کالے کالے

ہلکے ہلکے گوہڑے گوہڑے اک دو جے دے نالونال“ (9)

ایس توں اڈا اوہناں دے گیتاں وچ لوک گیتاں دا رنگ وی ملدا اے۔ جہدی اک مثال ایہہ وے:

”میںوں پاگل پن درکار میںوں پاگل پن درکار

ایہ دنیا کیہ رولا گولا کوئی کہندا اے مولا مولا

کوئی کردا اے نال مٹول کوئی پاؤندا چول مچولا

میںوں کجھ پتہ نہیں لگدا کیہ ہوندا اے وچ سنسار

میںوں پاگل پن درکار میںوں پاگل پن درکار“ (10)

استاد دامن اپنے شعراں راہیں ہی اپنے جذبیاں دا اظہار کردے سن۔ اوہناں دی آواز سنن والیاں دے دل

وچ گھر کر لینی سی تے اوہ اثر لے بغیر نہیں رہ سکدا سی۔

”شعراں آواز نال تے بڑے انداز نال پڑھدے نیں۔ شعراں وچوں

وطن دے پیار دا جذبہ چھلکاں ماردا اے۔ ایہناں دی شاعری لہندے

چڑھدے پنجاب لئی سانجھا اے۔“ (11)

استاد دامن ہوراں اپنی سیاسی شاعری راہیں لوکاں دے دلاں وچ آزادی دا جذبہ پیدا کیتا۔ پاکستان بنن توں پہلاں اوہ کانگریس دے جلسیاں وچ شاعری راہیں اپنے خیالات لوکاں تک پہنچاندے رہے۔ 1971ء وچ استاد دامن تے دہشت گردی دا جھوٹا مقدمہ بنایا گیا۔ جس نوں ”بم کیس“ داناں دتا گیا۔ استاد دامن ہوراں نوں لاہور نال انتاں دی محبت سی اوہ لکھدے نیں ”لاہور میری جان اے تے ایہہ حجرہ میری پچھان“۔ استاد دامن جی نوں ”بم کیس“ وچ تھانہ ”سٹی“ دی حوالاں وچ بند کر دتا گیا۔ اک شام تنویر شاہ عالم گیٹ، مشتاق بٹ ایڈووکیٹ دے دفتر بٹھے ساں کہ اک نوجوان بٹ صاحب کول آیا تے آکھن لگا۔ استاد دامن نوں پولیس پھڑکے لے گئی اے۔ ایس ویلے اوہ تھانہ سٹی دی حوالاں وچ بند نیں۔ مینوں اوہناں آکھیا سی کہ تہاں نوں اطلاع کر دیاں۔ اوس نوجوان نوں تنویر ظہور پچھان لیا۔ استاد دامن دے حجرے دے نال اوس دی لوہے دی دکان سی۔ بٹ صاحب دکان بند کر کے تھانے پہنچ گئے۔ استاد دامن حوالاں دے فرش اتے لیٹے سن۔ حوالاں وچ ہو روی مجرم بند سن۔ اوہناں نوں ویکھ کے استاد جی اکھاں وچ اتھرو آ گئے۔ مشتاق بٹ ہوراں نے اوہناں نوں تسلی دتی کہ صبح تہاڈی ضمانت ہو جاوے گی۔ اگلے دن چودھری لطیف مجسٹریٹ دی عدالت وچ استاد دامن نوں پیش کیتا گیا۔ خیراں چھپ گئیاں سن، ایس پاروں ضلع کچھری استاد دامن ہوراں دے چاہوان جمع ہو گئے سن۔ مجسٹریٹ دی عدالت وچ استاد نال محبت کرن والے وڈے وکیل جمع ہو گئے تے اوہناں نے جرح کیتی۔ ایہناں وکیلاں وچ رفیق احمد باجوہ، اکبر لاہوری، ملک اسلم حیات، سہراب اسلم، احسان وائیں، میاں سلیم، جہانگیر مشتاق بٹ تے دو بے شامل سن۔ اداکار علاؤ الدین کچھری دے بار روم وچ آئے تے پچھیا۔ وکیل دا بندوبست ہو گیا۔ بار روم وچ سارے وکیل استاد دامن دی اڈیک وچ سن۔ استاد دامن توں پہلاں اوس مجسٹریٹ دی عدالت وچ ماجھوڈا کوںوں پیش کیتا گیا۔ تے مجسٹریٹ نے پولیس نوں ریمانڈ دے دتا۔ اوہدے بعد استاد دی واری سی۔ مجسٹریٹ ریمانڈ دین لگاتاں ایڈووکیٹ ملک اسلم حیات پنجابی وچ گج پیا۔ مجسٹریٹ نوں اکھن لگا کہ ایس ماجھوڈا کو تے استاد دامن وچ کوئی فرق نہیں ویکھدے یا سمجھدے۔ مورخ تاریخ لکھ رہیا اے۔ جے تسیں پولیس نوں استاد دامن داریمانڈ دے دتا۔ تاں تہاڈا ناں کالے حرفاں وچ لکھیا جاوے گا۔ ایہہ سن کے مجسٹریٹ نوں استاد جی دی ضمانت منظور کرنی پئی۔ ضمانت دے چکلے اُتے اداکار علاؤ الدین نے دستخط کتے۔ ضمانت مگروں استاد جی نوں بار روم وچ لیاندا گیا تے وکیلاں نے آکھیا۔ استاد جی! ساڈی فیس؟ استاد

دامن نے کہا دسو۔۔۔ کیہ فیس اے؟ وکیل آکھن لگے تہانوں شعر سنانے پین گے۔ استاد دامن دیاں اکھاں وچ اتھرو آ گئے۔ ایہناں اتھروواں نال اوہناں ایہہ دو شعر سنائے۔

” کوئی دبا نا چا ہوے سانوں نہیں دبا سکدا

کوئی کنا ای لے کے دم خم نکلے

دامن شاعر دی کوٹھی وچ سنیا جے

دو ریوالور تے دتی بم نکلے“ (12)

لوکائی دا استاد دامن ہوراں نال بہت پیار تے محبت سی۔ لوکائی اپنی جان دی پروا کیتے بغیر استاد جی دا ساتھ دتا تے استاد جی نوں ہر مشکل توں بچایا۔ کسے مشکل ویلے استاد جی ہوراں نوں کلمے نہیں چھڈیا۔ ایہدی اک مثال ایہہ وے کہ معروف سیاست دان چودھری ظہور الہی اکثر استاد دامن نوں ملن آوندے۔ اوہ استاد جی نال پیار کر دے سن۔ اوہناں دے پیار دا اندازہ ایہتھوں ہو جاندا اے کہ چودھری ہوراں راوی روڈ اپنے کارخانے دے نال استاد دامن لئی کمرہ تعمیر کروایا پر استاد دامن اتھے شفٹ نہ ہوئے۔ شفقت پرویز بھٹی دے آکھن موجب استاد جی ہوراں نے شاہ حسین دی محبت پاروں کوٹھری نہ چھڈی۔ روایت اے کہ استاد دامن جس کوٹھی وچ رہندے سن، اتھے شاہ حسین نے چلہ کٹیا سی۔ شفقت بھٹی ہوراں دسیا کہ تن ہزار سکھ ہندوستان توں نکانہ صاحب آئے، جدوں اوہ سکھ لاہور آئے تاں چودھری ظہور الہی نے اوہناں نوں اپنی کوٹھی ناشتہ کرایا۔ اوس ناشتے وچ چودھری صاحب نے استاد دامن ہوراں نوں بلایا سی۔ چودھری شجاعت حسین تے چودھری پرویز الہی وی موجود سن۔ استاد دامن نے اتھے ایہہ شعر سنائے:

دتا دل ہے بھریاں محبتاں دا

میںوں لکھ دا وی سوا لکھ دتا

میرے اندر سی شوق سجدیاں دا

ایہہ کیہ پتا کتھے متا رکھ دتا“ (13)

ایہہ شعر سن کے سکھ لوٹ پوٹ ہو گئے۔ محمد صابر ہوراں دسیا چودھری ظہور الہی نوں میں کئی وار استاد دامن دے حجرے وچ دیکھیا اے۔ بعض سے چودھری صاحب استاد دامن ہوراں نوں اپنے نال کدھرے لے جانا چاہندے

بے استاد دامن ہو راں کول اوس ویلے دوست بیٹھے ہوندے تاں اوہ آکھ دیندے، چودھری صاحب فیرکدی سہی یعنی اوہ چودھری ظہور الہی نوں وی انکار کردیندے سن۔ چودھری ظہور الہی نے اپنے بیٹے دے ویاہ وچ استاد دامن نوں وی دعوت دتی۔ استاد جی اپنے دوستاں نال گجرات گئے۔ اوس ویلے دے صدر جنرل ضیاء الحق وی او تھے موجود سن۔ استاد دامن تے اوہناں دے دوستاں نوں نال دے کمرے وچ بٹھایا گیا تاں جے اوہناں دا جنرل ضیاء نال ٹا کر اہو سکے۔ ایس توں کجھ عرصے بعد استاد دامن بیمار پے گئے تے ہسپتال وچ داخل ہو گئے۔ بیماری دے دوران کجھ عرصہ استاد دامن میو ہسپتال داخل رہے۔ اوہناں دی بیماری دی خبر ”جنگ“ وچ شائع ہوئی تاں اکادمی ادبیات پاکستان نے اپنے اک افسر دے ذریعے پنج ہزار روپے دا چیک اوہناں نوں بھجوایا۔ استاد جی نے چیک واپس کردتا۔ استاد دامن نوں پچھیا گیا کہ تسیں چیک واپس کیوں کیتا؟ اوہناں دیاں اکھاں وچ اتھر و آ گئے اوہ آکھن لگے کہ میرے کول ایسے پیسے ہے نیں کہ اپنا علاج کروا سکاں۔ فیر اوہناں نے دسیا کہ میں اپنی زندگی بھر دی کمائی اپنیاں قیمتی تے نایاب چالھی ہزار کتاباں دیال سنگھ ٹرسٹ لائبریری نوں عطیہ کرن دی وصیت کیتی اے۔ ایہہ لکھاں روپیاں دی کتاباں نیں۔ میں ایہناں کتاباں نوں بیچ وی سکنا پر میں ایسا نہیں کیتا۔ پنج ہزار روپے دا چیک کیہ کراں گا۔ استاد دامن نے اپنیاں کتاباں دیال سنگھ ٹرسٹ لائبریری نوں دان کرن دی وصیت کیتی سی پر اوہناں دی وفات مگروں کتاباں لاہور میوزیم دے حوالے کیتیاں گیاں۔ استاد دامن دی وفات مگروں ”دامن میموریل کونسل“ قائم کیتی گئی۔ کونسل دے روح رواں شفقت پرویز بھٹی سن۔ جنہاں کول استاد جی دا تقریباً سارا کلام محفوظ اے۔ استاد جی دی کوٹھڑی دی چابی دی ایہناں کول ای سی۔ کونسل دے تحت ہر جمعے نوں استاد دامن دے حجرے وچ محفل جم دی کھانے پکدے، شاعری ہوندی سبھ کجھ ہوندا پر استاد جی نہ ہوندے۔ ایس محفل وچ شفقت پرویز بھٹی، سائیں اختر حسین، فرزند علی، راجا محمد ریاض، بابر، صابر تے ہور استاد تے چاہن والے رلت کردے۔ استاد دامن حیاتی دا بہتا حصہ نکل سالی گیٹ دے اوس حجرے وچ گزاریا جتھے شاہ حسین نے چلہ کٹیا سی۔ استاد دامن دا انتقال سرسبز ہسپتال وچ ہویا۔ او تھے اوہناں دا علاج ڈاکٹر اشفاق احمد تے ڈاکٹر عارف قیوم کردے رہے۔ اوہناں دا آکھنا سی کہ استاد دامن بلڈ پریشر، گلے دی جلن تے الرجی دے مریض سن۔ انتقال مگروں اوہناں دی میت نوں استاد جی دے گوڑھے بجن شیخ محمد رفیع دے گھر قلعہ کچھن سنگھ لیاندا گیا۔ نماز جنازہ مینار پاکستان دی گراؤنڈ وچ بادشاہی مسجد دے خطیب مولانا عبدالقادر آزاد نے پڑھائی۔ نماز جنازہ مگروں اوہناں دی میت اوس کوٹھڑی دے سامنے رکھی گئی۔ جتھے ایہناں نے حیاتی دے طویل

سال گزارے۔ استاد دامن دی حیاتی دے ساہ مکن گروں وی استاد دامن نے شاہ حسینؒ دا پچھانہیں چھڈیا نے شاہ حسین دا پچھانہیں چھڈیا تے اوہ شاہ حسینؒ دی چوکھنڈی دے مین گیٹ دے سامنے ہمیشہ دی نیندسوں رہے نیں۔ استاد دامن منے پر منے تے سچے شاعر سن۔ اوہناں دی شاعری سنن والیاں دے دلاں تے اثر کردی سی۔ کوئی وی بندہ اوہناں دی شاعری سن کے متاثر ہوئے بغیر نہیں رہ سکد اسی۔ استاد دامن دی شخصیت دے کئی پرت نیں۔ اوہ دلیر، بے خوف تے کسے کولوں نہ ڈرن والے دوست نواز تے محفل سجاؤن والے انسان سن۔ ہر اک نال صاف نیت تے دل نال ملدے۔ امیر غریب وچ فرق نہ کردے۔

“اوہناں وچ درویشی تے فقیری پائی جاندی سی۔“ (14)

اوہناں وچ نخرہ نہیں سی۔ درویشی نوں پسند کردے سن۔ اوہ فرماندے نیں۔

”کھائی جاؤ کھائی جاؤ، بھیت کہنے کھولنے؟“

وچو وچی کھائی جاؤ، اتوں رولا پائی جاؤ“ (15)

دامن ہوراں اپنی شاعری وچ سادہ تے آسان زبان استعمال کیتی اے۔ ایس طرحاں شعر انسان نوں چھیتی یاد ہو جاندے نیں کیوں جے آسان زبان ہر بندے دی سمجھ وچ آ جاؤندی اے۔ استاد دامن ہوراں دی شاعری وچ اوہناں دا شوق تے شاعری نال لگن واضح طور تے محسوس کیتی جا سکدی اے۔ استاد دامن جس شان نال سٹیج تے مشاعرہ پڑھن آؤندے۔ ایہہ انداز گھٹ شاعران نوں نصیب ہو یا۔ استاد دامن جتھے مشاعرہ پڑھن پٹھدے، اتھے ہی مشاعرہ جم جاندا۔ لوکاں دا دل مشاعرہ سنن توں نہ رجد۔ فیض احمد فیض جیہا وڈا شاعر اوہناں دی دوستی دادم بھر داسی تے علاؤ الدین جیہا ہرمن پیارا اداکار اوہناں دی شفقت حاصل کرن لئی اوہناں دیاں قدماں وچ پٹھد اسی۔ ایہناں توں علاوہ ہور بہت سارے شاعر، ادیب، افسر، سیاستدان، مزدور تے صحافی اوہناں دی محفل وچ آؤن آون نوں فخر دا باعث سمجھدے سن۔ استاد دامن شعراں دے نال لوکاں نال مکالمے وی کردے۔ جے اوہناں دی شاعری بارے گل کیتی جائے تے اندازہ ہوندا اے کہ استاد دامن ہوراں دی شاعری جگ بیتی تے ہڈ بیتی اے۔ استاد دامن ہوراں دی سبھ توں چنگی گل ایہہ سی کہ استاد نوں اپنا سارا کلام زبانی یاد سی۔ ایہو وجہ اے کہ اوہناں نوں کتاب چھپوان دی ضرورت محسوس نہ ہوئی۔ استاد دامن دی شاعری امن، پیار، سانجھ، حریت، آزادی، مساوات، جدوجہد تے امید دی شاعری اے۔ استاد دامن ہوراں دی شاعری

نوں پڑھ کے اندازہ ہوندا اے کہ اوہناں نے شعراں راہیں لوکائی نوں اوس ویلے دے حالات توں آگاہ کیتا اے۔ شاعری وچ استاد ہوراں دا ہر طبقے دی لوکائی نال پیار واضح نظر آؤندا اے۔ استاد دامن نے اپنی شاعری وچ جتھے ہر معاشرتی پہلو نوں بیان کیتا اے، اوہ تھے اوہ مزدوراں، کساناں تے غریب لوکاں نوں وی نہیں بھلے، بلکہ اسیں ایہ کہہ سکدے آں کہ استاد دامن ہوراں دی تقریباً ساری شاعری ایہناں لوکاں لئی ای اے۔ ایس پاروں اوہناں نوں بہت ڈرایا دھمکایا وی گیا پر استاد دامن ہوراں کسے دے خوف دی پروا نہ کیتی تے دلیری نال گج وچ کے نظام دی تبدیلی لئی چانن کردے رہے:

”امیری تے غریبی دے نام بدلے جان گے

آقا بدلے جان گے غلام بدلے جاں گے“ (16)

استاد دامن دی شاعری وچ سانوں صوفیانہ رنگ وی ودھیرا ملدا اے۔ جے دیکھیا جائے تے ایس توں اڈ پنبانی وچ ہور وی شاعران نے صوفی شاعری کیتی۔ رب تعالیٰ دے نال محبت نوں بیان کیتا اے۔ دامن ہوراں دا شمار وی ایہو جھے شاعران وچ آؤندا اے۔ ایس توں مراد صرف لفظاں دا جڑاؤ ہی نہیں سگوں:

”اصل چیز تے ایس شاعری دی تہہ وچ لکھیا ہویا، اوہ سچا تے سچا

جذبہ اے جس نے ایس شاعری نوں امر بنا دتا۔“ (17)

دامن ہوراں دارب تعالیٰ نال لگاؤ اک سچا مسلمان ہون دا ثبوت دیندا اے۔ استاد دامن نے صوفیانہ رنگ وچ اللہ کولوں دی مدد منگی اے، نالے اوس ویلے دے حالات بارے دسیا اے۔ استاد دامن ہوراں نے صوفی شاعری راہیں رب تعالیٰ دی اپنے بندے نال محبت نوں وی بیان کیتا اے۔ اللہ اپنے بندے نال بہت پیار کردا اے۔ اک ماں اپنی اولاد نوں کتنا پیار کردی اے، اوہدی کوشش ہوندی اے کہ اپنی اولاد دی ہر خواہش پوری کرے۔ اک ماں کدی وی اپنی اولاد دی اکھ وچ اتھر نہیں دیکھ سکدی تے اوہ تے رب اے جہنے اپنے بندے نوں پیدا کیتا اے۔ اوہ تے اپنے بندے نوں ستر ماواں توں ودھ پیار کردا اے۔ اوہدا کسے نال کوئی ورنہ نہیں ہوسکدا۔ اوہ ہی سبھ دی زندگی، موت تے روزی داما لک اے۔ سبھ کجھ اوسے دے قبضے وچ اے۔ جیویں قرآن مجید وچ اے:

”اور اللہ ہر چیز پر قادر ہے۔“ (18)

اوہدی مرضی توں بغیر تے اک پرندہ وی پر نہیں ہلا سکدا۔ اوہ ہی تمام جہاناں دا مالک اے۔ جیویں دامن ہو ریں
وی فرماندے نیں:

” اوہ تے عرش تے فرش دا ہے وارث

کیمڑی جگہ دی کردا اوہ سیر کوئی نہیں؟

مالک بھرے جھولی، سارے بندیاں دی

دامن! اوسدا کسے نال ویر کوئی نہیں“ (19)

استاد دامن ایس گل نوں سمجھدے نیں کہ رب تعالیٰ دی ذات لا شریک اے۔ ایہدا اثبوت تے سانوں پہلے

کلمے وچوں ہی مل جاؤندا اے:

”اللہ کے سوا کوئی معبود نہیں اور محمد ﷺ اللہ کے رسول ہیں۔“ (20)

رب تعالیٰ دے اگے کسے دی وی مرضی نہیں چلدی تے چھنے وی ایس گل توں اختلاف کرن دی کوشش کیتی، اوہ

نیست و نابود ہو گیا۔ استاد دامن نوں اپنے مذہب نال انتہا دی محبت سی۔ اوہناں نوں اپنے مسلمان ہون تے فخر سی۔ اوہ دنیا

وی عشق نوں بھل کے عشق حقیقی وچ ڈبنا چاہندے۔ اوہ چاہندے سن کہ رب تعالیٰ دی ذات اوہناں تے خاص کرم

کرے۔ فرماندے نیں:

” تیرے ول تے آؤن نوں جی کردا

مینوں پکڑ کے، اپنی راہ کر دے

میں مقام توحید نوں چاہن والا

باخبر، تے نالے آگاہ کر دے“ (21)

جدوں رب تعالیٰ دی ذات عشق آ جائے تے اودوں ہر چیز بھل جاندی اے۔ صرف عاشق ای عاشق دسدا

اے۔ سگوں عشق کرن والا وی اپنے آپ نوں بھل جاؤندا اے۔ اللہ ہی اللہ رہ جاؤندا اے۔ ہر چیز بھل جاؤندی اے۔

رب دی راہ شیطان وی بھل جاؤندا اے۔ استاد دامن ہوراں نے عشق حقیقی وچ ڈب کے ایس گل داوی اعتراف کیتا اے

کہ موت دا وقت مقرر اے۔ ایس اٹل حقیقت نوں کوئی وی نہیں جھٹلا سکدا تے نہ ہی دنیا دی کوئی طاقت ایس نوں آؤن

توں روک سکدی اے سوائے اللہ تعالیٰ دی ذات توں۔ موت کدی وی کسے نوں وی کسے تھاں تے وی آسکدی اے۔ کوئی ایس توں بچ نہیں سکدا۔ ایس بارے سانوں ہو روی صوفی شاعراں دے کلام وچ ملدا اے۔ ایس دنیا دے دنیاوی رنگ تے روشنیاں استاد دامن ہوراں نوں بالکل پسند نہیں سن۔ کیوں جے اوہ جاندا اے کہ انسان ایہناں رنگینیاں وچ رُجھ کے اپنے اصل نوں بھل جاندا اے تے ایہہ وی بھل جاؤندا اے کہ اوہ جو گناہ ایس دنیا وچ کرے گا، آخرت وچ ایہہ ا جواب دینا پوے گا۔ فرماندے نیں:

”آہوں سامنے، دو دو ہون گیاں

جیکر حشر دیھاڑے حساب ہويا

کہندے زندگی، رب دے کرم بخشی

میرے واسطے ایہو عذاب ہويا“ (22)

ایس موضوع نوں مد نظر رکھیا ہويا پنجابی دے عظیم صوفی شاعر شاہ حسین ہوراں نے وی آخرت بارے گل کیتی تے نالے لوکاں نوں احساس وی دوايا کہ کچھ کر لو نہیں تے اخیر بچھتاؤنا پئے گا۔ جے دامن ہوراں دی لکھت ”کرنسیاں“ اُتے غور کریے تے سانوں پتہ لگدا اے کہ اوس دور وچ غریباں نال ہون والے سلوک نوں وی بیان کردے نیں کہ امیراں نے غریباں دے درمیان وی زمین آسمان دا فرق اے۔ ایہہ وی رب تعالیٰ دے کم نیں۔ جیویں فرماندے نیں:

”ماڑے کرن اڈیک، قیامتاں دی

وڈے کھولدے اتھے ایجنسیاں نیں

جتھے لگنے جتھے بزار ناہیں

سانوں ملدیاں اوٹھے کرنسیاں نیں“ (23)

رب تعالیٰ نے اپنے بندے اپنے منگلتیاں نوں جو کچھ دتا، سبھ نوں دکھ وکھ دتا کہے نوں امیر تے کہے نوں غریب رکھیا سبھ کماں وچ اللہ دی کوئی نہ کوئی مصلحت ہوندی اے پر بندہ ایہوں نہیں سمجھدا۔ جے اللہ دیاں صحبتاں بارے گل کریے تے اوہ ذات اپنی صفات وچ پورا اے۔ اوہدے رنگ نرالے نیں۔ اوہ بے نیاز اے۔ کوئی اوہدے کماں وچ دخل نہیں دے سکدا۔ زمین آسمان چرند پرند سبھ اللہ دی بنائی ہوئی مخلوق نیں۔ جس نوں چاہندا اے نوازدا اے۔ استاد دامن نے

اپنی صوفیانہ شاعری راہیں لوکائی نوں آخرت دادرس وی دتا اے تے برے کماں نوں چھڈ کے نیک راہ تے چلن دی تلقین کیتی اے۔ کیوں جے آخرت وچ کم اکوشے نے آؤنا اے، اوہ نیں انسان دے چنگے اعمال۔ اللہ دی ذات بہت غفور الرحیم اے۔ اوہ بندے نوں سچے دل نال معافی منکن تے معاف کر دیندی اے۔ ایس لئی بندے نوں وی سچے دل نال توبہ کرنی چاہیدی اے۔ جیویں دامن ہوراں اپنے کلام وچ آکھیا:

”میرا رب سمندر ہے شوہ وڈا
ایویں لگنا نہیں بیڑا پار پارا
آب زم زم دے وضو نال پاک ہو جا
بھاریں گنگا چ ٹھیاں مار یارا“ (24)

انسان نوں نیک اعمال کرنے چاہدے نیں تے اکڑ نال زندگی نہیں گزارنی چاہیدی۔ کیوں جے مٹی اُتے اکڑ نال ٹرن دافاندہ ہی نہیں۔ شاہ حسینؒ ہوراں وی اپنی شاعری راہیں انسان نوں ایہہ نصیحت کیتی اے کہ ایس دنیا وچ اکڑ اکڑ کے نہ چل کچھ حاصل نہیں ہونا۔ اخیر مٹی وچ ہی رلنا اے۔ انسان دا اصل گھر تے قبر ہی اے جتھے انسان نے مٹی نال مٹی ہو جاؤنا اے۔ اوہدے وچ سمو جاؤنا اے۔ استاد دامن وی ایس منظر نوں انج بیان کردے نیں:

”میرے ویہندیاں ویہندیاں کئی ہو گئے
تے میں کنیاں دے ویہندیاں ہو جانا
دامن! شال دو شال، لیراں والیاں نیں
سمھناں خاک دے وچ سمو جانا“ (25)

ایس توں اندازہ ہوندا اے کہ کسے نے وی ایس دنیا وچ بیٹھے نہیں رہنا، سب نے اخیر اک نہ اک دن خاک وچ رل جانا اے۔ ایہہ سلسلہ ہمیشہ توں انج ہی ٹردا آ رہیا اے تے قیامت تیکر انج ہی چلدا رہنا اے۔ پاکستان دے بعض حکمراناں نال استاد دامن دی ڈونگھی جان پچھان سی۔ اوہ استاد دی درویشی، قلندری تے سوجھ بوجھ دی قدر کردے سن پر استاد نوں عہدیاں دی کوئی پرواہ نہیں سی۔ اک واری استاد دامن ہوراں آکھیا۔ پاکستان دے بھوکھ لئی ضروری اے کہ بنگالی نوں بنگال وچ ایسے طرح پنجابی، سندھی، بلوچی تے پشتو نوں اوہناں دے صوبیاں وچ ذریعہ تعلیم بنایا جائے۔ پنجابی زبان

نال استاد دامن دا جیہڑا عشق سی، اوہ کوئی لکھیا چھپیا نہیں۔ اوہ ہور وی بہت زباناں جانندے سن پر شاعری اوہناں پنجابی وچ ہی کیتی۔ جیویں ڈاکٹر پروفیسر رمضان شاہد دسدے نیں۔ اوہناں اپنی شاعری لئی لوکاں دی زبان یعنی پنجابی زبان نوں اپنایا تے انج جتھے آزادی دی تحریک وچ حصہ لیا۔ اوہ پنجابی زبان تے ادب دی وڈی خدمت وی کیتی۔ اوہناں نوں اپنی ماں بولی نال بہت پیاری۔ اوہناں پنجابی اُتے ہی بہتا زور دتا۔ جیویں استاد دامن ہوریں آکھدے نیں:

” استھے بولی، پنجابی ای بولی جائے گی

اردو وچ کتاباں دی ٹھن دی رہے گی

ایہدا پت یاں، ایہدے توں ددھ منگنا

میری بھکھ ایہدی چھاتی تن دی رہے گی “ (26)

اوہ پاکستان دے حاکم طبقے تے باہر دے آقاواں دیاں سیاسی لوٹاں توں پیدا ہون والیاں تبدیلیاں توں پوری طرح جانو سن۔ جہناں دا بنیادی مقصد مقامی زباناں تے ثقافت نوں ختم کرنا سی۔ استاد دامن دی شاعری نوں مجموعی طور تے تیکھے تاں پتا لگدا اے جے اوہناں پنجابی ثقافت دے ہر رنگ نوں شاعری اندر سمون دی کامیاب کوشش کیتی اے۔ استاد دامن نے حاکم طبقے تے باہر دے آقاواں نوں اوہناں دے مقصد وچ کامیاب ہون نہیں دتا۔ ایس لئی اوہ پنجابی زبان، ادب تے ثقافت نوں اجاگر کردے سن۔ اوہناں نے خوب آکھیا اے:

” میں پنجابی، پنجاب دا رہن والا

سدا خیر پنجابی دی منگ دا ہاں

موتی کسے سہاگن دیدی نتھ دا ہاں

گلڑا، کسے پنجابن دی ونگ دا ہاں “ (27)

کئی لوکاں نے استاد ہوراں نوں پنجابی زبان نوں چھڈن لئی آکھیا پر اوہناں دا دل نہیں من داسی۔ اوہناں ہمیشہ پنجابی نوں فروغ دتا تے تنویر ظہور ہوراں نوں وی انٹرویو دیندے ہوئے آکھیا۔ سکولاں وچ پنجابی پڑھائی جانی چاہیدی اے۔ نثر وچ زیادہ کتاباں لکھیاں جانیاں چاہیدیاں نیں۔ دامن ہوراں دا خیال سی کہ میں پنجابی دی گود وچ ای پل کے جوان ہو یا آں۔ ایہہ میری ماں اے تے جدوں مینوں کوئی پنجابی زبان نوں چھڈن دا آکھدا اے تے مینوں انج لگدا اے

کہ مینوں میری ماں چھڈن دا آکھ رہے نیں۔ استاد دامن ہوراں دے نظر پئے وسیع سن۔ اوہ کسے وی طبقے دے لوکاں تے اوہناں دیاں زباناں نوں برانہیں سمجھدے سن پر پنجابی نال اوہناں نوں اک وکھری ہی اپنائیت سی۔ تنویر ظہور نے اپنے اک انٹرویو دے دوران استاد دامن کولوں نویں نسل دے بارے گل کیتی کہ کیہ اوہ اوہناں دے کم توں مطمئن نیں۔ دامن ہوراں آکھیا میں ایس لحاظ نال مطمئن آں کہ بہت سارے نوجوان ایدھر آ رہے نیں تے اوہ پنجابی وچ چنگیاں چیزاں لکھ رہے نیں۔ جنے زیادہ لکھن والے پنجابی ول آن گے، چنگی گل اے، انج ویٹرا کھلا ہوندا اے۔ استاد دامن ہوراں دی شاعری دا نقطہ ہمیشہ توں کھلا رواں اے۔ اوہناں نے مجازی شراب وچ رل کے عشق حقیقی نوں حاصل کیتا۔ اپنی زندگی نوں گلیاں وچ رول دتا۔ ایس دنیا وچ آکے انسان بہت کجھ پاندا اے تے بہت کجھ کھو دیندا اے۔ کیوں جے ایہہ دنیا فانی اے تے اخیر اک دن سبھ ختم ہو جانا اے۔ انسان ایس دنیا وچ آؤندا اے، بہت کجھ سکھدا اے۔ دنیا دیاں رنگینیاں وچ کھب کے اکثر اپنی حقیقت اپنی اصل نوں وی بھل جاند اے۔ استاد دامن ہوراں دا خیال اے کہ دارو بندے دے اندر دے روگ ای ختم نہیں کر داسگوں اوہدے دل دی میل نوں وی صاف کر دیندا اے۔ اتھے اوہناں دا دل دی میل توں مراد برائی، کینہ تے دشمنی اے۔ دامن ہوریں شراب توں مراد شراب طہور لیندے سن۔ اوہناں دا خیال سی کہ شراب انسان نوں اندروں صاف کر دی اے، اپنے اصل، اپنی حقیقت بارے سوچن تے مجبور کر دی اے۔ اللہ دی ذات ہی بخشن والی اے۔ اوہ مفتیاں نوں کجھ نہیں سمجھدے سن۔ اوہ سمجھدے سن کہ ایہہ مفتی ایویں ای لوکاں دا ویلا برباد کر دے نیں۔ بخشن والی ذات اللہ تعالیٰ دی اے، اوہ ہی بخشن ہار اے۔ کیوں جے مفتی لوگ شراب توں سخت منع کر دے نیں کہ ایہہ اسلام وچ حلال نہیں پر استاد دامن ایس نوں اپنی نظر نال ویکھدے سن کہ مقصد تے رب تعالیٰ دی ذات نوں راضی کرنا اے تے جنت ایہو جہی تھاں اے جتھے سبھ کجھ ملے گا، جو ایس سوچاں گے۔ ایس لئی دامن ہوراں دا خیال اے کہ مفتی لوکاں نوں سمجھانا اپنا ویلا ضائع کرنا اے۔ ایس بارے استاد دامن آکھدے نیں:

” رب دیاں حوراں آپ پلانی

جنت وچ بہا کے

وقت گنوا نہ مفتی! رکھ توں

رنداں نال بنا کے“ (28)

دامن ہوراں دا خیال سی کہ جیہڑا شراب نہیں پیندا، اوہ جنت وچ داخل نہیں ہو سکدا کیوں جے اوہنوں اپنے اندر دی پہچان نہیں ہوئے گی۔ اوہ اپنے رب نوں کنج راضی کرے گا۔ دامن ہوراں نے تے ظاہری شراب توں مراد شراب طہورا لیا اے۔ اوہناں دا خیال اے کہ زخم ملے بغیر انسان اپنے اللہ نوں راضی نہیں کر سکدا۔ اوہ عشق حقیقی دے انجیہے سرور وچ مست الست رہنا چاہندے سن۔ جیہڑا نشہ اخیر لے دھاڑے تیکر نہ لتھے تے اوہ رب تعالیٰ دے عشق دے ایس جام وچ ڈب کے اپنی ساری حیاتی لنگھا دیوں۔ اللہ نوں ملاں وی من دا اے پر اسلام وچ جبر نہیں کیتا جاسکدا۔ ملاں ہر ویلے دو جیاں نوں وعظ نصیحت کر دے رہندے نے اپنے اندر نہیں ویکھدے۔ دو جیاں نوں نیک کم کرن دی تاکید کر دے نیں پر آپ کجھ ہورای کر دے نیں۔ آکھیا جاندا اے ملاں جو کھوے سو کرئیے جو کرے سو نہ کرئیے:

”ملاں شراب تے نہیں پیندا

پر خون تے کسے دا پی سکدا اے

پُر زمین آسمان دار ہے چلدا

دانے وانگ انساں نوں پیہہ سکدا اے“ (29)

جے بلھے شاہ ہوراں دی حیاتی ول جہات پائیے تے اوہ وی ایس روگ توں عاری نہیں سن۔ بے باک شاعر سن، اوہناں وی اپنی شاعری وچ شراب دا ذکر کیتا اے کہ انسان نوں ملاں دی گل نہیں سننی چاہیدی۔ صرف دل دی سنو۔ استاد دامن دی شاعری دے دکھو دکھو موضوع نیں۔ اوہناں نے ہیر دی لکھی اک عشقیہ داستان نوں دامن ہوراں سوہنے تے سچے رنگ وچ پیش کیتا اے۔ لفظاں دا تسلسل انج اے جیویں لفظاں راہیں موتی پروکے مالا بنائی ہووے۔ عاشق دے دل وچ ہون والے دکھ تے درد نوں کھل کے بیان کیتا اے۔ عاشقاں دی قسماں چکن نوں سوہنے تے نویکلے رنگ وچ پیش کر دے نیں۔ تارے وی عاشقاں دیاں گواہیاں دیندے نیں کہ اوہ کئی سچی محبت کر دے نیں۔ کیوں جے عاشقاں دیاں راتاں تے روندیاں ہونیاں اتے تارے گندیاں لنگھ جاؤندیاں نیں۔ چن، تارے ای اوہناں دے رات دے ساتھی تے پکے بلی ہوندے نیں جہناں نال اوہ اپنے دل دیاں گلاں کر دے نیں۔ استاد دامن ہوراں ہیر دی سراپا نگاری بڑے سوہنے ڈھنگ نال کیتی اے جس خوبصورتی نال اوہناں اوہدے حسن دی تعریف کیتی اے۔ اوہ پڑھن تے سنن والیاں دے دل داغ اُتے گہرا اثر پانڈی اے۔ رانجھا اوہدے حسن تے اوہدیاں زلفاں نوں ویکھ کے ہی اوہدا اسیر ہو گیا سی۔ اوہنوں نہ دن دی

ہوش رہی نہ رات دا پتہ۔ ایہہ ہیر دا حسن ہی سی چہنہ رانجھے نوں اپنا عاشق بنا لیا سی تے اوہ ہیر دے عشق وچ کسے وی حد نوں پار کرن لئی تیار سی۔ کیوں جے عشق وچ عاشق نوں اپنے آل دا لے دی ہوش نہیں رہندی کہ کبھی ہو رہیا اے تے اوہنوں کبھی کرنا چاہیدا اے۔ جیویں سیانے آکھدے نیں ”عشق انا ہوندا اے۔“ عشق وچ عاشق اپنے محبوب دی خوشی تے اوہدی رضا مندی لئی ہی سبھ کجھ کردا اے۔ عشق دی سبھ توں وڈی مثال سانوں اپنے رب تعالیٰ دی لہدی اے۔ اللہ پاک نے رسول اکرم ﷺ نال محبت کیتی تے اوہناں دی محبت وچ ایہ دنیا، اوہناں دی شان وکھان واسطے بنا دتی۔ قرآن مجید وچ ارشاد اے:

”اے ایمان والو! حکم پر چلو اللہ کے اور اس کے رسول ﷺ کے اور اس

سے مت پھرو۔“ (30)

جسے محمد ﷺ دی اطاعت کیتی اوہناں نال وفا کیتی یعنی اوہناں دے فرمائے ہوئے تے دسے ہوئے طریقیاں تے عمل کر کے اپنی زندگی گزار دتی۔ رب اوس بندے دی دنیا اور آخرت سنوار دیندا اے۔ عشق وچ رانجھا وی اپنا دیس، حلیہ اپنے رشتے ناتے سبھ کجھ بھل گیا سی۔ استاد دامن آکھدے نیں:

’ٹنڈاں سکھیاں ویکھ کے سُر ت آئی

کاہنوں کھوہ خیالاں دے گیر دے رہے

پتہ کیہ سی بھورے ماکیوں دا؟

زلف ڈنگدی رہی اسیں کھیڈ دے رہے“ (31)

رانجھا دامن ہوراں دی ہیر دا مرکزی کردار اے۔ اوہ ہیر و بن کے سامنے آؤندا اے۔ رانجھا اپنے بھراواں وچوں سبھ توں نکا بھرا سی، اوہ نکلے تے لاڈ لے ہون دی وجہ توں سولھ ملوک تے بڈ حرام بن گیا سی۔ وارث شاہ دی ہیر وچ سانوں رانجھے بارے وی ایہو ملدا اے تے نالے وارث شاہ ہوراں رانجھے دے کردار راہیں معاشرے وچ کھوٹ نوں نمایاں کرن لئی بنایا:

”وارث شاہ نے رانجھے دے کردار نوں اوس دا اجیہا سبھا دے کے صرف

دکھانت پنکران لئی ای نہیں ورتیا سگوں اوس نے رانجھے دے کردار نوں اوس

ویلے دے معاشرے وچ دے کھوٹ تے بادنوں تارن لئی اک گھسوٹی بنایا

اے۔“ (32)

وارث شاہ ہوراں نے اوہدے کردارنوں اک کمزور تے دکھانت دکھایا اے پر دامن ہوراں رانجھے کردار
نوں مضبوط ویکھنا چاہندے سن جس پاروں اوہناں ہیر لکھی۔ پاکستان ٹیلی ویژن دے اک پروگرام وچ دامن ہوراں کولوں
ہیر لکھن دی وجہ پچھی گئی تے اوہناں آکھیا:

”وارث شاہ سمیت جنیاں وی ”ہیراں“ لکھیاں گئیاں، اوہناں وچ رانجھے
نوں اک ”خولجہ سرا“ دے روپ وچ پیش کینا گیا اے۔ پنجاب دامنڈا اپنی
منگ نہیں چھڈدا۔ اوہ اوس گل نوں برداشت نہیں کردا کہ اوس دی منگ کوئی ہور
لے جائے تے اوہ ونجھلی وجاند ارہ جائے، رانجھے دے کردارنوں نمایاں کرن
لئی مینوں ”ہیر“ لکھنی پئی۔“ (33)

استاد دامن دی ہیر دے مطابق رانجھے دیاں بھایاں داسلوک اوہدے نال چنگا نہیں سی، اوہ ہر ویلے رانجھے تے
لعن طعن کردیاں رہندیاں سن۔ اوہناں دا خیال سی کہ رانجھا کسے کم دانہیں، اوہ نکما منڈا اے، اخیر اوہناں رانجھے نوں
گھروں کڈھ دتا۔ جدوں رانجھے دے بھراواں نوں پتہ لکھیا تے اوہناں نوں بہت دکھ ہویا۔ بھایاں نوں وی اپنی ایس حرکت
تے شرمندگی ہوئی۔ اوہناں اپنی مکاری پاروں کہنا شروع کردتا کہ سانوں تے رانجھے دے بڑے چاہ نیں، توں گھر واپس آ
جا۔ رستے گلیاں تے ساڈیاں نگا ہواں تیرا راہ تک رہیاں نیں۔ استاد دامن موجب رانجھے دیاں بھرجائیاں نوں ایس گل
دا افسوس سی کہ اوہ چودھری دامنڈا اے، اوہ دیاں اپنیاں زمیناں نیں تے فیر اوہ کیوں مجھاں گاواں چارن نکل گیا اے۔
ایہہ زمانہ بڑا بھیڑا اے۔ اپنیاں تے اک بھرم تے مان ہوندا اے۔ اوہ گھرا جڑ جاؤندے نیں جیہڑے اپنی اپنی وکھری راہ
تے ٹر پیندے نیں۔ کیوں جے سیانے وی آکھدے نیں کہ وڈے بھرا پو بجا ہوندے نیں۔ کلے نوں تے ہر کوئی مار لیندا
اے۔ اوہ دیاں بھرجائیاں رانجھے نوں سمجھاندیاں نیں کہ اوہ واپس آجائے۔ کیہ اپنے وی کلے بندے دیاں جڑاں پٹ
دیندے نیں تے سانوں کوئی اعتراض نہیں کہ توں کوئی کم نہیں کردا کیوں جے توں نے لاڈا پتر ایں۔ بس توں اک واری
گھر آجا۔ تیرے انتظار وچ ساڈیاں اکھاں دے سوے سک گئے نیں، بھراواں وچ رہ تے روزی روٹی کما۔ بھایاں آکھیا
رانجھے ہن سانوں معاف کردے تے واپس آجا۔ انسان تے غلطیاں دا پتلا اے۔ بھایاں رانجھے کولوں معافی منگدیاں نیں

تے دعاواں دیندیاں نیں کہ رب نیتوں اپنیاں رحمتاں نال نوازے۔

دامن ہوراں دے مطابق جدوں رانجھا ہیر دے گھر جا پہنچدا اے تے ہیر اپنے گھر والیاں نوں رانجھے بارے دسدی اے کہ اک کاما اے تے اوہنوں کم تے رکھ لو۔ ہیر دے گھر والے من جاؤندے نیں پر گھر والے آکھدے نیں کہ ایس معصوم، چھیل چھیلے منڈے کولوں ایہہ نفس مار کم ہو جاؤے گا۔ ایہہ مجھاں گاؤاں چرزا لہوے گا۔ دودھ چولہے گا۔ شکل صورت توں تے جھلا گدا اے۔ سیدے کھیڑے دی جج ہیر دے گھر اپڑ جاندا اے، ہیر دلوں رانجھے نال محبت کردی اے پر اپنے ماپیاں دی عزت لئی اوہ سیدے کھیڑے نال ویاہ کرن تے راضی ہو جاندا اے۔ ساڈے سماج وچ دھیاں اپنے ماپیاں دی پگ نوں نیواں نہیں ہون دیندیاں تے ایہو جھیاں قربانیاں دے دیندیاں نیں۔ ہیر سیدے کھیڑے نال چلی تے جاؤندی اے پر اوہ دلوں بہت دکھی ہوندا اے تے استاد دامن اوہدے جذبیاں نوں انج بیان کیتا اے:

”سیدے کھیڑے دی ہک تے سب لپٹن

والاں لیاں نوں ہتھیں کھوہ چلی

ڈولی چلی نہیں بیٹھ میں کھیڑیاں دی

جیوندا جانے میں زمین سمو چلی“ (34)

سوہرے ٹر جاؤن توں پہلاں ہیر رانجھے نال گلاں کردی اے کہ اوہنے اپنے تے اوہدے لئی کجھ وی نہیں کیتا تے نہ ای ہیر دے ماپیاں کولوں اوہدا ہتھ منگ سکیا۔ اوہ کہندی اے کہ بن میں بہت دور جا رہی آں۔ رانجھا اپنے دل نوں نہیں سمجھا پانداتے نہ ہی ہیر دے عشق نوں بھل سکیا۔ اوہ ہیر نوں بھلان لئی تے اوہدی اک جھلک دیکھن لئی سو جتن کردا اے تے اخیر ہیر دی جدائی تے عشق وچ کھلا ہو کے جوگ اختیار کر لیندا اے۔ جوگی نوں دنیا دی کوئی خبر نہیں ہوندا، اوہ ہر دکھ سکھ توں آزاد ہوندا اے۔ ہر گناہ تے برائی توں پاک ہر کم اللہ دی رضائی کردا اے تے شرک توں دور نسا اے، اوہ نفس مار کے دور جنگلاں وچ نکل جاؤندا اے۔ جیویں استاد دامن آکھیا:

”لے لے کے جوگ، جو دنیا دے نال چھڑن

نہ اوہ آر دے تے نہ اوہ پار دے وے

”دُکھ سکھ توں رہن آزاد جوگی
 ون جنگلیں، نفس نوں مار دے وے“ (35)

استاد دامن دے خیال دے مطابق جدوں رانجھا ناتھ کول جوگ لین گیا۔ ناتھ نے سمجھایا کہ توں شکل و صورت توں اک نیک تے ساؤ گھر دامنڈا لگدا ایں۔ عشق داراہ چھڈ کے واپس تر جا۔ ایس راہ توں دور چلا جا۔ ایہہ راہ بہت اوکھا اے۔ توں اک کڑی دے پچھے اپنا سبھ کچھ گوا بیٹھا ایں۔ ناتھ رانجھے نوں سمجھایا کہ توں واپس مڑ جا۔ ایہہ عشق داراہ اوکھا اے۔ تینوں ہیر نال ملن دی کیہ چھیتی اے۔ رانجھے نے ناتھ نوں اوہدیاں گلاں دا جواب دتا تے نالے اپنے عشق دی گواہی دتی۔ رانجھے آکھیا۔ ناتھ ساؤا عشق وگدے پانی وانگوں پاک صاف تے شفاف اے۔ ساؤے عشق وچ کوئی کھوٹ تے لاجھ لاجھ نہیں۔ توں انج کیہ کے ساؤے عشق نوں لاج نہ لا۔ رانجھے نے آکھیا جوگی ساؤھے لئی ساؤھا عشق کوئی پابندی نہیں سگوں ساؤھے لئی ایہہ جنت وچ جاؤن داراہ اے۔ ساؤا رب گواہ اے مینوں جوگ دے دیو۔ تہاڈی بہت مہربانی ہووے گی۔ استاد دامن دے خیال دے مطابق انسان اپنی گلاں دا پورا ہوندا اے۔ اوہ اوہی کرنا چاہندا اے جو اوہدا دل کردا اے۔ جے اک واری انسان دے دل وچ اک ضد اک گل سما جاوے تے اوہ اوہی کم کر کے رہندا اے۔ انسان دی فطرت اے اوہ کدی بدلی نہیں جاسکدی۔ اک کہات مشہور اے کہ گھرنوں ہمیشہ گھر دے چراغ توں ای الگ لگدی اے۔ اتھے وی دامن ہوراں دے مطابق ایہی ہویا اے کہ رانجھے دی اپنے گھر والیاں نال نہ بن سکی تے اوہ گھر چھڈ کے تے ہیر دے عشق وچ گرفتار ہو گیا۔ رانجھے دے گھر والے ہیر دے ویری ہو گئے نیں۔ ساؤا جگ بھلا گھبرو جوان جیہڑا گھروں روزی کمان لئی نکلیا تے ہیر دے عشق وچ گرفتار ہو گیا۔ اوہ ایہہ الزام ہیر نوں دیندے۔ بھر جائیاں جس طرحاں ہیر نوں الزام دیندیاں نیں۔ دامن بڑے سوہنے ڈھنگ نال بیان کردے نیں۔ بھر جائیاں دا خط پڑھ کے ہیر نوں بہت غصہ آیا۔ اوہنے ہی اگوں جواب دتا تے نالے اوہناں دے پیار اُتے طنز کیتا کہ میں تہاڈے پیار نوں چنگی طرح جاننی آں۔ رانجھے تے لعن طعن کرن توں تہاںوں فرصت نہیں ملدی سی۔ لڑکے تسیں اوہنوں گھروں کڈھ دتا اے تے ہن لوکاں نوں دکھان لئی تسیں اوہدے نال پیار جتا رہیاں او۔

ایس توں اڈ استاد دامن دے مطابق جدوں رانجھے نے جوگ لے لیا تے اوہ جوگی بن کے ہیر دے سوہرے گیا تے اوہدی نناں سہتی اوہنوں ویکھ کے پچان گئی کہ ایہہ جوگی نہیں بلکہ ہیر دے عشق وچ گرفتار رانجھا اے۔ جیہڑا اوہنوں ملن

تے اوہدے دیداردی نیت نال استھے آیا اے۔ سہتی آکھیا کہ میں ایہو جے سیانے جوگیاں نوں جانی آں جیہڑے رن عشق وچ جوگی بن بہندے نیں۔ دامن دے مطابق رانجھے دی ایہہ تکرار سہتی نال جاری رہندی اے۔ سہتی اوہنوں عاشق چورتے ٹھک اکھ کے بار بار ہور غصہ دواندی اے۔ ایس غصے وچ آکے رانجھا اوہنوں بددعاواں دیندا اے کہ تینوں کدی مراد نہ ملے تیرا دل کدی آباد نہ ہوئے۔ توں کیہ خوش نہ رہویں تیری گود ویران رہ جائے۔ گھر اُجڑ جاوے۔ سہتی نوں رانجھے (جوگی) تے ترس آؤن لگ پیندا اے تے اوہنوں احساس ہو جاؤندا اے کہ اوہدا عشق سچا اے تے اوہ کسے غلط یا برے ارادے نال استھے نہیں آیا۔ سہتی اوہنوں نصیحت کردی اے کہ توں ایہتھوں چلا جا۔ تینوں کھیڑیاں دانہیں پتہ اوہ تینوں نہیں چھڈن گے۔ سہتی اوہدے نال ہمدردی دا اظہار کردی اے کہ توں کنیں منداں پا کے تے جوگ لے کے اپنا کیہ حال کر لیا اے۔ تیری بھلائی ایہدے وچ ای اے کہ توں ایہناں ظالماں توں بچ کے ایہتھوں واپس ٹر جا۔ رانجھا آگوں سہتی نوں آکھدا اے کہ میں ایس زندگی دا کیہ کرنا اے۔ مینوں تے بہت دیر توں ہی مرن دی چاہ اے۔ ایس ہجرتوں چنگی موت اے۔ ہجرتی مالا چینی بہت اوکھی اے۔ توں تے ہن سبھ کجھ جاندی ایں۔ ایس لئی ساڈے ٹھے دل دی دعا لے تے ڈریوں جے ٹھے دلاں توں تے اللہ دا عرش دی ہل جاؤندا اے۔ استاد دامن ہوراں نوں ہیر وارث شاہ بہت پسند سی۔ اوہ آکھدے نیں کسے دی زبان وچ ہیر ورگی کتاب میری نظر توں نہیں لنگھی۔ لیہنوں جدوں پڑھو نوں مزہ آوے گا۔ استاد دامن کول 32 لکھاریاں دیاں ہیراں موجود سن پر اوہناں نوں سب توں زیادہ پسند ”ہیر وارث شاہ“ سی۔ استاد دامن ہوراں نے سیاسی پہلو نوں کتھے وی اپنیاں اکھاں توں اولھے نہیں ہون دتا سگوں ایہہ کہنا درست ہووے گا کہ اوہناں دی شاعری دا باقاعدہ آغازی سیاسی جلسیاں توں ہو یا سی۔ اوہناں نے جلسیاں وچ آزادی لئی شاعری کیتی۔ لوکاں وچ جوش ولولہ پیدا کیتا تے لوکاں دے دلاں نوں متاثر کیتا۔ استاد دامن کسے کولوں وی نہیں ڈردے سن۔ بے خوف تے بے ڈر ہو کے اوہناں نے اپنے خیالات نوں شعراں راہیں لوکاں تیکر اپڑایا۔ حالانکہ اوس ویلے پاکستان آزاد نہیں سی پر فیروہی استاد دامن ہوراں نوں کسے دا ڈر خوف نہیں سی۔

اوہناں دا خیال سی کہ مرد اوہی اے جیہڑا اپنے حق لئی آواز چکدا اے، اوہ غلامی دا دور سی، ہندو مسلم فسادات عروج تے سن تے ہندو تے انگریز مسلماناں تے ظلم کر رہے سن۔ استاد دامن آکھدے سن کہ جو دل وچ ہوئے اوہنوں دل وچ نہ رکھو۔ اپنے خیالات نوں دوجیاں تیکر اپڑاؤ۔ اوس دور وچ کمزوراں تے مظلوماں تے بے پناہ ظلم ہو رہیا

سی۔ اوہناں نوں کوئی اہمیت نہیں دتی جاندی سی۔ طاقت ورتے ظالماں دی ہی مرضی چلدی سی۔ استاد دامن فرماندے نیں:

” کم کردیاں دے ساک ملدیاں دے

کھوہاں وگدیاں دا پانی صاف ہوندا

” ایتھے چچھدا کون کمزوریاں نوں؟

زوروراں دے نال انصاف ہوندا“ (36)

اوہناں دے خیال وچ سارے لوکاں دے حقوق برابر ہونے چاہیدے نیں۔ اوہناں دا خیال سی کہ گیتا تے قرآن دی آپسی کوئی ٹکڑ نہیں، جے چاہن تے مسلمان ہندو اک تھان رہ سکدے نیں۔ اپنے اپنے طور طریقیاں دے مطابق گزار سکدے سن۔ کیوں جے اصل وچ تے ایہہ جھگڑا کفر تے اسلام دا نہیں، لوکاں دا آپسی اے جہدے وچ ہر کوئی اپنا نفع تے نقصان دیکھ رہیا اے۔ اوہ فیرونی آزادی دی ایس جگ وچ پیش رہے تے جس طرح جس حد تک ممکن ہو یا۔ لوکاں نوں غفلت دی نیند توں بیدار کیتا پر اوہناں دی شاعری توں کتھے ایہہ اندازہ ہوندا اے کہ اوہ ایس ونڈ توں اپنے خوش نہیں سن۔ کیوں جے اوہ کدی وی کسے وی مذہب یا طبقے دے لوکاں دے وچ فرق نہیں رکھدے سن۔

جدوں پاکستان بنن دا ویلا آیا تے مسلماناں نوں بہت مشکلاں دا سامنا کرنا پیا۔ کئی خاندان ایس تقسیم وچ رل گئے۔ کئی بے گناہ لوک مارے گئے، کڑیاں دیاں عزتاں نوں سرعام نیلام کیتا گیا۔ کسے دی کوئی گل کوئی شے لگی نہ رہی۔ مسلمان اپنے دکھ وطن دے حصول لئی دن رات ان تھک محنت کر رہے سن۔ اوہناں دا صرف اک ہی مقصد سی کہ اک الگ ملک ہووے۔ جہدے وچ اوہ آزادی نال اسلام دے اصولاں دے مطابق زندگی گزار سکن۔ اوہناں نوں کوئی روکن ٹوکن والا نہ ہوئے تے نہ ہی کوئی اوہناں تے بے وجہ ظلم دی تلوار ٹنگے۔ اک مدت توں اوہ گرفتار تے قیدیاں والی زندگی گزار رہے سن۔ ہن ہر حال وچ اوہناں نوں آزادی چاہیدی سی۔ ایہہ اوہ دور سی کہ ہر پاسے ظلم تے زیادتی ہوندی نظر آ رہی سی۔ ہر پاسے نفسا نفسی دا عالم سی۔ ہر کسے نوں اپنے نفع نقصان نال غرض سی، کسے دوجے دی کوئی پرواہ نہیں سی۔ استاد دامن ایہناں حالات نوں دیکھ کے سخت پریشان سن کہ کیہ ہووے گا؟ ہر کسے دے دل وچ دوجے لئی آگ ہی بھری ہوئی اے۔ مدتوں لنگھ گئیاں نیں، سکون نہیں ملیا۔ استاد دامن ظلم دے سخت خلاف سن تے کسے تے ظلم ہوندا نہیں دیکھ سکدے سن۔

اوہناں نے اوس دور وچ ہون والے ظلم دے خلاف آواز چکی۔ جدوں حکومتی نظام درہم برہم سی۔ امن وامان دی فضا کمادی نظر آ رہی سی پر اوہناں نوں ایہناں تمام گلاں توں نیڑن دا کوئی راہ نظر نہیں آ رہیا سی۔ بس اوہ چاہندے سن کہ ہر ظالم نوں سزا ملے تاکہ اوہنوں وی مظلوم دی تکلیف دا احساس ہو سکے۔ جیویں کہ آکھیا:

”دھکے امن نوں مار دے جا رہے نیں

اگے کیہ ہونا ایں؟ انقلاب ہونا ایں

لمھنا کوئی جواب نہیں، فیر دامن!

ہر اک ظالم دا خانہ خراب ہونا اے“ (37)

وارث شاہ وی پنجاب دے رہن والے سن تے پنجاب نال محبت کر دے سن۔ بد امنی ظلم تے زیادتی اوہناں کولوں برداشت نہیں ہوندی سی۔ اپنی شاعری وچ اوس ویلے دے حالات توں آگاہ کیتا۔ اوس دور وچ ملک دا سماجی ڈھانچا وگڑ گیا سی۔ شریکے برادری، رشتے ناتے تے آپس دی سانجھ نے دم توڑ دتا سی۔ اخلاقی قدراں گھٹ ہو گیاں سن۔ خود غرضی، حرص، ہوس نے ہر پاسے ڈیرے لائے ہوئے سن۔ خود غرضی تے آپو دھاپنی دارشتہ ہر رشتے اُتے بھارا ہو گیا سی۔ دولت منداں نوں غریباں نال کوئی غرض نہیں ہوندی۔ اوہناں وچ اپنی دولت دا غرور آ جاؤندا اے۔ اوہ اپنے آپ نوں دو جیاں توں ودھ تے چنگا سمجھدے نیں۔ جیویں پیسا ہی اوہناں لئی سمجھدے اے تے غریباں ول کوئی دھیان نہیں دیندا۔ جدوں مہنگائی ہوندی اے غریب لئی بہتیاں مشکلاں ہوندیاں نیں۔ ہر مہینے سودا لین ویلے اوہناں نوں انج لگدا اے جیویں اوہ موت ول جا رہے نیں پر دولت منداں اپنے ویلے دے خدا بنے بیٹھے رہندے نیں۔ کسے دو جے دے دکھ درد دا احساس نہیں ہوندا۔ جیویں سیانیاں آکھیا اے ”جھدے گھریں دانے اوہدے کھلے وی سیانے“ دولت منداں دی سدا ہی واہوا ہوندی اے۔ جیویں دامن ہوراں آکھیا اے:

”دولت منداں دے سدا نیں بند بوہے

تے غریباں دے بوہے نہ باریاں نیں

مہینے بعد انج سود دا آئے جھکھو

جیویں موت نیں بانہاں کھلاریاں نیں“ (38)

اوس ویلے جو حال سی، استاد دامن نے اپنے وطن دی عظمت تے شان نوں قائم رکھیا، اک خود مختار تے بہادر شہری بن دا ثبوت دتا۔ وطن دی محبت وچ اوہ جان دی بازی لاؤن نوں وی تیار سن۔ اوہ اپنے وطن نوں گلاب دا پھل سمجھدے نیں جیویں پھل خوشبودار تے سوہنا ہوندا اے تے پرندے اوہدے تے بیٹھنا پسند کردے نیں۔ ایس طرح دامن نوں وی اپنے وطن نال بہت محبت سی تے اوہ آکھدے سن کہ جے کوئی ساڈے وطن نوں نقصان پہنچائے گا۔ اسیں اوہنوں زندہ نہیں چھڈاں گے۔ ڈٹ کے مقابلہ کراں گے۔ ایس طرح اوہناں دا خیال سی کہ جدوں تیکر وطن دی خاطر جان نہ دتی جاوے وطن وچ خوشحالی، چمک، روشنی نہیں آؤندی۔ جیویں ہر شے قربانی منکدی اے۔ ایسے طرحاں وطن لئی وی قربانی ضروری اے۔ ایہہ گل وی درست اے کہ قربانی کدی رایگاں نہیں جاؤندی۔ ایہناں بہادراں دی بدولت ای پیارا وطن پاکستان حاصل کیتا جیہدی اج اسیں کھلی فضا وچ سکون دا ساہ لے رہے آں۔ ایہہ سبھی ساڈے وڈیاں دی قربانی دا نتیجہ اے۔ اوہ اپنے ملک دے محنتی کساناں، مزدوراں کولوں بے حد خوش سن۔ کس طرح دن رات محنت کر کے ایس زرخیز زمین نوں سونا بنا رہے نیں۔ ہر پاسے ہرے بھرے کھیت نیں تے رہائش لئی سوہنے روشن مکان۔ ایہناں لوکاں دے بغیر ایہہ سبھ کچھ ممکن نہ ہوندا۔ ایہہ لوک نیں جو محنت مزدوری نال اناج پیدا کر دے نیں تے دو بے پاسے اوہ اپنے ملک دے نکلے تے آوارہ نوجواناں توں بے پناہ تنگ نیں جیہڈے ہر ویلے ایس سوہنے ملک پاکستان نوں برباد کرن تے تلے ہوئے نیں۔ ایہہ نوجوان اوہ ویلا بھل گئے نیں کہ کس طرحاں قربانی دے کے مشکلاں تے مصیبتاں نال ایہہ ملک حاصل کیتا۔ اوہناں دے اندر دی شرم حیاتے غیرت مک گئی اے۔ ہر پاسے آوارگی تے فیشن ای نظر آؤندا اے، جیہڈا آؤن والیاں نسلاں نوں برباد کر رہیا اے۔ ایہی نوجوان اپنے ملک دی مٹی نوں رول رہے نیں، لہہنوں برباد کر رہے نیں۔ فیروسی پاکستان زندہ باد دے ہی نعرے لائی جا رہے نیں۔ جیویں دامن آکھیا:

”مٹی رول دے اپنی شان

زندہ باد او پاکستان“ (39)

ایس توں اڈ استاد دامن اپنے ملک دیاں جوان کڑیاں تے منڈیاں دے وکھرے تے بے ڈھنگے فیشناں توں بے حد تنگ تے بیزار سن۔ اوہناں دا خیال سی کہ ایہہ کڑیاں تے منڈے کالج دے طالب علم گھٹ تے کسے فیشن دی فیلٹری بہتے لگدے نیں۔ ایہناں وچ شرم تے حیا مک گئی اے۔ اپنی تہذیب توں دورای ہوندے جا رہے نیں۔ کڑیاں منڈیاں

نال جُو جُو کے چلدیاں نہیں۔ بقول دامن:

” ایہہ کالج اے کڑیاں تے منڈیاں دا
یاں فیشن دی کوئی فیلٹری اے
” کڑی منڈے دے نال پئی انج ٹردی
جیویں الجبرے نال جیومیٹری اے “ (40)

استاد دامن دی کتاب ”دامن دے موتی“ وچ سیاست توں اڈوی کئی موضوع ملدے نیں۔ اوہناں نے اپنی حیاتی وچ رنگ رنگ دی دنیا تے لوک ویکھے۔ کسے نوں ویکھ کے اندازہ نہیں لایا جاسکدا کہ اوہدے دل وچ کیہ اے۔ اج کل تے چنگے یار بلی وی مشکل نال ای ملدے نیں۔ اوہناں نوں ہمیشہ اپنے یاراں توں ہی دھوکھا ملیا۔ ایہہ دکھ اوہناں دے دل وچ ہی رہیا۔ ایس دنیا وچ انسان مسافر دی طرح آیا اے۔ اخیر اوہنوں واپس جانا اے تے اپنے اعمال دا حساب دینا اے۔ چنگے لوکاں لئی جنت تے برے اعمال دا ٹھکانہ جہنم اے۔ ایس لئی انسان نوں چنگے کم کرنے چاہیدے نیں۔ ایس بارے استاد دامن ہوراں نے وی گل کیتی اے کہ بھیڑے لوکاں دا انجام ہمیشہ بھیڑا ہوندا اے۔ جدوں انسان عشق وچ مبتلا ہوندا اے تے اوہنوں اپنے محبوب دی ہر شے چنگی لگدی اے۔ فیر اوہنوں محبوب دیاں اکھاں وی مہ خانہ لگن لگ پیندیاں نیں۔ تے اوہ محبوب دے حسن دی تعریف وچ دن رات اک کر دیندا اے۔ جیویں استاد دامن نے وی محبوب دی تعریف وچ تشبیہ، استعارے تے تلمیح ورت کے اوہدا حسن بیانیا اے۔

حوالے

1- www.apna.org/ustaddaman

2- Ibid

3- Ibid

4- سائیں اختر حسین، دامن دے موتی، لاہور: فیروز سنز، 2010ء، ص 15

5- www.apna.org/ustaddaman

6- Ibid

- 7 تنویر ظہور، استاد دامن، لاہور: سچل پبلشرز، 2009ء، ص 20
- 8 اوہی، ص 19
- 9 فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر، پنجابی زبان و ادب کی تاریخ، لاہور: سنگ میل پبلشرز، 2002ء، ص 182-183
- 10 مولانا بخش کشتی، پنجابی شاعران دا تذکرہ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1988ء، ص 488
- 11 حمید اللہ شاہ ہاشمی، پنجابی ادب دی مختصر تاریخ، لاہور: تاج بک ڈپوسٹن، ص 278
- 12 اوہی، ص 27
- 13 اوہی، ص 29
- 14 انٹرویو، تنویر ظہور، 09.08.2012، 1:00 PM
- 15 تنویر ظہور، استاد دامن، لاہور: سچل پبلشرز، 2009ء، ص 51
- 16 سائیں اختر حسین، دامن دے موتی، لاہور: فیروز سنز، 2010ء، ص 99
- 17 عصمت اللہ زاہد، ڈاکٹر، ادب سمندر، لاہور: اے ون پبلشرز، 1992ء، ص 71
- 18 القرآن پارہ، نمبر 10، سورۃ نمبر 8، سورۃ نام سورۃ انفال، آیت نمبر 41
- 19 دامن دے موتی، ص 32
- 20- funkadah.com/6kalma_urdu_translation
- 21 دامن دے موتی اوہی، ص 33
- 22 اوہی، ص 37
- 23 اوہی، ص 42
- 24 اوہی، ص 43
- 25 اوہی، ص 43
- 26 دامن دے موتی، ص 51
- 27 دامن دے موتی، ص 52
- 28 ویلے دیاں گلاں، ص 58
- 29 اوہی، ص 69

- 30 القرآن پارہ نمبر 10، سورۃ انفال، آیت نمبر 20
- 31 دامن دے موتی، ص 122
- 32 شہباز ملک، ڈاکٹر، گوپٹ، لاہور: تاج بک ڈپو، 1985ء، ص 50
- 33 استاد دامن
- 34 اوہی، ص 134
- 35 اوہی، ص 135
- 36 دامن دے موتی، ص 81
- 37 لعلیں دی پنڈ، ص 453
- 38 دامن دے موتی، ص 91
- 39 اوہی، ص 83
- 40 اوہی، ص 118

ISSN: 2521-9332

Patron-in-Chief:	Dr. Farkhanda Manzoor, Vice Chancellor, Lahore College for Women University, Lahore
Editor:	Dr. Mujahida Butt
Deputy Editor:	Dr. Soniya Allah Rakha
Research Specialist:	Dr. Shagufta Naz (Director Research, Lahore College for Women University, Lahore)
Editorial Board:	Prof. Freha Basit Director (Language & Culture), Dr. Nasreen Mukhtar, Dr. Abida Hassan, Dr. Samina Batool, Dr. Ayesha Rehman, Dr. Hina Khan, Dr. Soniya Allah Rakha, Dr. Saima Batool, Dr. Maryam Sarfraz, Almas Tahira
Advisory Board:	Prof. Dr. Dilshad Tiwana (Retd. Prof. Apwa College Lahore), Prof. Dr. Nabila Rehman (Chairperson Punjabi, Punjab University Lahore), Prof. Dr. Saeed Khawar Bhutta (Chairperson GCU Lahore), Dr. Sugra Sadaf (Director PILAC), Dr. Naveed Shahzad (Prof. Punjabi P.U Lahore), Dr. Arshad Iqbal Arshad (Associate Prof. Diyal Singh College Lahore), Dr. Muhammad Munir (Chairperson Sargodha University), Parveen Malik (Chairperson Punjabi Adbi Board), Prof. Dr. Dhanwant Kaur (Prof. Patiala Uni. India), Ajayb Singh Chattha (Chairman International Punjabi Conference Canada), Dr. Margoob Hussain Tahir (Prof. Osaka University Japan), Dr. Muhammad Idrees (Chairperson Punjabi, Patiala University India)
Address:	Department of Punjabi, Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan.
Ph. No.	042-99203806-297 +92-334-4050347
E-mail:	chatnaar@gmail.com drmujahida@gmail.com
Price:	Rs. 500/- (in Pakistan), US\$ 25 (Abroad)

CHATNAR

Research Journal

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan
2018